

İYİRMİ ÜÇ YENİYETMƏ

Əhməd Yusifzadənin xatirələri

(Ayətullah Xameneinin rəyi ilə)

Kitabın adı:.....İyirmi üç yeni yetmə
Tərcümə edən:.....Vüsal Hüseynzadə
Çap tarixi:.....2017
Çap növbəsi:.....Birinci
Tiraj:.....1000

Bizi əsarətdən xilas edən Allaha həmd-səna,

Kermanın cənub əhalisinin unutmadığı şəhid qardaşım Musanın və övladlarından ayrı düşən, gözləri daim yolda qalan mərhum anamın əziz xatirəsi,

Şəhid Seyid Abbas Sədətın və bu kitabda adı keçən bütün şəhidlərin ruhuna dərin hörmətlə

Bu kitabı kölgəsi altında böyüdüyüm böyük qardaşım Həsən Yusifzadəyə və övladlarım Əli və Fatimə ilə birgə həyat hüzurumu borclu olduğum yoldaşım Vəhidə Sadat Hüseyniyə təqdim edirəm!

Ayətullah Xameneinin rəyi

2015-ci ilin novruzunda bu gözəl və maraqlı kitabı oxuyub çox sevindim, yaşları kiçik, iradə və məqsədləri isə çox böyük olmuş bu kişilərlə görüşdüm. Bu istedadlı yazıçını, o iyirmi üç yeniyetməni və bütün bu möcüzəvi gözəllikləri yaratmış qüdrət və hikmət əlini alqışlayır, Allaha şükür edirəm.

Mən Kermanı çoxdan görmüş və tanımışam. İndi isə bir də bu kitabın vasitəsilə tanıdım və onun rəngarəng, gözəl və parlaq çöhrəsinə bir daha şahid oldum.

25.03.2015

Giriş

"İyirmi üç yeniyetmə" bənzəri heç bir müharibədə görünməmiş macəranın şərhidir. Səkkizillik əsarətdən qurtulandan bir il sonra – 1991-ci ildə bu macəranı yazıb çap üçün bir nəşriyyata verdim. Çapdan çıxan isə o dövrün ad-san həvəsində olan gənclərindən birinin qələmilə yazılmış kiçik bir kitabça oldu. Əsla ürəyimcə olmadı.

2006-cı ildə ölkəmizin məsuliyyətli rejissorlarından olan Mehdi Cəfəri iyirmi üç yeniyetmə əsasında 13 hissəlik sənədli film hazırladı. Bu film tamaşaçısı az olan dördüncü kanaldan yayımlansa da, iyirmi üç yeniyetmənin qəhrəmanlığı müəyyən həddə qürbətdən çıxdı.

Bütün bu illər ərzində arzulamışam ki, bu hadisələri bütün acı və şirin tərəflərilə birgə qələmə alıb xalqımızın müqavimət tarixinə qeyd edim. Allaha şükür olsun ki, bu səadət nəsim oldu və iyirmi üç yeniyetmənin əhvalatı indi sizin önünüzdədir.

Giriş olaraq bir neçə məqamı xatırlatmağı vacib bilirəm. Birincisi budur ki, oxuduğunuz hadisələr otuz il öncə baş verib. Bu baxımdan, bəzi hadisələrin baş verdiyi tarix bir neçə gün tez və ya gec yazıla bilər; yalnız bir neçə gün.

İkincisi budur ki, hadisələri xatırlamaq və bu kitabı yazmaq üçün 1991-ci ildəki əlyazmalarımdan və əziz dostum cənab Mehdi Cəfərinin qrupumuzun üzvlərindən aldığı saatlarla müsahibələrdən istifadə etmişəm. Oxucu əmin ola bilər ki, bu kitabda yazılanlar nağıl və xəyal deyil, mənim və dostlarımla görüş-düşüdükləridir.

Üçüncüsü budur ki, bu kitabda bizim 8 il 3 ay 17 gün əsirliyimizin yalnız ilk 8 ayı təsvir olunmuşdur. Digər illər

Rəmadi, Beynəlxəfəseyn və Mosul düşərgələrində çoxlu acı və şirin xatirələrlə keçib. İnşallah, onları da yazaram.

İyirmi üç yeniyetmənin qəhrəmanlarından on altısı Kerməndandır və indi ömürlərinin qırxıncı illərini başıuca yaşayırlar. Təəssüf ki, bu qrupdan Seyrcanın Parizindən olan Seyid Abbas Sədət əbədi diyara tələsmişdir.

Sonda Müqavimət ədəbiyyatı və incəsənəti şöbəsinin sədri əziz qardaşım Mürtəza Sərhəngiyə təşəkkür etməyi lazım bilirəm. Bu kitabın ərsəyə gəlməsi onun əməkdaşlığına və tövsiyələrinə borcludur. Həmçinin Kerman vilayətinin Müqəddəs müdafiə dəyərlərinin nəşri mərkəzinin sədri Mehdi Əbülhəsəniyə minnətdarlığımı bildirirəm. O, müharibə veteranlarını həmişə xatirələrini yazmağa həvəsləndirib və həvəsləndirir.

Əhməd Yusifzadə, Kerman, 2012-ci ilin yayı

Başlanğıc

Xuzistanın nəmli çöllərində qış, yayda susuz qumların isti olduğu qədər soyuq olur. Qamışlıqdan sərt külək əsirdi. Üzüm soyuqdan qızarmış, çəkmələrim palçıqdan ağırlaşmışdı. Acından qarnım quruldayırdı. Sanki sövdəsiz-qərarısız kimisə gözləyirdim. Yağışlı səhranın sonunda palçılıq bir vanet¹ göründü. Çətinliklə bizim səngərlərimizə sarı gəlirdi. Öz-özümə dedim ki, kaş Yusif və Möhsün də maşında olaydılar. Onlardan ayrı düşmüşdüm. Ötən gecə hər ikisini ikinci postda düşürmüşdülər, kiçik qardaş olan mənə isə birbaşa birinciyə aparmışdılar.

Günəş qamışlığın arxasında gözdən itirdi. Vanet yaxınlaşmışdı və hələ də çətinliklə irəliləyirdi. Önündəki yol deyildi, palçılıq bir səhra idi. Təkərləri palçıq üzərində sürüşüb sağa-sola burulanda bildim ki, vanetin üstündə heç kim yoxdur; nə Möhsün, nə də Yusif. Allaha yalvarırdım ki, heç olmasa, sürücü özü ilə yeməyə bir şey gətirmiş olsun; məsələn, bir qazan isti və yağlı mərci-plov.

Maşın mənim dayandığım səngərin yanında durdu. Sürücü düşüb komandirin ardınca getdi. Fərsəti fəvta vermədim. Ayağımı palçılıq buferin üstünə qoyub yuxarı qalxdım. Vanetin üstündə böyük bir qazan vardı. Hələ içindəkini görməmiş ağzım sulandı. İsti və yağlı mərci-plovun ətrini duymağa hazırlaşırıdım ki, sürücü dedi: "Bağışla, qardaş, içində bir şey qalmayıb".

Qazanın dibində azca səbzə xuruşu görünürdü. Üzərini bərkiyərek çatlamış yaşıl yağ layı örtmüşdü. Sevincək qazanı aşağı endirdim. İyirmi dörd saat aclıqdan sonra bir az donmuş səbzə tapmışdım. Onu yemək üçün bir qədər

¹ Kiçik yük avtomobili

çörək də lazım idi. Maşın isə ət və plovunu arxa postdakı uşaqların yediyi azca göyərtidən başqa bir şey gətirməmişdi; heç bir tikə çörək də. Səngərin içini, arxasını, istehkam səddinin aşağısını - hər yeri axtardım. Üstüörtülü bir səngərin damında patron qutuları arasında əl boyda kiflənmiş quru çörək tapdım. Allah bilir, neçə gün günəşin və yağışın altında qalmışdı. Onu yuyub qarnımı matəmdən çıxardım.

Bu müddətdə komandir lazım olan ərzağın siyahısını yazıb, boş qazanı maşına qoyan sürücüyə verdi. Sükanın arxasına keçəndə mən də Möhsünü və Yusifi tapmaq üçün yanında oturdum. Dedi: "Haraya?" Dedim: "Arxadakı posta".

İkinci səddin arxasında maşından enəndə axşam olmuşdu. Səngərlərdəki radiolardan azan səsi gəlirdi. Gənc döyüşçülər sədd boyunca müəyyən məsafələrlə düzölmüş su tankerlərindən tələsik dəstəmaz alırdılar. Soruşa- soruşa Möhsünü, Yusifi və kəndimizdən olan dostumuz Həsən İskəndərini tapdım. Böyük qardaşım Yusif itkin düşdüyüm iyirmi dörd saatda nigaran qaldığını bildirdi. Onları görməyə sevindim və səngərlərindəki ərzağı görüb təəccübləndim: konserv, kompot, çörək, mürəbbə... Halbuki biz ön postda acından ölürdük.

Ertəsi gün döyüşçüləri böldülər. Mən, Möhsün, Yusif, Əlican Tacik və Borzu Qane² mənim bir gecə tək qaldığım yerə düşdük. Həsən İskəndəri bizdən təxminən üç kilometr aralıda olan Dubb-Hərdan cəbhəsinə düşdü. Bizim cəbhəmiz Nord adlanırdı. Əhvazın yaxınlığında olan Nord boru zavodunun adından götürülmüşdü.

² Bəsic üzvü olan məktəbli Əlican və Borzu Ramazan əməliyyatında şəhid oldular.

Həmin günlərdə iraqlılar Əhvazın arxasında saxlanmışdılar. Bizim vəzifəmiz müəyyən yerləri hələ Əhvazdan ümidini üzməmiş düşməndən qorumaq idi. Bizim səddimiz Əhvaz-Xürrəmşəhr yolunun düz sol çiyindənən başlayırdı. İraqlılara ən yaxın səngərimiz səddin yola birləşən yerində idi. Gecə-gündüz növbə ilə səngərdə dayanıb yolun kənarını qoruyurduq. Saatlarla səngərdə silah arxasında oturub qarşıdakı qamışlığa gözümlü dikir və yolu da diqqətdə saxlayırdım. Yol, uşaqların daşla vurub öldürdüyü ilan kimi qamışlığın ortasında sakit qalmışdı. Ortasındakı ağ xəttə o qədər mərmı düşmüşdü ki, çətinliklə görünürdü. Yol uzun müddət idi yolçusuz qalmışdı və üzərində heç bir təkərin hərərətini hiss etməmişdi.

Nord

1982-ci ilin yanvar və fevral aylarını Nord cəbhəsində keçirdik; hər üç qardaş bir səngərdə. Yusifin iyirmi, Möhsünün on səkkiz, mənim də on altı yaşım vardı. Komandirimiz çox da tələbkar olmayan kaşanlı bir gənc idi. Bizim işimiz gecə-gündüz keşik çəkməkdən ibarət idi. Saatlarla səngərdə qamışlığın sükutunu dinləyirdik ki, xış-xış səsi eşitsək, ya da eşitdiyimizi zənn etsək, hər tərəfi avtomat atəşinə tutaq. Külək uca bir qamışı tərpedən kimi ən azı beş güllə havada idi. O qədər boşuna atəş açırıdıq ki, heç vaxt hirsləndiyini görmədiyimiz gənc komandir atəş açmaqdan ötrü çətin qaydalar tətbiq etdi. Bizim problemimiz yalnız gözəgörünməz səslərə sarı atəş açmaq deyildi. Bəzən yeknəsəq həyat bizi yorurdu və bekar olanda atıcılıq yarışını keçirməkdən başqa bir yolumuz qalmırdı. Bəzən də kalaşnikovun güllələrini quru çörək ardınca gəlmiş sərçələri vurmağa sərf edirdik. Belə

vaxtlarda gənc komandir özündən çıxır, kəndli qarı və yumurtalarının əhvalatını növbəti dəfə danışır və yadımıza salırdı ki, güllələr həmin qarının bağışladığı yumurtaların pulu ilə alınmışdır.

Yuvaları yağışla dolan və tərslikdən bizimlə bir səngərdə yaşayan siçanlarla oynamaq da başqa bir əyləncəmiz idi. Bir gün Əlican onların birini tutdu, boynuna nazik ip bağladı, ipin o biri ucunu da güllə qutusuna düyünlədi. O, postdan qayıdanda balaca siçanın önünə yemək qoyur və səngər yoldaşlarını güldürmək üçün onunla danışmağa başlayırdı. Siçan səngərdə gündə üç dəfə yemək yeyirdi və yəqin ki ona çox da pis keçmirdi. Sözügedən söhbətlərdə siçan adətən, iraqlı əsir rolunu oynayırdı.

Əlican Nord cəbhəsinin yeknəsəqliyindən bezmişdi. O, Bostan və Fəthülmübin əməliyyatlarından təzə gəlmişdi. Həmin qalibiyyətli əməliyyatların təntənəsini Nord qamışlıqlarının sükutu ilə müqayisə edəndə çox sıxılırdı. Onun orada olması digərləri üçün isə yaxşı hal idi. Döyüş təcrübələrinin yanında həm də zarafatçılığını işə yarayırdı. Xüsusən də əsiri ilə danışanda gülməkdən uğunurduq. O, əsir siçanla bəzən amiranə, bəzən də nəvazişlə danışdı; ev-ailəsindən, Bağdadın havasından və cəbhəyə gəlmə səbəbindən soruşurdu. Sonra səsini nazikləşdirib onun dili ilə suallarına cavab verirdi.

Gözəl əlyazma

Yağışlı bir gün səngərdə keşik çəkir və qamışlığa nəzarət edirdim. Uzaqda yolun sağında bir ziyarətqahın yaşıl günbəzi görünürdü. Yəqin ki, heç bir ziyarətçisi yox idi, iki cəbhə arasında tək-tənha qalmışdı.

Yusif silahını çiyinə aşırıb keşikçi səngərinə yaxınlaşdı. Səddin sərt yoxuşundan qalxıb səngərə girdi. Qum kisəsinin üstündə oturdu. Əlindəki kağızı mənə uzadıb dedi: "Musadan məktub var". Sevincək qardaşımız Musanın məktubunu aldım. Musa o zaman Kəhnuc rayonunun Qalagənc sovetliyində maarif müdiri işləyirdi. Kərxenur əməliyyatında iştirak edəndən sonra xidmət üçün oraya getmişdi. O, özünün gözəl xətti ilə yazmışdı: "Əziz qardaşlarım! Biz sizinlə fəxr edirik. Siz sübut etdiniz ki, Allahın dini təhlükəyə düşəndə məktəb qələmlərini cəbhə silahları ilə əvəz edib müsəlman ölkəmizi qoruyursunuz".

Gözəl əlyazması mənə uzun və incə barmaqlarını xatırlatdı. Həmişə şəhərdən gələndə çantasını açıb kitablarını gizli bir yerə qoyurdu. Anamıza tapşırırdı ki, kitabları kimsə görməsin. Sonra üzərində adətən, sənət adamlarından birinin şəkli olan rəngli jurnalın arasından kağızları götürüb bizə oxuyurdu. İmam Xomeyninin Parisdən yaydığı bəyanatlar idi.

Bir dəfə özü ilə şəkil də gətirmişdi. Yumru eynəklə bir yazını oxuyan seyidin ağ-qara şəkli idi. Gözəl xətt ilə şəklin arxasına yazmışdı: "Şiə dünyasının böyük təqlid müctəhidi həzrət Ayətullah Seyid Ruhullah Xomeyni".

O, həmin gözəl xətt ilə bizə məktub yazmış, bizi qorxmaz döyüşçü adlandıraraq öymüş və həvəsləndirmişdi. Məktubu məni darıxdırdı. Yadıma düşdü ki, bir dəfə bayrama gələndə çantasında şəkil və bəyanatdan əlavə, idman alətləri də vardı. O, bir espander də gətirmişdi. Espanderin hər bir dəstəyini bir əllə tutub bir-birinə əks istiqamətə dartanda açılıb sinəsinin önündə dururdu. Bunu bir neçə dəfə təkrar edəndən sonra gücümüzü sınamaq üçün bizə verdi. Yusif və Möhsün

bacardılar, mənsə yox. Musa mənim bacarmadığımı görüb yayların birini açdı və beləliklə, mən də onu açıb-bağlaya bildim. Musanın yumşaq qara bir plastik halqası da vardı. Onu pəncəsi içində sıxıb-buraxırdı.

Musa zövqlü bir gənc idi. Adam onunla həmsöhbət olmaqdan doymurdu. Başqalarına öyrətmək üçün həmişə nəyisə vardı. Şah rejiminin son illərində Kerman institutunda oxuyurdu. Bir dəfə kəndə gələndə mənə dedi: "Əhməd, gəl sənə kağızdan çaynik düzəldim". Sevincək dəfəterimin ortasından bir ağ vərəq qoparıb ona verdim. Uzun barmaqları ilə kağızı qatlamağa başladı. Onu iyirmi dəfə qatladı və axırda kağızın içinə möhkəm üfördü və bir göz qırpımında hər iki tərəfində qulpu olan ağ bir çaynik əmələ gəldi. Hələ təəccüb içində idim ki, Musa dedi: "Üstəlik, içində çay da dəmləmək olar". Dedim ki, zarafat edirsən. Dedi: "Doğru deyirəm". Dedim: "Dəmlə görüm". Musa çaynikin içinə bir qədər quru çay atdı. Onu yarıya qədər qaynar su ilə doldurub neft piletəsinin üzərinə qoydu. Mən mat-məəttəl baxırdım. Təəccübümü görüb izah etdi ki, alov suyun kağızı məhv etməsinə, su da alovun kağızı yandırmasına qoymur. Kağız çayniki qorumaq üçün su və alovun bu əməkdaşlığı mənə maraqlı idi.

Musa on üç günlük novruz tətillərində səhərlər idman edirdi. Günboyu da kitablarından birini götürüb novruz otları və sarı çiçəklər arasında gəzişirdi. Məni də özü ilə aparırdı. Bir gün isə atlanma ipinin dəstəyini sındırmışdım. O, üzümə vurmadı, amma mən xəcalətimdən əriyib onunla getmədim. Qalan günlər isə onunla gedirdim. O, ucadan şeir də oxuyurdu. Bəzən şeirləri izah edir, bəzən də şair haqda məlumat verirdi.

Azadlığın ayağına başımı qoyduğum zaman, Azadlıqdan ötrü canımdan əlimi üzdüm!

Fərruxi Yəzdinin bu beytini oxuyanda onun həyatını, Yəzd hakiminin əmrilə dodaqlarının tikilməsini danışdı. Onun bu beytini də oxudu:

Bu əhvalatı mənə tikilmiş dodaqlarımdan eşit Ki yanmış qəlbimdən ötrü ürəyin yansın!

O, Fərruxi Yəzdinin başına gələnləri bağın sonundakı qamışlığın yanında mənə danışdı; hansı ki, böyük qardaşımız Həsən heç vaxt o qamışlığın kökünü kəsə bilmədi.³

Həmin bahardan bir neçə il ötmüşdü və mən başqa bir qamışlığın ətrafında idim. Səngərin önü göz işlədikcə su idi və bir də qamışlıq, qamışlıq, qamışlıq.

Həsən İskəndəri ilə görüş

Bir dəfə Borzunu razı saldım ki, yanaşı cəbhəyə Həsən İskəndərinin yanına gedək. Borzu mehriban oğlan idi. Cəbhəyə gəlməzdən öncə atası Məşədi Qələndərin Fariyab-Ciroft marşrutlu mikroavtobusunda, onun yanında otururdu. Borzu Bostan və Fəthülmübin əməliyyatlarında da iştirak etmişdi.

Yola düşdük. Bir az həyəcanlı idim. Getməyimiz haqda nə komandirə bir söz demişdim, nə də Yusifə. Qumqumalarımızı su ilə doldurduq, silahlarımızı

³ Qardaşım Musa Yusifzadə müəllim idi. O, 1985-ci ildə Kərbəla-4 əməliyyatında Ümm əl-Rəsas adasında şəhadətə qovuşdu. Onun pak cəsədi 1995-ci ildə tapıldı və doğulduğu Hürpasefid kəndində təntənəli surətdə dəfn olundu.

çiyimizə aşırıdığımız və soldakı bataqlıq boyunca göz işlədikcə uzanan çöllükdə hərəkətə başladığımız. Yolda bəzən düşmən raketlərinin səsinə eşidirdik. Raketlər başımız üzərindən öz ordumuzun mövqelərinə doğru gedirdi. Qorxu məni bürümüşdü. Təpənin arxası və səngərin içi təhlükəsiz idi, çöllükdə isə hər an görünmə bilirdik. Bununla belə, çalalarda qalmış suları buxarlardan isti qış günəşi altında irəliləyirdik. Bir saatdan sonra bir təpəyə yaxınlaşdıq. Keşikçilərə kimliyimizi anladığımız səngərlər yerləşən sahəyə daxil olduq. Həsəni çox asanlıqla tapdıq. Bizi görüb təəccübləndi. Bir-birimizi qucaqlayıb gülüştük. Hal-əhval tutduqdan sonra Həsən bizi səngərinə apardı. Səngəri bizimkindən yaxşı idi. Səngərin bir tərəfinə çörək, pendir və iki böyük metal qutuda kök mürəbbəsi qoymuşdular.

Həsən və onun səngər yoldaşları bizə isti xörək gətirdilər. Yeməkdən sonra orada və digər cəbhələrdə baş verənlərdən danışdılar. Məsələn, dedilər ki, kəşfiyyatçı uşaqlardan biri iraclıların səngərinə gedib birini öldürmüş və sübut olaraq yazığın qulağını kəsib gətiribmiş.

Həsənlə görüşdən doymadıq, amma gün batmadan öncə səngərlərimizə qayıtmalı idik. Həsən İskəndəri və onun yoldaşları ilə görüşüb-öpüşüb yola düşdük. Bir neçə addım getmişdik ki, Həsən çağırdı: "Əhməd, dayan, işim var". Dayandım. Həsən yaxınlaşıb dedi: "Bayramda Məşhədə gedəkmi?" Sevincək razılaşdım və Borzu ilə birgə yolumuza davam etdik.

Qayıdarkən yolda yarısı yerə basdırılmış bir qutu gördük. Onu çətinliklə palçıqdan çıxarıb qapısını açdıq. Qutunun içində sapsağlam və parıltılı iri patronlar gördük. Sanki xəzinə tapmışdıq. Onu özümüzlə aparmaq istədik, amma yol uzaq və qutu ağır idi. Bacardığımız qədər

patronlardan götürdük və gün batmadan səngərlərimizə çatdıq. Həsənlə görüş haqda Əlicana və qardaşlarım Yusiflə Möhsünə danışdıq. Patronların başımıza gətirəcəyindən isə xəbərsiz idik.

Bir hadisə

Bir neçə gün idi gənc komandir bizdən çox şübhələnirdi. Eşitmişdi ki, bəzi uşaqlar J-3 və kalaşnikovla ördək ovuna gedirlər. O, qarı ilə yumurtalarının ibrətamiz əhvalatının bizə təsir etmədiyinə əmin olduğu üçün dedi: "Bundan sonra kim boşuna güllə atsa, postdan qovulacaq. Siz hər dəfə atəş açanda düşmən qorxuya düşür və raket atmağa başlayır". Doğru deyirdi. Bir dəfə səngərlərimizin ortasına bir neçə raket düşdü və uşaqlardan birinin ayağı yaralandı. Komandir də onun qanını boşuna atəş açanların boynuna atdı.

Gənc komandir bir müddət bizi hədə ilə yola verdi, nadincliyimiz ucbatından yaraşlıq saqqalının bir hissəsi yananda isə ciddi tənbeh etmək qərarına gəldi.

Hadisə belə oldu: Bir gecə mən və Borzu çöldən tapdığımız patronların barıtını çıxarıb Borzunun corabına tökdük. Çay içmək istəyəndə qəhvədanın altında alov yandırmaq üçün onlardan istifadə edirdik. Düzdür, barıtlar tez yanırdı və qəhvədanın qaynamasına kömək etmirdi, lakin bunun özü yaxşı bir əyləncə idi.

Bir gün gənc komandir də gəlib ocağın yanında oturdu. Borzu onu görüb barıt corabının ağzını bağladı və alovun yaxınlığına qoydu. Komandir bizə nəsihət verirdi ki, beytülmalı hədə verməyə, boşuna güllə atmayaq, ördəklərə doğru atəş açmayaq və sair. Lakin bu zaman gözlənilmədən barıt hərarətdən alovlandı və vulkan kimi ətrafa şölə saçdı. Onun alovundan komandirin saqqalının

bir hissəsi yandı. Xoşbəxtlikdən, gözlərinə və üzünə bir şey olmadı. Komandir çox hirslənib dedi: "Tez deyın görüm bunları haradan gətirmisiniz?" Borzu dedi: "Allah haqqı, çöldən tapmışıq. Patronlar tank kalibri üçün idi, bizim işimizə yaramırdı. Burada tankımız yoxdur axı".

Borzunu təsdiqləyib dedim: "Qardaş, biz hamısını gətirə bilmədik. Çox idi. Bir qutu dolu idi. Məncə, ordunun imiş".

Bu sözlər komandirin hirsini soyutmadı. O, dərhal arxa cəbhə müavinliyinə məktub yazdı ki, bu qardaşlar silah anbarında yardım üçün göndərilirlər. Məktubun altını imzalayıb Əlican Tacikə verdi.

Yalvarmağa başladıq, amma xeyri olmadı. Mənimlə Borzunun intizamsızlığı səngərimizin bütün uşaqlarının ayağına yazıldı. Ertəsi gün yemək maşını gələndə komandir bizi sürücüyə təqdim edib bildirdi ki, bu "dəyərli" uşaqlar silah qutularını yükləmək işinə baxsınlar. Beləliklə, ön postda döyüşçü məqamından arxa cəbhədə fəhləlik və hanballıq səviyyəsinə endik.

Yeni peşə

Yeni xidmət yerimiz Əhvazın Nord boru zavodunun anbarları idi. O zaman oraya boru yerinə silah-sursat qutuları yığılmışdı və hər gün ətraf cəbhələrdən oraya bir neçə yük avtomobili gəlirdi. Bizim işimiz ağır patron, qumbara və mərmı qutularını anbardan çıxarıb bir-bir ehtiyatla kamaza yığmaqdan və döyüşçülərə göndərməkdən ibarət idi. Anbarın yanında bizə kiçik bir otaq da verdilər. Otaqda bir yeni neft pilətəsi və bir neçə ədyal vardı. Silah anbarının növbətçisi sadə bir isfahanlı gənc idi. O, bir neçə gündən sonra yavaş-yavaş biz beş nəfərin zarafatçılığına alışdı. Bəzən özü də zarafat edirdi.

Vəzifəsindən razı deyildi, onu özünə sığışdırmırdı. Bizim birinci postdan gəldiyimizi biləndən sonra isə daha çox xəcalət çəkdi. O, bu həqarəti aradan qaldırmaq üçün bekar olanda bizə cəbhə xatirələrindən danışdı.

O, müharibədə düşdüyü təhlükəli mövqeləri söyləməklə çatdırmaq istəyirdi ki, adi anbar növbətçisi deyil, əsl döyüşçüdür və müvəqqəti olaraq bu işdə çalışır. Nə olsa da, mərifətli və səmimi oğlan idi. Düşünürdük ki, bəlkə o da komadiringin saqqalını yandırdığı üçün buraya sürgün edilib. Amma yox, o, belə nadincə bənzəmirdi.

Orada gündüzlər ağır, gecələr isə rahat keçirdi. Hər dəfə yağış yağanda yarıya qədər su ilə dolu səngərlərin əvəzinə otağımız və pilyatəmiz vardı, gecələrimiz unudulmaz zarafat və gülüşlərlə keçirdi. Bir dəfə gənc növbətçi Bostan əməliyyatında iştirakından danışdı. Deməli, düşmən minalı sahədə onları atəşə tutubmuş. O, düşmənin necə güclü atəş açdığını anlatmaq üçün dedi: "Pis mövqedə idik. Bilirsiniz sağ-solumuzdan necə atəş açırdılar? Güllə kimi!" Bunu deyəndə bizdən gülüş atəşləri açıldı. Sonralar həmişə onu ələ salıb deyirdik: "Doğrudan da güllə kimi atəş açılırdı?" Bizimlə onun arasında səmimi dostluq oradakı son günümüzdə qədər davam etdi. O, Möhsünü hamımızdan çox istəyirdi. Möhsün yaxşı rəsm çəkirdi. Qutuların üzərinə kömürlə maraqlı şəkillər çəkirdi. Bir dəfə atəş açan bir döyüşçü şəkli çəkib altından yazmışdı: "Döyüşçü qardaş, ən azı, kəndli qarışa görə gülləyə qənaət et!" Əlican da ona deyirdi: "Sanki özün dünənə qədər bu güllələrlə sərçə vurmurdun!"

Bir gün silah aparmağa gələn sürücülərin biri gənc komandirdən məktub gətirdi. O bizim xidmət yerimizə qayıtmağımızı istəyirdi. Sevincək əşyalarımızı götürüb özümüz yüklədiyimiz qutuların üzərində oturduq və

səngərlərimizə qayıtdıq. Ondan sonra daha heç zaman gənc komandiri incitmədik.

İki ay ötdü. Bir dəfə pasdar⁴ forması geyinmiş və çəkmələrini rəngləmiş komandir dedi ki, ertəsi gün yeni qüvvələr postu təhvil alacaqlar və biz evlərimizə qayıda biləcəyik.

Ertəsi gün Əhvazın Qolf qarnizonunda təhvil-təslim etdik. Silah və daraqlarımızı anbara verdik və avtobus bileti alıb elə toz-torpaqlı paltarlarla Kermana qayıtdıq.

Kəndimiz Hurpasefiddən novruz ətri gəlirdi - 1982-ci ilin novruzu.

Məşhəd

Həsənlə birgə verdiyimiz sözə əməl etməyin, yəni müqəddəs Məşhədə səfərin vaxtı çatmışdı. Novruza bir həftə qalmış Seyrcana getdik, oradan da bir yük maşınına minib Şiraza doğru yola düşdük. Sürücü tək olmasın deyə bizi götürmüşdü. O, dağın başından gözəl mənzərəsi görünən duz gölünə tamaşa etmək həvəsimi görüb Neyrizlə İstehban arasındakı yüksəkliklərdə dayandı, düşüb xatirə şəkli çəkirdik.

Hər bir qonaq kimi Şiraza çatdıqda əvvəlcə Şahçıraq ziyarətinə getdik. Sonra bir mehmanxana tapıb əşyalarımızı qoyduq və gəzintiyə çıxdıq.

Şirazda iki gün qaldıq. Hafiz və Sədinin məqbərələri dərs kitablarında gördüyümüz kimi idi. Qədim dərs kitablarında Şirazdan başqa bir şəkil də vardı: şəhərin meydanlarının birində güldən düzəldilmiş saat şəkli, gül saati. O meydanı nə qədər axtardımsa, tapa bilmədim.

Şirazdan Tehrana, oradan da Məşhədə getdik. Məqbərənin yaxınlığında həyətdəki ağacların arasında su

⁴ Korpusda (Sepahda) xidmət edən hərbi qulluqçu

hovzu olan böyük bir evin bir otağını kirayələdik. Şimaldan olan iki 60-70 yaşlı kişi də orada qalırdı. Qocalarla xatirə şəkli çəkirdik. Deyəsən, bizim kimi onlar da ailəsiz, ikisi birgə İmam Rzanı (ə) ziyarət etmək qərarına gəlmişdilər.

1982-ci ilin novruzunda, şəmsi ili dəyişən anda Behişt-Rzada şəhidlərin məzarı başında idik. Sonra məqbərəyə qayıtdıq.

Məşhəddə bir neçə gün qaldıq. Dönüş biletimizi Təbəs marşrutu üzrə aldım. Quru səhralardakı yolla qayıdarkən dərslər və məktəb haqda düşünürdüm; uzun yay tətlinin son saatlarında məktəblilərin birdən-birə xatırladıqları və tətlin bütün ləzzətini məhv edən düşüncələrdən. Doğrusu, 2-3 ay geriliyimi necə düzəldəcəkdim? Cəbr və həndəsəni kimdən öyrənəcəkdim? Bu fikirlərdən tənqə gəlmişdim.

Birinci fəsl: Bahar

1962-ci ilin baharının ilk günləri idi. Ciroftda Bəsicin binasının önündən keçə-keçə təhsildəki geriliyimi necə düzəldib sinif yoldaşlarıma çatacağım haqda düşünürdüm. Həmin halda Ahəngəranın səsi güclü maqnit kimi məni küçədən Bəsic komandiri Kəramət Nozainin otağına çəkdi.

Bəsicin binasında xüsusi ab-hava vardı. Cəbhədən gəlmiş uşaqların nurlu siması digərlərinə müsbət enerji verirdi. Əxlaq, vüqar və mətanət dolu səslərini eşidəndə və təbəssümlü dodaqlarını görəndə deyərdin ki, kiçik bir işdən sarı cənnətdən şəhərə gəlmişlər və indicə qayıdacaqlar.

Ahəngəran oxuyurdu: "Yolumu kəsmə, ana! Daha yalvarma, mən cəbhəyə gedirəm!" Anam yadıma düşdü və boğazımı şirin qəhər tutdu. Həyətdə maşınlar get-gəl edirdi, sürücülər fəaliyyətdə idilər. Binanın zalında söhbət yalnız ezamdan gedirdi. O günlərdə "ezam" sözünün minlərlə mənası vardı: vidalaşma, ana, əməliyyat, şəhadət və s. Bu söz adamı silkələyirdi. "Sabah cəbhəyə ezam var" deyiləndə bütün bu mənalara beyində yan-yana düzülürdü. Görürdün ki, ananın önündə dayanmışan, mehriban əllərini boynuna dolayıb və üzünə dünyanın ən mehriban öpüşünü qoyur. Özünü silaha, darağa və qumbaraya qərq olmuş halda görürdün və sonda şəhər əhalisinin qolları üzərində gəzən tabutunu seyr edirdin. "Ezam" sözünü eşidəndə bütün bunlar insanın beynində əks olunurdu.

Bu söz digərlərinə də öz təsirini göstərirdi. Analar və həyat yoldaşları üçün həyəcan uçuşu idi. Ezam günlərində övlad eşqi çoxlu ata-anaları pərişan edirdi. İmkanları olsaydı, bütün elan vasitələrini məhv edərdilər

ki, karvanlar getsinlər və onların ürəklərinin meyvəsi dərilməsin.

Həmin gün Ciroftda Bəsic binasında hər şeydən əməliyyat və ezam ətri gəlirdi. Ötən il əməliyyatda iştirak etmək bizə qismət olmamışdı. Üç ay yalnız hərbi təlim keçmiş və keşik çəkmişdik. Sakit cəbhədə iki ay keşikçilikdən sonra səs-küylü bir əməliyyatda iştirak etməyin vaxtı çatmışdı. Lakin əvvəlcə əməliyyatın keçiriləcəyinə əmin olmalı idim. Yenidən cəbhəyə qayıdıb eyni işləri görmək istəmirdim. İki ay Nord cəbhəsindən mənə xoş xatirələr qalsa da, eyni vəziyyəti təkrarlamaq əvəzinə Ciroftda qalıb dərslə məşğul olmağı üstün tutardım. Yalnız əməliyyat olacağı təqdirdə cəbhəyə qayıtmaq və həmin ilin dərslərindən keçmək istəyərdim.

Nozainin otağına girdim. Sadə taxta stolun arxasında oturmuşdu. Gözlərində qalın şüşəsi olan qara eynək vardı. Sıx qara saqqalı və cibinin üstündə nişanı olan yaşıl geyimi ona bir pasdar görkəmi vermişdi.

Stolunun önündə dayandım. Salam verib dedim ki, cəbhədən yeni gəlmişəm, dərslə məşğul olmaq istəyirəm və əməliyyatsız cəbhəyə dönmək fikrim yoxdur. Dedim ki, sən Allah, mənə doğrusunu de, bu dəfə əməliyyat var, yoxsa yox? Dedi: "Kaka, mütləq əməliyyat olmalıdır ki, cəbhəyə gedəsən?" Dedim ki, hə, əməliyyat olmasa, qalıb məktəbə gedəcəyəm.

Cənab Nozainin hərbi sirri açmağa ixtiyarı yox idi. Bununla yanaşı, ısrarımı görüb dedi: "İnşallah, tezliklə nəşə olar".

Sözünü tutdum. O, car çəkə bilməzdi ki, əməliyyat olacaq. Çünki münafıqlar duyar və iraqlıların ovcuna qoyardılar. Öz-özümə dedim ki, mütləq əməliyyat olacaq. Cəbhədə başqa nə ola bilər ki? Üstəlik, Nozai bu sözdən

əlavə baxışı, təbəssümü və danışıq tərzilə sanki min dəfə demişdi: "Mütləq əməliyyatımız olacaq. Əgər doğru deyirsənsə, get hazırlaş!"

Cavabımı almışdım. Qərarə gəlməli idim və gəldim də.

Həsən Tacikşir

Cənab Nozaidən cənub cəbhələrində əməliyyat olacağını öyrənəndə Həsəndən⁵ heç bir xəbərim yox idi. O, novruzdan qabaq cəbhəyə getmişdi. Düşünürdüm ki, o da bizim kimi "keşikçilik" müsibətinə düçar olub. Lakin bir neçə gündən sonra bəzi ortaq dostlarımız cəbhədən qayıdıb Həsənin şəhid olduğunu bildirdilər. Bu xəbəri eşidəndə sanki səma parçalanıb başıma töküldü. Xəbər gətirən deyirdi ki, Həsənin yaralandığını və İraq tankının onun üzərindən bir neçə dəfə keçdiyini öz gözlərilə görmüşdür. O bu hadisəni o qədər əminliklə danışırdı ki, hamı yeniyetmə Həsənin cəsədinin qalmayacağını düşündü.

Həsənin ailəsi yas məclisinə hazırlıq görürdü. Bu zaman cəbhəyə ezam günü Bəsic tərəfindən elan olundu. Həsənin məzlum şəhadət xəbərindən sonra zərrə qədər də tərəddüd etmədim və adım yazdırdım. Həsən dayıoğludan əlavə, həm də uşaqlıq və məktəb dostum idi. Ciroftda təhsil alanda otaq yoldaşı da olmuşduq. Bütün qohumlar Həsəni mehriban oğlan kimi tanıyırdılar. Onun elə faciəvi ölümü hamının ürəyini ağrıtmışdı.

Cəbhəyə getməzdən öncə anamın razılığını almaq istəyirdim. Həsənin şəhadətindən sonra onu razı salmağın daha çətin olacağını bilirdim. Kəndə getdim. Anam həmişəki kimi məni qucaqladı. Mən onun sonbeşiyi idim.

⁵ Həsən ögey qardaşım İsanın dayısı oğlu idi. Lakin biz İsanı ögey bilmədiyimiz kimi, Həsəni də doğma dayıoğlu sayırdıq.

Ondan öz həyatını mənə bir də danışmasını arzulayırdım. Bunu yüz dəfə eşitsəm də hələ də maraqlı və təbii ki, kədərli idi. Səkkiz uşaq anası olan anam mən altı aylıq olanda həyat yoldaşını itirmiş, amma atamın irsi ilə bizi yaxşı böyüdə bilmişdi. Yaş fərqləri yalnız iki il olan uşaqları necə böyütdüyünü həmişə dinləmək istəyirdim. O gün isə Ciroftan kəndə başqa bir sözü eşitməyə getmişdim. İstəyirdim ki, anam desin: "Get, ana qurban, südüm halal olsun!"

Cəbhəyə getmək istədiyimi anama deyəndə ürəyi qəm-kədərlə doldu. Ah çəkib dedi: "Anan qurban! Bu günlərdə cəbhədə qırğındır. Sən də təzə gəlmisən. Qardaşların Musa, Yusif və Möhsün də hərəsi bir dəfə gediblər. İndi qal, bir neçə aydan sonra gedərsən".

Oturub dil tökməyə başladım, cəbhələrdən danışdım. Dedim ki, minlərlə döyüşçü uzun müddətdir ön postlardadırlar. Onlar qayıdıb ailə-uşaqlarına, atalarına baş çəkməlidirlər. Anamı razı salacağını düşündüyüm hər şeyi dedim.

O, balasının cəbhə tərəfindən çağırılan yeganə ana olmadığını eşidəndə bir qədər fikrə getdi. Danışmağa başlayanda isə yenə də əvvəlki fikrində qaldı. O düşünürdü ki, cəbhəyə getmək din və vətən qarşısında borcdursa, mən bir dəfə getməklə borcumu ödəmişəm; əgər digərləri də bu borclarını ödəsələr, kiminsə cəbhədən dönən kimi yenidən qayıtmasına ehtiyac qalmaz.

Anam doğru deyirdi. Musa iki ay öncə Kərxenur əməliyyatında iştirak etmişdi. Mən, Yusif və Möhsün də cəbhədən yeni gəlmişdik. Bundan artıq ısrarı faydasız saydım. Bəlkə də daha çox çənə vursaydım, razılığını alardım, amma gedəcəyimə əmin olduğu zaman keçirəcəyi narahatlığı görmək istəmədim. Buna görə də, mövzunu

yarımçıq və nəticəsiz qoyub "görək necə olur" dedim. Anamdan ayrılanda əməliyyatda iştirak etmək qərarımda heç bir tərəddüd yaranmamışdı, o isə bunun əksini düşünürdü. Anamdan xəbərsiz getməyi üstün tutdum. Belə olanda ən azı, yaşlı gözlərini görməyəcəkdim və ürəyim od tutub yanmayacaqdı. İnsafsızlıq idi, amma mən bunu etdim. Anam sözlərinin mənə təsir etdiyinə, ikiaylıq keşikçiliklə borcumu verdiyimə və daha cəbhəyə qayıtmayacağıma əmin olduğu halda, mən çox qəti niyyətlə Cirofta qayıtdım.

Anam

Altıaylığında atam rəhmətə gedəndən sonra anam heç vaxt imkan verməmişdi ki, nə mən, nə də bacı-qardaşlarım yetimlik qəmini hiss edək. O, torpaqlarımızı kirayə vermişdi, atamın zəhmətinin bəhrəsi olan limon, portağal və xurma bağlarını yaxşı qorumuşdu. Anamız bir kişi kimi başımız üzərində dayanmış və Cirofta vəfat etmiş mehriban atamızın yoxluğunu hiss etdirməmişdi.

Atam su motoru almaq üçün şəhərə getmiş və orada Məlik adlı bir kişinin evində dünyasını dəyişmişdi. O vaxt gənc oğlan olan qardaşım İsa onu Ciroft qəbiristanlığında torpağa tapşırılmış və kəndə yalnız dönmüşdü.

Beş-altı yaşım olanda, kəndin uşaqlarını atalarının yanında görəndə fikirləşirdim ki, nə üçün onların ataları var, mənimsə yoxdur. Onda anamdan soruşurdum ki, bəs mənim atam hanı? O, udqunaraq yaylığı ilə gözlərini silir və deyirdi: "Atan Kərbəlaya gedib". Və tez də mövzunu dəyişirdi.

O gün getmişdim ki, güllə qabağına getmək üçün anamın razılığını alım. Bilirdim ki, o məni digər yeddi qardaşımdan çox istəyir. O məni "sonbeşik" çağırırdı.

Bəzən bərk qucaqlayıb öpür və təkrar-təkrar deyirdi: "Ana qurban sonbeşiyə! Ana qurban sonbeşiyə!" Anam məni çox sevirdi. Məhz buna görə razı olmurdu elə bir səfərə çıxım ki, öz sözü ilə desəm, Bilqeysin oğlu Həsən də oraya gedib tankın tırtılları altında qalmışdı. Zavallı Bilqeysdə oğlundan nə oxşamağa cənazə vardı, nə də cümə axşamları gedib ağlamağa və fatihə oxumağa bir qəbir.

Onunla birgə qonşu kənddən evə qayıdarkən başımıza gələn acı hadisədən yalnız iki il ötürdü. Bostan əkini mövsümü idi. Gözətçilər yolboyu əkin sahələrində gəzişir, öz sapandları ilə böyük kəsəkləri yeni xiyar şitillərinin həvəsi ilə gəlmiş quşlara atırdılar. Nəmli tağların arasından keçərkən birdən anam qışqırdı. Bağrım yarıldı. Düşündüm ki, bəlkə ayağının barmağını ilan sancıb. Ona sarı dönəndə gördüm ki, üz-gözü torpaqdır. Gözətçilərin birinin sapandından çıxan kəsək düz anamın başına dəymişdi. Allahdan o kəsək yumşaq olmuş və anamın başını parçalamamışdı. Bununla yanaşı, anam ağrı çəkir və kəsəyi atan gözətçini söyürdü. Qüssədən ölürdüm. Anam qorxaraq oradan uzaqlaşmış gözətçiyə qəzəb və göz yaşı duyulan uca səslə deyirdi: "Məgər korsan?! Görmürsən ki, buradan adam keçir?! Birdən uşağımın başına dəyəydi!"

Mən də anamı çox sevirdim. O, ana məhəbbəti ilə birgə mənə məhrum olduğum ata məhəbbətini də göstərirdi. Buna görə də, o, kədərlənəndə baltalanmış ağac kimi solurdum. Anamın o ucqar və lazımı şəraiti olmayan kənddə xəstələndiyi çox olub. Belə olanda gecə evdən çıxırdım. Çiy kərpicdən tikilmiş otaqlarımızın arxasındakı sıx gənəgərçək kolları gecəni vahimələndirirdi. Palçıqdan otaqlarla kolların arasında qorxa-qorxa dayanır, əllərimi

qaldıraraq göylərdə olan Allahla öz ləhcəmizdə danışdırdım: "Allah, anam xəstədir. Allah, anama şəfa ver!"

Tülkülərin çığırtsı, çaqqalların ulaşması və xortdanların qorxusu duanı təkrarlamağa imkan vermirdi, tez otağa qayıdırdım. Anam qəmli üzümü görüb halımı anlayır və məni rahatlatmaq üçün əlimi sıxırdı. Bədəninin hərərəti əllərimə keçirdi. O, gülümsünüb deyirdi: "Bala, narahat olma. Mənim balacam, mənə bir şey olmayıb". Sonra da bacımın onun üçün bişirdiyi toyuq budu kababını mənə verirdi.

Məhərrəm ayında hər gecə əzadarlıqdan sonra kənd əhalisindən bir nəfər ehsan verirdi. Axund Qasimi rövzə oxumaq üçün Rudandan bizim kəndimizə gəlirdi. O, həzrət Zeynəbin Şamın xarabalığındakı qəribliyindən oxuyanda anam həzin səslə ağlayardı. O zaman mən Axund Qasiminin sözlərini anlayaraq yox, anamın ağlamasında duyulan qəm-qüssədən dolayı ucadan ağlayırdım.

Ezam

Ciroft və Kəhnuc əhalisi döyüşçüləri yola salmaq üçün Ciroft korpusunun təbliğat mərkəzinin önünə toplaşmışdılar. Bayrağa bükülmüş və üstünə güclü bir səsucaldan qoyulmuş bir vanet günboyu şəhərin bütün küçələrində döyüşçülərin ezam xəbərini yaymış və hərbi marşlar səsləndirmişdi. Şəhərin cümə imamı cənab Müəllimi həmin vanetin mikrofonu ilə cihadın fəzilətlərini sayırdı. Yola salan ana və bacıların əllərində Quran, güzgü və üzərlik podnosları vardı. Hamının başı öz ailəsi ilə vidalaşmağa qarışmışdı. Mənsə xəbərsiz gəlmişdim,

izdihamın içində heç kimim yox idi. Kiçik çantamı çiynimə aşırıb gözləyirdim.

Cümə imamının çıxışından sonra əlində bir siyahı tutmuş gənc pasdar avtobusun birinci pilləsi üzərində dayanıb mikrofonla adları oxumağa başladı. Adı çəkilənlər ailə və dostlarının öpüş yağışlarından çətinliklə keçib oturacaqlarda oturdular. Mənim ad-familiyam rəsmi bir tribunadan cəbhəyə gedən şəxs olaraq çəkiləndə yaxşı hisslər keçirdim, sevindim. Düşünürdüm o qədər böyümüşəm ki, böyük bir qərar verə, yəni çantamı götürüb ölüm təhlükəsi olan bir yerə gedə bilərəm. Ortalarda pəncərənin yanında oturdum. Çox çəkmədən avtobuslar yola düşdü. Şəhər əhalisi piyada və maşınla bizi müşayiət edirdi. Başımı pəncərədən çıxarıb o anda bütün vücudumu dolaşan bir qürurla cəbhəyə gedənlərə əl yelləyənlərin duyğularını cavabladım. Gözlənilmədən camaatın arasından sahibini tanımadığım bir səs eşitdim. "Əhməd! Əhməd!"

Avtobus şəhərdən çıxırdı və camaat hələ də avtomobil və motosikletlərdən bizə həyəcanla əl yelləyirdilər. Yenidən həmin səsi eşitdim. Bu dəfə daha ucadan və daha aydın şəkildə qışqırdı. Səs sahibini axtarırdım ki, kimsə əlimi tutdu. Həsən İskəndəri idi. Bir motosikletin tərəfində oturmuşdu, həvəs və təəccüblə dayanmadan məni çağırırdı. Onu gördüyümə sevindiymi bildirmək istəyirdim ki, motosikletçi, Həsənin tapşırığı ilə sürəti artırıb küçənin digər tərəfinə keçdi. Az sonra avtobus azca dayandı və sonra yoluna davam etdi. Motosikletçilər arasında Həsəni axtarmağa başladım, amma birdən çiynimə bir əl toxundu. Həsən avtobusa minmişdi. Yanımda oturdu. Bir-birimizi qucaqlayıb tez cəbhə qərarlarımız haqda danışmağa başladıq. Həsən dedi: "Axı

sən cəbhəyə getməyəcəkdin". Mən dedim: "Getmək istəmirdim, amma eşitdim ki, bir neçə gündən sonra əməliyyat olacaq. Həsən dedi: "Axı bunu haradan bilmək olar?" Dedim ki, olar, cənab Nozai özü deyib.

Şəhərdən çıxdıq. Həsənin dostu hələ də motosikletlə avtobusun yanında gedirdi. O, gözləyirdi ki, Həsən indicə sağollaşib avtobusdan enəcək. Cəbhədən qayıtdıqdan sonra o da qəti qərara gəlmişdi ki, məktəbi bitirib attestat alsın. Lakin əməliyyat adını eşidən kimi həvəsləndi və bütün avtobusların son vida üçün dayandıqları yerə qədər enmədi.

Şəhərdən kənarda, buğda anbarlarının o tərəfində avtobuslar bir duracaqda dayandılar. Sağollaşmaq üçün minənlərin hamısı yerə endi. Döyüşçü karvanı yola düşdü və müşayiətçilər şəhərə qayıtdılar.

Kerman yolunda əsla tənhalıq hissi keçirmədim. Həsən İskəndəri hələ yanımda oturmuşdu. O da qərarını vermişdi: əməliyyatda iştirak edəcəkdi.

Əkbər Daneşi

Bizim kəndimizdə ucaboy gənclər çox idi, amma heç biri Əkbərə çatmazdı. Onun uca boyu. yaraşılıq üz, çatma qaşları və iri gözləri vardı. Biz cəbhədən qayıdanda Əkbər Kermanın 05 sayılı qarnizonuna təlimə getmişdi. Lakin təlimin ortasında anası ona belə bir xəbər yollamışdı: "Sən evin kişisisən. Atanın vəfatından sonra mənim, iki bacının və üç qardaşının ümidi sənədir. Əgər gedib şəhid olsan, biz nə edəcəyik? Bizi kimə tapşırırsan?"

Xəbəri Əkbərin kiçik qardaşı Mənsur bir neçə göz yaşı ilə birgə ona çatdırmışdı. Əkbər cəbhəyə getməyi həddən çox istəsə də, təlimi buraxıb kəndə qayıdırdı, lakin

Kermanda bizimlə rastlaşdı. Bir gecə bizimlə qaldı. Ertəsi gün kiçik qardaşını kəndə yolladı və bizimlə cəbhəyə yola düşdü.

Çətin gün

Kermanın Texnika institutu o zamanlar cəbhəyə ezam mərkəzi kimi fəaliyyət göstərirdi. Kerman vilayətinin bütün rayonlarından döyüşə hazır Bəsic üzvləri institutun dairəvi binasına toplaşmışdılar.

Ezam günü idi. Sarəllah briqadasının yaraşığı və gənc komandiri Qasim Süleymani əmr etmişdi ki, hamı futbol meydançasına toplaşsın. Əllinəfərlik qruplarla çəmənlər üzərində oturduq. Hacı Qasim adamların arasında gəzişir və hər birini süzürdü. Meysəm Əfqani⁶ onun arxasınca gedirdi. Meysəm ucaboy və enlikürək adam idi. Qasimdən bir addım öndə getsəydi, baxan onun əsas komandir olduğunu düşünərdi.

Hacı Qasim, Meysəm və digər bir neçə pasdar bizə sarı gəlirdilər. Canıma qorxu düşdü. O, döyüşçüləri ələməyə gəlmişdi. Azyaşlılar onun ələyindən düşürdülər. O, belələrini cərgədən çıxarıb deyirdi: "Siz qarnizona gedin. İnşallah, növbəti dəfə sizdən istifadə olunar".

Briqada komandiri yaxınlaşdıqca həyəcanım da artırdı. Məni cərgədən çıxaracağından və əməliyyatda iştiraka həsrət qoyacağından qorxurdum. O anda Hacı Qasimə nə qədər nifrət edirdim. Bu kimdir ki, döyüşüb-döyüşməmək məsələsində mənim yerimə qəraq çıxarsın. Mən müharibəyə yaramıramsa, nə üçün Qüds qarnizonuna gedib təlim keçməyimə icazə verdilər? Əgər döyüşə

⁶ O, Xürrəmşəhrin azadlığı uğrunda aparılan döyüşlərdə şəhid oldu.

qoymayacaqdılarsa, bəs hərbi təlimçi Yunus Zəngiabadi⁷ hansı haqla gecə saat üçdə komanda verib bizi məcbur edirdi ki, dörd dəqiqə ərzində silahlı formada Qüds qarnizonunun buzlu həyətinə düzülək? Əgər mən uşağamsa və müharibəyə yaramıramsa, nə üçün cənab Bəhai müxtəlif silahların sökülüb-yığılmasını mənə öyrətmişdi? Cənab Damğani hansı haqla poliqonda o qədər tələbkarlıq edirdi? Nə üçün cənab Mehrabi günorta saat birdə bizi Sahibəzzaman dağlarının arxasındakı geniş çöllərdə itmiş boş patronu tapmağa məcbur edirdi və hədələyirdi ki, tapmasaq, nahar yeməyinə bir neçə xurmanı da verməyəcək? İstəyirdim Hacı Qasim bilsin ki, mənim yalnız boyum bir qədər qısa, on altı yaş da az deyil. Ürəyim istəyirdi ki, cürətlə önündə dayanıb deyim: "Cənab, siz bilirsiniz ki, mən iki ay cəbhədə olmuşam?! Bilirsiniz ki, Nord cəbhəsində iraqlılara səsim yetən bir məsafədə keşik çəkmişəm və hətta yoldaşıma qəlpə dəyib?" Demək istəyirdim, amma cürət etmirdim.

Hacı Qasimin geyindiği formanı sevirdim. Ümumiyyətlə, görkəmi mehriban idi. Digər komandirlərdən fərqli olaraq, təvazökarlıqla baxırdı və mehribancasına əmr verirdi. Eyni zamanda, bu dəfə o da ixrac olunanların etirazına məhəl qoymadı.

Hacı Qasim mənə yaxınlaşmışdı. Sanki uçurumun kənarında idim. Öz-özümə düşündüm ki, kaş saqqalım olaydı. Yanımda duran bıqlı-saqqallı adama həsəd aparırdım. O həngamədə yaxamdan yapışmış yeniyetməliyi lənətləyirdim. Üzümde tük yox idi, dodağımın üstündəki yaşıl xətt də bir işə yaramırdı. Gərək üzümü yana çevirəydim ki, Hacı Qasim görməsin. Bəs

⁷ O sonralar İmam Hüseyin briqadasının komandiri oldu və Kərbəla-5 əməliyyatında şəhadətə qovuşdu.

boyum necə? Digərlərindən bir baş və boyun qədər kiçik idim; darağın sağlam dişləri arasında sınıq bir diş kimi. Bu sınıq dişdən ötrü nəsə düşünməli idim.

Çətin idi, amma dizlərim üstdə bir qədər qalxdım. Elə qalxdım ki, Hacı Qasim qalxdığımı düşünməsin; yarıqalxmış vəziyyətdə. Hacı Qasimi aldatmaq üçün hərbi çantamdan da kömək aldım. Onu komandirin keçdiyi tərəfə qoydum və boynumu Hacı Qasimin baxdığı səmtin əksinə çevirdim. Dəmir papağın da rolu vardı. Dəmir papaqların böyük-kiçiyi olmur, bir ölçüdədir. Bu, o anda mənim üçün böyük şans idi.

Bu planla həm boy, həm də saqqal problemim həll olurdu. Hacı Qasimin diqqətlə baxmağı qalmışdı, onu da etmədi. Getdi və mənim adım cəbhəyə gedənlər siyahısında qaldı. Bu siyahı dəmiryol vağzalında qatarın pillələrinə ayaq basıb fəxrlə minmək imkanı yaradırdı.

İxrac olunanlar

İxrac olunanların səs-küyü çəmənliyi bürümüşdü. Onların bəzisinin yaşı və bədəni məndən böyük idi. Böyük bir iş bacardığımı anladım və bu tərəfdə olduğuma görə rahat nəfəs aldım. Cərgədən çıxarılanların biri Xanukdan olan Salman Zadxoş idi. İş-işdən keçmişdi və daha heç nədən çəkinmirdi. Hacı Qasimin üstünə qışqıraraq dedi: "Mən bilmək istəyirəm siz kimsiniz ki, bizim dinimiz və ölkəmiz üçün vuruşmağımıza qoymursuz?! Biz bu qədər təlim keçmişik, bu qədər əziyyət çəkmişik. Vallah, bu, insafsızlıqdır!" Salman ağlayır və qışqırırdı. Nəhayət, Hacı Qasim dillənib dedi: "Azyaşlı uşaqlar əsir düşəndə onları məcbur edirlər ki, zorla müharibəyə göndərildiklərini desinlər". Salman əvvəlki cəsarəti ilə dedi: "Əksinə,

uşaqlar böyüklərdən cəsərtlidirlər. Üstəlik, bəzi iddialılar əməliyyatda quruyub qalırlar. Bəli!" Hacı Qasim daha Salmana bir söz demədi. O getdi, gözüyaşlı Salman isə çəmənləkdə qaldı.

İxrac edilənlərin biri də Əlirza Şeyxhüseyni idi. Onun yalnız on altı yaşı vardı. Cərgədən çıxarılanda Salmandan fərqli olaraq, heç bir etiraz etmədən sakitcə çıxdı. Düşündüm ki, bəlkə cəbhəyə getməkdə israrlı deyil. Əslində isə o, başqa şeyə görə arxayın idi. Cərgədən çıxarılan kimi hərbi çantasını götürüb yataqxanaya getdi. Qayıdanda gördüm ki, əyninə yeni bir pasdar forması geyinib; gözləri kimi yaşıl forma. Sarı saçı ilə o geyimdə çox yaraşılıq görünürdü. Həmin forma ona çox özünəinam verirdi. Anladım ki, o, həmin yaşda da pasdardır. Korpus formasını geyinəndən sonra üstündən xətt çəkilmiş adını asanlıqla yenidən yazdırıb cəbhəyə gedənlərin sırasına qatıldı.

Vağzal

Dəmiryol vağzalında qələbəlik idi; yenə güzgü, yenə Quran, yenə üzərlik qoxusu. Ciroftdakı yolasalma mərasimindən fərqli olaraq Kermanın dəmiryol vağzalında tək deyildim. Həsən və Əkbər də orada idilər. Qatar fitinin səsi vağzal başına alanda son nigaranlığım da yox oldu. Üçümüz dördnəfərlik kupeyə girib qapını bağladığımız. Qatar sanki bir qala kimi məni qoruyurdu. Qatarın qapısı önündə pasdarlar siyahısını diqqətlə oxuyur və baxırdılar ki, əlavə kimsə qatara minməsin. Lakin onlar bilmədilər ki, qarışıqlıqda zirək bir yeniyetmə döyüşçülərin ayaqları və əşyaları arasından qatara girdi. Tez axırncı vagona keçdi

və boş bir kupədə çarpayanın altında gizləndi. O yeniyetmə Salman Zadxoş idi.

Qatar yavaş-yavaş yola düşdü. Camaat ucadan salavat deyirdi. Qatar fit çalıb sürətini artırdı. Kerman şəhəri arxada qaldı və qatar şəhərdən kənardakı çöllüklərə girdi.

Pasdarlar saymaq üçün bir-bir kupələrə girirdilər. Əlavə kimsə minməmişdi. Sərnişinlərin sayı siyahıya uyğun idi.

Bir saatdan sonra qatar Zərənd vağzalından keçəndə Salman qan-tərin içində gizləndiyi yerdən çıxdı. Onu gören hər kəs güldü. Hətta qatarın mühafizəçi pasdarları da Salmanın yorğun görkəmini görüb təslim oldular və sonadək karvanla qalmasına icazə verdilər.

Ruhani

Lorustan dağlarında qatar bir tuneldən çıxıb digərinə girirdi. Bu maraqlı yolun döngələrində qatarın bütün vaqonlarını görmək olur. Qatarın koridorunda başımı pəncərədən çıxarmışdım ki, dağ otlarının ətrini gətirən bahar küləyi üzümə dəysin və lokomotivin qara tunel dəliklərinə girməsinə tamaşa edim. Bu zaman arxamdakı kupədən bir səs gəldi. Geri döndüm. Kupenin qapısı açıq idi. Bir qədər sonra Behşəhrdən olduğunu öyrəndiyim gənc pasdar cənab Ruhani bir nəfərlə mübahisə edirdi.

Zahidanlıların komandiri olan Ruhani üst çarpayıda oturmuş bir nəfərə nəsihət verirdi. Məndə maraq oyandı. Yarım addım atıb kupenin qapısının önünə çatdım. Ruhaninin uzun sifəti və burnu vardı. Tehranlılar kimi danışdı, amma şimal ləhcəsinin qalıqları aydın duyulurdu. O, uşaqların birinin əlində siqaret görmüşdü. Ona deyirdi: "Əziz qardaş, sən indi döyüşçüsən, ölkənin gənclərinə nümunə olmalısən. Sən cihad və şəhadət

yurduna yaxınlaşırsan. Düzgün deyil ki, şəriətə zidd iş görəsən". Çarpayıdan enməyə macal tapmamış gənc əzdiyi siqareti əlində tutub dedi: "Qardaş, şəriətə zidd niyə olur?! Mən yalnız bir siqaret çəkdim. Məgər siqaret çəkmək günahdır?! Risalənin harasında yazılıb ki, siqaret haramdır?!" Komandir onun hazır cavablığını görüb dedi: "En aşağı". Gənc çarpayıdan endi. Pasdar dedi: "Bax, qardaş, sağlamlığa ziyan vuran hər şey haramdır".

Gənc pasdar öz fiqhi məlumatlarına güvənib fətva verirdi: "Sənin öz canına ziyan vurmağa haqqın yoxdur. Bu bədən əziz İslamımıza və ölkəmizə xidmət etməlidir". Gənc əsgər öz komandiri olmayan Ruhaniyə dedi: "Əgər siqaret çəkmək haramdırsa, bəs nə üçün cəbhədə bəzi mühüm adamlar siqaret çəkirlər? Ruhani geyimində olan bir qardaşın siqaret çəkdiyini özüm görmüşəm, bax bu gözlərimlə!"

Komandir donub qaldı, siqaret çəkən gəncə qaneedici cavab tapa bilmədi. Buna görə də daha mülayim səsle dedi: "Bax, mənim qardaşım, digərlərinin səhvi sənin səhv etməyə haqq qazandırmır. Sən indi bir hərbiçisən və qanunlara tabe olmalısən. Mən bu qatarın komandiri kimi sənə deyirəm ki, siqaret çəkməməlisən. Ayıb deyil?! Sən Səddamla və onun ordusu ilə vuruşmağa gedirsən, amma bu bir neçə santimetrlik siqaretlə vuruşa bilmirsən?! Doğrudan, ayıb deyil?!"

Komandir hərbi əmr verəndə "komandirə itaət imama itaətdir" sözünü dəfələrlə eşitmiş gənc şalvarının bir cibindən siqaret, o biri cibindən də kibrit qutusunu çıxarıb qatarın pəncərəsini açdı. Kupenin içinə külək doldu. O, siqareti və kibriti Lorustan dağlarının qayalıqlarına atıb komandirə sarı döndü, ayaqlarını bir-birinə bərk vurub

əlini qulağına tərəf apardı və dedi: "Oldu, cənab komandır!"

Əhvaz

Bir-iki aylıq fasilədən sonra yenidən Əhvaza daxil olduq. Daha bu şəhər mənə qürbət deyildi. Hiss edirdim ki, mən də Əhvaza qərib deyiləm. Düşmən şəhərin düz qırağında səngər qurmuşdu, amma şəhərdə həyat öz axarı ilə gedirdi.

Bir neçə gün Əhvazın Şəhid Rəcai məktəbində qaldıq. Gözləyirdik ki, fərman verilsin, biz də silahlarımızı götürüb ön xəttə gedək və pıçılısı hər yerə yayılmış əməliyyatda iştirak edək. Lakin bu fərmanın nə vaxt veriləcəyi və əməliyyatın haradan başlanacağı bəlli deyildi.

Əhvazda təxminən bekar idik. Səhərlər hərbi təlim keçirdik, axşamüstü isə Karun çayının kənarındakı çəmənlikdə oturub bamiyə yeyirdik. Bamiyəsatın kişi böyük bir podnosu başının üstünə qoyurdu. O, qızılı rəngli və bol şirəli bamiyələri podnosa gözəl formada düzüb qəliz cənub ləhcəsilə qışqırırdı: "Bamiyə ye, güləş. Yıxılsan, təzədən güləş". O hər dəfə bu reklamları yayımlayanda nə demək istədiyini düşünürdüm.

Daimi müştərisi idik. Bir-iki bamiyə yeyib ballı şirəsindən həzz alandan sonra tanımadığım bir əsgərin məharətli çıxışının zamanı çatırdı. Onun çıxışı hər kəsi heyrətə salırdı.

Hər gün axşamüstü, günəş batanda bir ordu əsgəri peyda olub Əhvazın qövşəkilli körpüsünün başına gəlirdi. Dəmir tağlardan birinin yanında bir anlıq dayanır, sonra isə çox soyuqqanlıqla tağın sərt yoxuşu ilə qalxırdı.

Sanki enli bir küçədə yol gedir. Bizim və bütün görənlərin həyəcanlı gözləri önündə həmin ensiz yerdə addımlayır, yavaş-yavaş sürətini artırır. O, gedir, həyəcandan da bizim nəfəsimiz dayanır. Ən hündür nöqtəyə çatanda oturub ayaqlarını sallayır və gözünü bir müddət çayın zəif axarına dikirdi. Hava qaralmazdan öncə yerindən qalxıb yavaş-yavaş enir və işinin ardınca gedirdi.

Kinoteatr

Bir dəfə vaxtımı keçirmək üçün beynimə kinoteatra getmək düşdü. Ürəyim razılaşmırdı, amma özümü qane edib bilet aldım. Sanki günah edirdim. Lakin birdən xeyrimə bir dəlil tapdım. Giriş qapısının üstündən vurulmuş ağ parçaya belə yazılmışdı: "Biz kinoteatra qarşı deyilik, pozğunluğa qarşıyıq!" İmam Xomeyni"

İnqilabdan sonra xalq hələ kinoteatrla barışmamışdı. Kino adamları imamın bu cümləsini kinoteatrın yuxarisından vururdular ki, xalqı cəlb etsinlər. İmamın sözünü oxuyandan sonra tərəddüd etmədim, bir bilet alıb qaranlıq zala girdim. "Şeytanın əli" filmi nümayiş etdirilirdi. Çox çəkmədən yenidən günah etdiyimi düşünməyə başladım. Zalın qaranlığı məni sıxırdı. Düşündüm ki, birdən düşmən qırıcıları Əhvaza hücum etsə və raketlərin biri kinoteatra düşsə, mənim aqibətim necə də pis olar. Filmi unudaraq qorxdum ki, birdən döyüş yerinə kinoteatr zalında ölərəm.

Qaranlıq zalda filmin qulaqbatıran səsi qorxumu artırır. Bilmirdim ki, bayırda - küçədə hər şey öz qaydasındadır, yoxsa yox? Görəsən şəhərdə sakitlikdir, yoxsa həyəcan signalı verilir? Ürəyim istəyirdi ki, zalın işıqları yansın, filmin səsi də o qədər azalsın ki, həyəcan

siqnalının verilmədiyinə əmin olum. Lakin filmdəki musiqinin səsi hələ də qulaq batırırdı və zal hələ də zülmət qaranlıq idi. Tab gətirmədim. Qapının bir tayı azca açıq idi və qaranlıq zala zəif işıq düşürdü. İşığa sarı gedib sürətlə zaldan çıxdım. Səkiyə çatıb dərin nəfəs aldım. Hava aydın və səma sakit idi. Həsən İskəndərini və Əkbər Daneşini görmək üçün Şəhid Rəcai məktəbinə doğru yola düşdüm.

Dəşt-Azadeqana səfər

1982-ci ilin aprel ayının ortalarında canlı qüvvəni yerləşdirməyə başladılar. Tez silahlarımızı götürüb torpaq rəngli formaları geyindik, hərbi çantaları çiyimizdən aşırıdığımız və cərgəyə düzüldük. Günorta azanından bir saat sonra avtobusa minib Bostan magistralı ilə hərəkətə başladığımız. Dəşt-Azadeqandakı qarnizona gedirdik. Çox keçmədən Həmidyyəyə, bir neçə dəqiqədən sonra da qarnizonun dördmüxtəbəlilə binasına çatdıq. Orada əşyalarımızı bir otağa qoyub əmr gözlədik. Həmin otaqda Məcid və Əli Zeyqəmilərlə, Hüseyin Qazizadə, Məhəmmədrza Əşrəf, Əli Məhəmmədi və Mahmud Məhəmmədi ilə tanış oldum. Onlar Kermandan idilər və bir-birilə qəliz Kerman ləhcəsi ilə danışirdilər.

Başım ağrıyırdı. Bu, yolun yorğunluğundan deyildi, elə də uzun yol gəlməmişdik. Bunun səbəbi çaya güclü vərdişim idi. Həsən İskəndəriyə dedim ki, inan mənə, indi bir stəkan çay olsa, neçəyə versələr, alaram. Həsən dedi: "Mənim də başım ağrıyır, amma burada mətbəx-zad yoxdur". Əkbər dedi: "Hələ gözləyin, bəlkə şam yeməyində çay da verdilər". Hələ tam tanış olmadığımız Məhəmmədrza Əşrəf bizə qulaq asırdı. Mənim bir stəkan isti çaya həddən artıq həvəsimi görüb dilləndi və beləcə

tanişlığa yol açdı: "Doğrusunu de, bir stəkan çaya nə qədər verərsən?"

Əşrəfin uca boyu və çox arıq bədəni vardı. Bir cüt iri gözü o anda mehriban nəzərə çarpırdı. Dedim ki, əlli tümən. Bir stəkan çay üçün bu, böyük pul idi. Əşrəf dedi: "Sözünü tutacaqsan?" Dedim ki, bəli. Bu qədər tez bir-birimizlə dostlaşdıq. Hərbi çantasını divarın kənarından götürüb əlini dirsəyə qədər içinə saldı. Çantanın içində nəsə axtarırdı. Tapa bilməyib bütün çantanı boşaltdı. Hərbi çantanın içindən nələr tökülmədi: daraq, qayçı, güzgü, dərman, stəkan, iynə-sap, kompot, corab, çəkələk. Əşrəf isə başqa bir şey axtarırdı; mənim başağrımı sakitləşdirəcək şey. Hərbi çantanı çevirib göydə silkələdi. Başqa şeylər də yerə töküldü, amma o hələ də axtarırdı. Nəhayət, hərbi çantanın bir cibindən tapdı. Kiçik sellofanın içində bir paket çay və üç ədəd qənd vardı. Sellofanı götürüb qalibənə tərzdə təbəssüm etdi. Hərbi çantanın digər əşyalarını yerinə qoydu və kiçik sellofanı götürüb otaqdan çıxdı. Həyətdə bir qədər çör-çöp tapıb od qaladı. Tavasını qumqumasının suyu ilə doldurdu və bir neçə dəqiqədən sonra bir stəkan isti çayla otağa qayıtdı. Stəkanı dostcasına mənə uzadıb dedi: "Sənin kimi mən də çay içməyəndə başım ağrıyır. İndi isə əlli tümənin yerinə əlli dəfə salavat çevir". Əşrəfin bu işi bizimlə onun və həmyerlilərinin arasında dostluğu möhkəmlətdi. Dəşt-Azadeqanda yalnız iki-üç gün qaldıq. Orada vaxtımız hərbi təlimlə keçirdi. Hər gün səhər namazından sonra Həmiddiyyə şəhərinə qədər qaçırdıq. Oraya gedib-gəlmək bizi çox yorurdu. Lakin həmişəki kimi, komandir yorulduğumuzu görüb qışqırırdı: "Kim yorulub?" Biz olan-qalan taqətimizi toplayıb ucadan cavab verirdik:

"Düşmən". Maraqlıdır ki, bu sual-cavab taqətimizi müəyyən həddə bərpa edirdi.

Partizan Həmid

Həmid İranməneş zərəndli idi, Abadan, Bostan və Fəthülmübin əməliyyatlarında göstərdiyi rəşadətlərlə ad çıxarmışdı. Hamı ona Partizan Həmid deyirdi və dua edirdilər ki, hərbi təlimə vaxtında gəlməsin. Deyirdilər ki, partizan Həmid Fəyyaz kimi adamı incidir. Təlim komandirlərindən olan Fəyyazın adı da yeni döyüşçüləri lərzəyə salırdı.

Bir dəfə bir xəbər fırtına kimi bütün qarnizonu dolaşdı: "Partizan Həmid gəldi!" Çox çəkmədən binanın o tərəfindəki həyətdə öz tağımımızda düzüldük. Partizan Həmid həqiqətən, gəlmişdi. Boyu çox uca deyildi, amma idmançı bədəni vardı və baxışında, ən azı o anda, heç bir zarafat və mehribanlıq əlaməti görünmürdü. Oturub-qalxmaq əmri verdi. Biz onun istədiyi kimi olmasa da, oturub-qalxdıq. Döyüşçüləri mənalı-mənalı süzdü. Baxışından, dodaqlarının formasından və başını yelləməsindən dərhal anladıq ki, ürəyində belə deyir: "Havayı yeyib tənbel böyümüsünüz. Eybi yox, mən sizi adam edəyəm!" Özümüzü partizan Həmidin ağır sınağına hazırladıq. O, çox da haqsız deyildi, biz bir az tənbelləşmişdik. Əhvazda səhərlər idman yerinə isti çörək növbəsinə gedir, axşamüstülər də Karunun kənarında bamiyə yemişdik. Hətta kinoteatra da getmişdik. Sanki Partizan Həmid bunların hamısını öyrənmişdi. Səsini ucaldıb dedi: "Məncə, Əhvaza gəzməyə gəlmisiniz. Düzdür?" Biz dinmədik. Həmid sözünə davam etdi: "İndi bilərik kim gəzməyə, kim də döyüşə gəlib!"

Bu təhdiddən sonra uzaqdakı elektrik dirəyini göstərib dedi: "Ona qədər sayınca dirəyə çatıb qayıtmalısınız. Gecikən özündən küssün!"

Həmidin fit səsi Dəşt-Azadeqanı bürüdü, hamı dirəyə sarı qaçdı və təbii ki, partizanın təyin etdiyi vaxtdan çox gec qayıtdı. Həmid daha əmin oldu ki, biz havayı yeyib tənbel böyümüşük.

Bizim Dəşt-Azadeqana gəlişimizdən bir neçə gün öncə bahar yağışı Xuzistanın çöllərini əzizləmiş, sıra baxışı keçirilən yerdə çoxlu palçıqlı su qalmışdı. Partizan Həmid sonuncu adamın gəlişinə qədər dayandı. Sonra isə daha ciddi şəkildə dedi: "İndi isə fit səsindən sonra hamı sürünə-sürünə bu sülardan keçsin!"

Fitini çaldı. Ciddi olduğunu, yoxsa zarafat etdiyini öyrənmək istəyirdik ki, avtomatının çaxmağını çəkib sağ-solumuza güllə yağdırmağa başladı. Həmidin qışqırtısının və güllələrin səsinin yaratdığı bütün vahiməyə baxmayaraq, təmiz paltarlarımızı palçığa bulaşdırmaq istəmirdik. Sürünə-sürünə suya çatanda yolumuzu əyirdik ki, islanmayaq. Əmrdən bu növ boyun qaçırmaq partizan Həmidi dəli edirdi və qəzəbi son həddə çatırdı. O, dayanmadan qışqırıb hamını geriye çağırırdı. Əsəbdən dodaqları əsirdi. Növbəti əmri verib öz aləmində bizi adam etmək istəyirdi ki, üstündə korpus nişanı olan ağ hündür toyota gəlib düz yanımızda dayandı. Bir neçə yüksək rütbəli pasdar maşından endi. Öndə oturmuş pasdar yerə enəndə ortaya vəlvələ düşdü. Hamı bir-birinə pıçıldadı ki, o, Sarəllah briqadasının komandiri Hacı Qasim Süleymanidir.

Hacı Qasim həmişəki kimi gülürüz gəldi və döyüşçüləri salamladı. Texnika institutundakı ezam gününü xatırladım. Onda az qalmışdı məni cərgədən çıxarsın.

Partizan Həmidən Hacı Qasimə şikayət etdik. Bir nəfər dedi: "Süleymani qardaş, o, boş yerə döyüşçülərə əziyyət verir". Başqa birisi dedi: "Burada hamam yoxdur. Bu cənab isə bizə paltarla palçığa girməyi əmr edir". Başqa birisi dedi ki, bu paltarla necə namaz qılaq? Daha birisi dedi: "Fəyyaz təlim keçəndə özü də boğaza qədər bataqlığa girirdi. Cənab İrənmənəş isə özü suyun qırağından keçir, bizə isə suya girməyi əmr edir".

Hacı Qasim şikayətləri dinlədi. O, komandirini bizim önümüzdə pərt edəcək qədər təcrübəsiz deyildi. O, dedi: "Siz komandirin əmrlərini yerinə yetirməlisiniz. O istəyir ki, siz əsl döyüşçü olasınız, əməliyyat gecəsi zəif çıxış etməyəsiniz. Onun sizinlə düşmənçiliyi yoxdur".

Partizan Həmid vəziyyəti öz xeyrinə görüb Hacı Qasimə dedi: "Hacı, bunlar cəbhəyə yaramırlar, paltarlarının çirklənməyindən qorxurlar. Bilmirəm əməliyyat gecəsi bataqlığa necə girəcəklər".

Hacı Qasim onun sözlərini təsdiqlədi. Bir neçə dəqiqə qalıb Partizana və alayın digər komandirlərinə nəsə dedi və sonra maşına minib getdi. Biz Partizan Həmidlə və palçılı su ilə yalnız qaldıq. Hacı Qasimin dəstəyini də qazanmış Həmid silahını qaldıraraq çox ucadan dedi: "Deməli, paltarınızın çirklənməsindən qorxursunuz. Eləmi? Bəlkə elə bilirsiniz xalanızın evinə qonaq gəlmisiniz?! İndi əvvəl özüm suya girəcəyəm, sonra da siz. Kim mənim arxamca gəlməsə, vay halına!" Həmid bunu deyib silahını ikiəlli tutdu və suya sarı cumdu. Suyu çatan kimi dərin bir hovuzda kəllə vurmuş kimi hoppanıb dirsək və dizləri üstə dayaz suyun ortasında qaldı və sürətlə sürünməyə başlayıb sudan keçdi. Suyun o tərəfində ayağa qalxdı. Paltarını və üz-başını palçıq və yosun

örtmüşdü. Başımız üzərinə atəş açıb qışqırdı: "İndi sizin növbənizdir".

O anda kiminsə əmrdən boyun qaçırmaq barədə düşünməsi qeyri-mümkün idi. Hamımız sudan keçdik, özü də lap partizan Həmidin istədiyi kimi.⁸

Fərsiyəyə doğru

Aprəl ayının iyirmisi idi. Hələ əməliyyatın vaxtını bilmirdik, amma hərbi maşınlar bizim də olduğumuz Şəhid Bahünər alayını qarnizondan aparanda məlum oldu ki, yaxın gecələrin birində əməliyyat başlanacaq.

Yaralı Həmidiyə şəhərinə dörd-beş kilometr uzaqlaşandan sonra hərbi maşınlar asfalt yolun sol tərəfindən enib torpaq yolla on kilometr getdi. Bir cərgə yulğun ağacının qabaqcadan qurulmuş çadırlara qədər uzandığı bir yerə çatdıq. Boş çadırlar bizi gözləyirdi.

Azadeqan qarnizonunda Əşrəfin qonaq etdiyi bir stəkan isti çay biz üç nəfərin beş kermanlı ilə səmimi dostluğunu davam etdirirdi. Hamımız bir çadıra yerləşdik.

Kermanlı uşaqlar arasında Məcid Zeyqəmi ilə ünsiyyət qurmaq daha asan idi. Məcidin xırda xalları olan uzun sifəti və incə əlləri vardı. Bir-birindən azca aralı olan iri qabaq dişləri gülüşlərinə yaraşlıq verirdi. Adət etmişdi ki, biri ilə danışanda onun hərbi formasının bir düyməsinin sapını tapıb asta-asta çəksin. Nəhayət, düymə düşür və o da qəhqəhə çəkir gülürdü.

Əli Mahmudla, Məcid də Rəsulla əmioğlu idi. Əli ilə həmyaşlı olan Mahmud korpusun rəsmi kadri idi və yaşlı

⁸ Sarəllah briqadasının komandirlərindən olan Partizan Həmid Beytölmüqəddəs əməliyyatında iyirmidən artıq güllə yarası aldıqdan sonra fədakarcasına şəhadətə qovuşdu.

pasdar forması geyinirdi. Toppuş idi, qırmızı və ağ yerlilərindən fərqli olaraq, həm də qarabuğdayı.

Həmişəki kimi, Fərsiyədə də hər gün səhər qaçışı vardı. Torpaq yoldan və yulğun ağaclarının yanından keçirdik. Təngnəfəs olanda bölük komandiri qayıtmağı əmr edirdi. Bəzən yolda digər bölüklə rastlaşırıdıq. Adət belə idi ki, bu zaman komandir uca səslə yoldan keçən bölüyü öz tabeliyində olanlara göstərsin və bərkdən soruşsun: "Bunlar kimdir?" Onlar da cavab versinlər: "Mehdi müntəzirləri!"

Səhər qaçışının təkrarı və qonşu bölüyü yenidən görmək zarafat və əyləncə üçün yaxşı mövzu idi. Bəzən komandir adət üzrə soruşurdu: "Bunlar kimdir?" Uşaqlar da razılaşmaya uyğun olaraq deyirdilər: "Əfqanlar!"

Çadırlarda həyat yaxşı keçirdi: səhər idmanı, dua məclisləri, mərsiyəxanlıq, voleybol meydançasına toplaşib Əkbər Daneşi və Sadiq Helirudinin saltosuna tamaşa etmək, yaxınlıqdakı böyük çayda çimmək, çayın qırağındakı qoca ağacın ən hündür budağından çaya tullanmaq. Bütün bunlar Xuzistanın o yaşıl çölündə bizə xoş ovqat yaradırdı. Orada qoca bir ərəb tarlasında elə ciddi və ümidlə işləyirdi ki, sanki azca aralıda müharibə getmir. Səhərlər qaçışdan qayıdanda qoca öz kələm tağlarını suvarır və ya təmizləyirdi. Mən təəccüb edirdim ki, düşmən mövqelərindən azca aralıda necə arxayın yaşayır. Onun bostanını ilk dəfə görəndə kələmləri toplamışdı. Elə bildim qarpız tayası ilə rastlaşırım və şirin qarpızları dadmaq üçün beynimdən nələr keçmədi. Lakin onlar kələm idi.

Həmin günlərin birində Kermanın cümə imamı Seyid Yəhya Cəfəri, bir gün də cənab Fəxrəddin Hicazi bizi görməyə gəldilər. Hicazinin güclü nitqi vardı və ölkənin

ən tanınmış natiqlərindən idi. O, əyninə çox da yaxşı oturmayan korpus forması geyinmişdi. Bir gün də yaraşığı və hündür ruhani təbliğata gəlmişdi. Əbanın altından o da korpus forması geyinmişdi. Çox israr edirdi ki, çıxış etdiyi və döyüşçülərlə görüşdüyü zaman xatirə şəkli çəkdirsən. Hər dəfə minbərə başlayanda şalvarının cibindən kiçik bir fotoaparət çıxarıb əsgərlərin birinə verir və sonra şəkil çəkməyin qaydasını öyrədirdi. Yalnız bundan sonra söhbətə başlayır və söhbət əsnasında da onun hansı yandan şəklini çəkdiyinə fikir verirdi. Ruhaninin bu işləri xoşuma gəlmirdi.

Gəlişimizdən hələ bir həftə ötməmiş Əhvazın havasını və Karun çayının sahilində bamiyə yeməyə darıxdım. Həsən İskəndəri ilə birgə alay komandirinin müavini Məhəmmədrza Həsəninin çadırına icazə almağa getdik. Çadırın sonunda torpaq üzərinə sərilmiş həsir parçasının üstündə oturub ratsiya ilə danışdı. Yanındakı sərin su qabının damcıları yerdə açdığı dəliyi get-gedə dərinləşdirirdi.

Müavin bizi gözlədiyimizdən də yaxşı qarşıladı. Əynində korpus forması vardı. Mən bu formada gördüyüm hər bir adamın nəzakətliyinə vərdiş etmişdim. Soruşdu ki, Əhvazda nə işiniz var?

Vacib işimiz vardı. İçində şəkillərimiz, vəsiyyətnamələrimiz və çoxlu çirkli paltar olan çantalarımızı təhvil verməli idik ki, ailələrimizə yollasınlar. Bir işimiz də təbii ki, Karunun sahilində gəzişmək, ərəb kişinin şirəli və parıltılı bamiyələrindən yemək idi. Bunlardan da mühüm işimiz Əhvazın qövşşəkilli körpüsünün yanında son xatirə şəkli çəkdirmək idi. Bunların hamısını cənab Həsəniyə demədik, amma o, asanlıqla birgünlük buraxılış və rəqəmizi imzaladı. İki

saatdan sonra isə biz Karunun sahilindəki nərdələrə söykərib döyüşçülük dövrümüzün son şəklini çəkirdik.

İntizarın sonu

1982-ci ilin 28 aprelinə günəşin doğmasından hələ bir saat ötməmiş hazırol əmri verildi. Çox tez anladıq ki, intizar sona çatmışdır və bu gecə düşmən mövqelərinə hücumu keçəcəyik. Bu xəbər Xuzistan çölündəki toz tufanları kimi bütün çadırları dolaşib böyük coşqu yaratdı.

Silah və daraqlarımıza sarı qaçdıq. RPG mərmilərinin kisəsini sahmana saldıq. Boş olanları doldurduq, ağırlardan götürməyə isə ürəyimiz gəlmədi. Məndə yalnız üç mərmə vardı. Vaxtı çatanda onları taqımımızın RPG istifadəçisi olan Həsən İskəndəriyə verməli idim. O yaşda mənim üçün üç RPG mərmisi, patronla dolu iki daraq, bir qumquma, iki əl qumbarası və bir kalaşnikov avtomatı heç də az yük deyildi.

Günəşin batmasından bir saat qabaq posta doğru hərəkət etməli idik. Hələ günorta azanına iki-üç saat qalırdı. Bu zaman əşyaları hazırlamaqla, silahları yoxlamaqla və xatirə şəkli çəkdirməklə keçdi. Ölümə doğru yola düşən bu karvan elə xoşbəxt idi ki, sanki gəlin məşinini müşayiət edirlər. Ahəngəranın səsi hər yanı bürümüşdü:

**Mövla, biz Kərbəlada yox idik, Hüseyin can!
Səndən ötrü canımızdan keçmədik, Hüseyin can!
İndi hamımız bir ağızdan deyirik: “Ləbbeyk!
Susuz, başsız mövla Hüseyin, ləbbeyk!”**

Bu növhənin təsiri hədsiz idi, adamın bədəninin tükləri ürpərdi. Hamı bir-birindən şefaət vədi alırdı; bəzisi şifahi

sözlə razılaşırdı, bəzisi isə yazılı vəd alırdı. Əlimə bir flomaster keçdi. Xəttim pis deyildi. Qısa vaxtda çoxlu müştəri topladım. Yeni Bəsic geyimində önümdə dayanır və sifarişlərini verirdilər.

- Yaz ki, ya ziyarət, ya şəhadət!

- Yaz ki, Kərbəla yolçusu!

- Yaz ki, Allahın izni olmadan güllə və qəlpənin toxunması qadağandır!

- Yaz ki, Kerman korpusundan Mahmud Məhəmmədi!

Mahmud bir saatdan sonra qayıdıb dedi: "Vay-vay! Tamam unutmuşdum. Əgər əsir düşsəm və iraqılı qardaşlar paltarımda korpus sözünü görsələr, məni tikə-tikə edərlər. Əhməd can, bu korpus sözünü götür, amma elə et ki, çox qaralama olmasın". Korpus sözünü çətinliklə dəyişdim. Onun başqa bir istəyi də vardı.

- Paltarımın arxasına gözəl xətlə yaz ki, Kərbəla yolçusu.

Yazdım.

Bizim məscidimiz olan böyük çadırdan günorta azanı verildi. Həmin gün namaz cərgələri tez doldu. Namazdan sonra komandir son döyüş tövsiyələrini verdi. Dedi ki, əsirləri öldürməyin və əgər özünüz əsir düşsəniz, ağızınız möhkəm olsun.

Sonda hərbi maşınlar qırmızı günəşin parladığı bir yolla hərəkətə başladılar. Bizdən öncə yola xüsusi maye səpmişdilər ki, təkərlərin altından qalxan toz düşməni duyuq düşürməsin.

Maraqlı hisslər keçirirdim. Gözlədiyimiz an çatırdı. Qarşıda sirr dolu saatlarımız vardı. Düşünürdüm ki, bataraq rəngini itirən bu cansız günəş enəndən şərqdən yeni bir səhər açılana qədər başımıza nələr gələcək? Sağ

olacağamı, yoxsa ölmüş? Əməliyyat qələbə ilə bitəcək, yoxsa məğlubiyyətlə?

Torpaq yolun ətrafındakı kiçik ağacların arasında günəşə doğru gedən hərbi yük avtomobilinin banında bunları düşünürdüm. Bəlkə digərləri də bu fikirlərə qərq olmuşdular.

Son şam yeməyi

Son dayanacağa çatdıq. Yenicə qaranlığa qərq olmuş Fərsiyə kəndi boş idi. Tərk edilmiş palçıq evlərin heç birindən işıq gəlmirdi. Bu kənd bir neçə il idi belə sakit idi, həmin gecə isə qonaq-qarası vardı. Qonaqlar düşməni öz torpaqlarına, bu ərəb kəndini də əvvəlki xoş günlərinə qaytarmağa gəlmişdilər; uzun ərəb donu geyinmiş və camış sürüsünün arxasınca qaçan ərəb uşaqlarının səsküylü günlərinə.

Maşınlardan səssiz-səmirsiz endik ki, külək səsimizi üç-dörd kilometr aralıdakı düşməne çatdırmasın.

Döyüş yoldaşlarımızdan biri ayağını yerə qoyan kimi bir siqaret yandırıb öz aləmində yorğunluğunu çıxarmağa başladı. Komandir yaxasını tutub sakitcə onu danladı: "Qardaş! Hamını ölümə vermək istəyirsən?!" Gənc siqareti dodağından götürüb yerə atdı və ayağını möhkəmcə üstünə basdı. Komandir gedəndən sonra əyilib siqaretini götürdü və közünü əllərinin arasında gizlətdi ki, hamını ölümə verməsin.

Ayın batmasına az qalırdı. Onun göydən itməsinə və dünyanın qaralmasına qədər gözləməli, sonra düşməne doğru hərəkət etməli idik. O vaxta qədər üç əsas işimiz qalmışdı: namaz, şam yeməyi və son vidalaşma. Namazı Fərsiyənin torpağı üzərində, üst-başımız silahla dolu halda

qıldıq. Şam yeməyinə ayaqüstü bir şey gözləyirdik, amma əksinə, isti toyuq-plov gəldi; əməliyyat gecəsinin məşhur toyuqlarından. Bu işin mənasını anlamadım, heç indi də anlamıram. Məncə, arxa postlardakı yeməxana rəhbərliyi sevgi və qayğıkeşlikdən dolayı son şam yeməyinə toyuq verirdilər; öz aləmlərində döyüşçü uşaqlara dair istəmədən yol verdikləri bütün səhvlərin əvəzini çıxmaq üçün. Bundan başqa nə ola bilərdi? Döyüşə qatılacaq, onlarla kilometr yol qaçacaq, oturub-qalxacaq və atəş açacaq bir döyüşçü ağır xörək yeməməlidir. Hər halda, cəbhədə qayda belə idi. Gözəl toyuq ətrinin mənası bu idi ki, əməliyyat yaxınlaşıb.

Hamı göyə baxırdı. Bəzisi orada Allahı axtarırdı, bəzisi də ayı izləyirdi ki, nə vaxt səhnəni tərk edəcək və qaranlıqda irəliləməyə başlayacağıq.

Gec idi. Bəlkə də gecə saat 12 olardı. Fərsiyənin qonaqlarının ayağa qalxıb kəndin palçıq divarlarının yanından, Allah bilir, haraya qədər uzanan geniş qamışlıqlara doğru getmələrinin və düşmənin birinci mövqelərinə baş çəkmələrinin vaxtı idi.

Mən, Həsən və Əkbər vidalaşmanı sonraya saxladıq. Belə bir fürsətin yaranacağı isə bəlli deyildi. Nə əvvəlinin, nə də sonunun harada olduğunu bilmədiyim sırada hərəkətə başladım. Sıranın hərəkəti sakit idi, qaranlıqda qamışlığın arası ilə elə gedirdi ki, sanki ilan çəmənlikdə sakitcə irəliləyib ovunu tutmağa çalışır.

Kəşfiyyat qrupu bizdən qabaq yolu açmışdı. Qamışlığın içində məharətlə iki metr enində bir küçə salmışdılar. Bəzən oturur və yenidən qalxıb yolumuza davam edirdik. Bu əmrləri qabaqda hərəkət edən komandir Əkbər Xoşi verirdi və sıranın sonuna qədər bir-bir hamıya çatırdı.

Bir saatdan, bəlkə də bir neçə saatdan sonra qamışlıq seyrəldi və hamar bir yerə çatdıq. Deyəsən, düşmənin ilk istehkam səddilə məsafəmiz çox deyildi. İraqlıların birinci səddinə çatmaq üçün minalanmış sahələrdən keçməli idik. Qaranlıqda o qədər canlı qüvvənin bu sahədən keçməsi çoxlu tələfata səbəb olmalı idi. İki fosforlu lent minalanmış sahənin sonuna qədər gedib bir küçə əmələ gətirmişdi. Bu təhlükəsiz keçidi də qabaqkı gecələrdə kəşfiyyat qrupu ərsəyə gətirmişdi.

Minalanmış sahə bitəndə sakitcə yerə uzanmaq və hərəkətsiz halda "Ya Əli ibn Əbu-Talib" parolu ilə əməliyyatın başlanmasını gözləməyimiz əmr olundu. Mən, Həsən və Əkbər yerdə başlarımızı bir-birinə yaxınlaşdırıb bir-birimizi öpdük və Allaha tapşırıq. Əkbər dedi: "Əgər şəhid olsam, mənim əvəzimə qardaşımın üzündən öpərsən".

Beytülmuqəddəs əməliyyatı

1982-ci il aprel ayının 29-da gecənin yarısından bir saat sonra təkbir səsləri çölü lərzəyə gətirdi və əməliyyat rəsmən başlandı. Bizim vəzifəmiz tez düşmən mövqelərini tutmaq idi. Çox keçmədən iraqlılar qəfil hücumla məruz qaldıqlarını bilib qaranlıq çölün hər tərəfini atəşə tutdular. Biz həmin hamar çöldə sürətlə düşmənin atəş açdığı səngərlərə doğru qaçırdıq.

Bu səhnə mənim əməliyyata dair təsəvvürümdə olan səhnə idi. O anda ölüm və həyat bir-birinə qarışmışdı. Bir tərəfdən güllə seli, digər tərəfdən də bir alay üz-üzə hərəkətdə idi. Biz gedirdik, qırmızı güllələr də gəlirdi. O anda vücudumda qorxu və həyəcandan əsər-əlamət yox idi. Səbəbini bilmirəm. Olmaması məntiqli deyil, amma

həqiqətən, yox idi. Bəzən güllə başıma o qədər yaxın məsafədən keçirdi ki, fiti qulağımı kar edirdi. Bəzən də o qədər yaxınlaşırdı ki, sürətindən yaranan havanı baş və boynumda hiss edirdim.

Çox zaman bir güllə vızıldayaraq bir neçə santimetrliyimdən keçib yanımdakı yoldaşımın sinəsinə dəyirdi. Güllənin insan bədəninə dəyməsinin qəribə səsi var. Sanki kök bir adamın çiyinlərinin ortasına bir yumruq vururdun.

Güllələr öz qurbanlarına ah-nalə fürsəti vermirdilər. Yalnız bir "ax" eşidilirdi, vəssalam. Ətrafımda yerə yıxılan çoxlu döyüşçülər arasında yalnız bir nəfər ikinci sözü deyə bildi. O dedi: "Ax, yandım!" Bəziləri də yaralanırdılar. Onların dediyi çoxlu sözlərin hər birini bir nəfər eşidib keçirdi.

O əməliyyatda Sarəllah briqadası ordu komandoslarının Zülfüqar adlı bir briqadası ilə birləşmişdi. Biz Bəsic üzvləri bəzi ordu mənsublarına dair çox da yaxşı fikirdə deyildik. Düşünürdük ki, onlar bizim kimi könüllü deyillər, məcburən cəbhəyə gəliblər. Sonra bir məntiqsiz nəticə alırdıq ki, ordu mənsubları əməliyyatlarda rəşadət göstərə bilməzlər. O gecə isə Zülfüqar briqadasından Mürəvvic adlı bir leytenant təkbaşına bizim bədgümanlığımızı aradan qaldırdı. O, iradəli şəkildə və dayanmadan tək bir deyib hamını amansız hücumla həvəsləndirirdi. Güllə dolu geniş çöldə gənc aslan kimi nərə çəkərək irəliləyirdi. Onun səsi hələ də qulağımdadır: "İmam Mehdi əsgərləri, mənim arxamca düşməyə hücum!" Və biz Bəsic üzvləri o qəhrəman ordu zabitanın

cəsurluğunu etiraf edərək arxasınca düşmən səddinə doğru qaçırdıq.⁹

Yolboyu Həsən və Əkbərdən uzaqlaşmamağa çalışırdım. İlk dəqiqələrdə qışqırdılar ki, birinci sədd süqut etdi. Bizim təkbirlərimiz düşmən güllələrinə üstün gəlmişdi və onlar əsir düşməmək üçün qaçmışdılar.

Düşmənin birinci səddini keçib geniş çöldə irəlilədik. Səma güllə xətləri ilə dolu idi, hər tərəfdən tank səsləri gəlirdi. Hələ dan yeri ağarmamış düşmənin ikinci səddini də aldığımız. İraqlıların bəzisi qaranlığa girib arxaya qaçdılar, çoxları öldürüldülər, təxminən iyirmi nəfər də dayanmadan "Xomeyniyə təslim!" qışqıraraq təslim oldular. Onlar qaçarkən alayın RPG atanlarından biri maşınlarını hədəf seçdi və sərrast atəşlə məhv etdi. Növbəti atəş başqa bir hərbi maşını yandırdı. Biri də yanan iki maşının arasında qalıb nə önə gedə bildi, nə də arxaya. Onların alovu ilə o maşın da yandı. İyirmi əsir həmin üç maşının bədbəxt sərnişinləri idilər. Maşınların yanan təkərləri çölü işıqlandırmışdı. Biz onların işığında səddin arxasında sahibsiz qalan onlarla tankı və hərbi maşını görə bilirdik.

Əsirlər həddən artıq qorxurdular, əl-ayaqları külək altındakı söyüd yarpaqları kimi əsirdi. Dayanmadan İran rəhbərlərinin adlarını çəkirdilər: "Xomeyniyə təslim", "Rəfsəncaniyə təslim", "Xameneiyə təslim". O qədər qorxurdular ki, digər məmurların da adlarını bilsəydilər, çəkərdilər. Səddin üstündə dayanıb qorxudan əsən əsirlərə baxırdım. Aşağı enib ağlayan birinə ərəbcə dedim: "La təxəf" (qorxma). Bunu korpusun arxa cəbhədə yaydığı

⁹ Leytenant Mürəvvic Şərqi-Azərbaycan vilayətindən idi. O, ertəsi gün bizi mühasirəyə salmağa çalışan düşmənlə döyüşdə şəhadətə qovuşdu.

broşürdə oxumuşdum. Broşürlərdə ərəb dilinin gündəlik danışıq tərzini öyrədirdi ki, döyüşçülər tutduqları əsirlərlə danışısa bilsinlər.

O dəhşətli anlarda iraqılı əsgərə "la təxəf" sözünü demək onun üçün yandırıcı fırtınada soyuq meh təsiri bağışlayırdı; sanki yenidən dirildi, gözlərinə işıq gəldi, bütün vücudunu təşəkkür hissi bürüdü. Bu sözün onun üçün "qorxma"dan əlavə mənaları da var idi. O mənim bu sözümdən çoxlu ümidverici və həyati mənalar anlayırdı: "Sənə ziyan yetirməyəcəyik"; "səni öldürməyəcəyik"; "hamımız müsəlmanıq". İraqılı əsgər anladı ki, öldürmək istədikləri adama "qorxma" demirlər. Bu söz təhlükəsizliyin başlanğıcı idi. O, bu bir sözlə yaşayacağına, ailəsini yenidən görəcəyinə ümidləndi. Məndən gördüyü bütün yaxşılıqlara görə əlimi öpmək istədi. Ayağa qalxıb, təşviş içində, amma çox ümidlə mənə doğru bir addım atdı. Qorxmaq növbəsi mənə çatdı. Ürəyim üzüldü. Düşündüm ki, indi atılıb silahımı götürəcək, məni aşırsın kimi dəlik-deşik edəcək. Ona macal verməməli idim. Cəld hərəkətlə bir neçə addım geriye çəkildim. Tez silahımı doldurub sinəsini nişan aldım və ucadan dedim: "Tərpənmə!". Bu əmr 16 yaşlı bir yeniyetmə tərəfindən verilsə də, zənnimcə, iraqılı əsgər mənim yox, onun məyus ürəyini nişan almış silahı görürdü. Yenə qorxub əsməyə başladı. Ərəbcə dediyim bir sözün verdiyi ümid, farsca dediyim bir sözlə alt-üst oldu. Məyus halda yerə oturub yenə əllərini başına qoydu. Ona yazığım gəldi, amma başqa çarəm yox idi, sərt üzümü göstərməli idim. Eşitmişdim ki, düşmən düşməndir, heç kimlə zarafatı yoxdur. Eşitmişdim ki, Fəthülmübin əməliyyatında qumquması ilə əsirə su içirdən hərbiçimiz elə həmin susuz əsir tərəfindən süngülənib şəhid edilmişdi.

Buna görə də, sərt və kobud olmaqda haqlı idim. Lakin bu eşitdiklərimi xatırlamaq o əsirə qarşı qayğıkeşliyimi azaltmadı. Bu dəfə təbəssümlə anladım ki, onu öldürmək fikrim yoxdur. O da təbəssümünün mənasını anlayıb sakitləşdi.

Tanklar hələ yanırdı və içəriləndəki silahlar od üzərindəki qarğıdalı kimi partlayırdı. Qaranlıqdan daha bir neçə iraqılı əsgər "Xomeyniyə təslim" deyə-deyə təslim oldular. Təəccübləndim ki, onlar gecənin qaranlığında qaçmaq yerinə nə üçün əsir düşməyə razı oldular?

Komandir, komandir muavini, yaxud başqa birisi olduğunu bilmədim, təkcə bunu gördüm ki, silahını əsirlərə tuşlamış bir adam ucadan dedi: "Bu əsirləri arxa cəbhəyə kim apara bilər?" Hələ sualı tam bitməmiş bir addım irəliyə gedib dedim: "Mən".

Çiynimə möhkəm bir əl vuruldu. Həsən İskəndəri idi. Acıqla dedi: "Əhməd, dəli olmusan? Vurub öldürənlər səni! İşin gücün yoxdur?" Haqsız deyildi. Bir saatdan sonra gün çıxanda, 20 boynuyoğun əsir arxalarınca gələnin 16 yaşlı bir yeniyetmə olduğunu biləndə başıma nə bəla gətirərdilər? Fikrimdən daşındım və Həsənlə əsirlərin saxlandıqları yerdən uzaqlaşdım.

Səhərin işığı dünyanın hər yeri kimi bizim qaynar cəbhəmizi də yavaş-yavaş işıqlandırırdı. Torpaq üzərinə təyəmmüm edib, döyüş paltarını və çəkmələrilə qiblə zənn etdiyimiz tərəfə doğru dayanıb namaz qıldıq.

Hava işıqlandıqdan sonra bölük komandiri Nasir Rəncbərin ratsiya ilə danışığından dünyanın kimin əlində olduğunu anladıq. Ratsiyanın görünməyən o biri tərəfində belə deyilirdi: "Nur briqadası sizin sağınızdan hücum keçməli idi, lakin düşmən xəttini yara bilmədi, siz də həddən artıq irəliləmişsiniz". Nasir dedi: "Anlamadım". Səs

dedi: "Yəni siz mühasirədəsiniz. Amma duruş gətirsəniz, sizə yardım göndərərəm".

Bu xəbər bizə sığınacaq vermiş bütün səddi bürüdü: "Biz mühasirədəyik!"

Hava bir az da işıqlanandan sonra səddi aşıb düzənliyə çıxdım. Üç iraqılı əsgər özününkülərə doğru qaçırdı. Bizim alaydan bir neçə nəfər onlara atəş açırdılar. Mən də bəxtimi sınayıb onlara doğru bir daraq boşaltdım. O qədər atəş açmağımıza rəğmən, iraqılılar qaçmağa davam edirdilər. Onlar çox uzaqlaşanda və biz onları vurmağa ümidimizi üzəndə hansımızın silahından çıxdığı bəlli olmayan güllə birinin ayağına dəydi. O isə axsaya-axsaya digər yoldaşları ilə gözdən itdi. Bu, mənim birinci və axırncı düşmən vurmağım idi.

1982-ci ilin 29 aprel günəşi çıxıb qumbara, top və RPG zərbələri ilə dəlik-deşik olmuş səhranı işıqlandırdıqdan sonra özümüzü önü və arxasında geniş bir səhra olan hündür səddin arxasında gördük. Hər iki tərəfdə düşmən qüvvələri yerləşmişdilər. Biz ortada qalmışdıq. Nur briqadasının uğursuzluğu bizi işə salmışdı. Arxadan bizə atəş açan düşmən keçən gecə Nur briqadası tərəfindən geri qovulmalı idi. Onların uğursuz hücumları bizim briqada komandirimiz Hacı Qasimin əziyyətlərini bada vermişdi. Biz arxadakı düşmənin hədəfində idik. O saatlarda səddin üstünə çıxmağın iki mühüm nəticəsi vardı: birincisi, sinəyə, ikinci isə kürəyə güllənin dəyməsi! Heç biri bizim xeyrimizə deyildi. Buna görə də, səddin sıfır nöqtəsində özümüzlə sığınacaq düzəltməli idik. Süngü ilə qazmağa başladıq.

Bir saat sonra alayımızın uşaqlarından biri pis bir xəbər gətirdi.

- İraqılılar bir dünya tankla əks-hücuma keçirlər.

Ehtiyatla özümü səddin başına çatdırdım. Xəbər doğru idi. Düşmən tankları at nalı şəkildə düzülüb yavaş-yavaş bizə yaxınlaşırdılar. Ratsiyaçı arxa ilə əlaqə yaratdı, amma yenə yaxşı xəbərlər almadı. Sanki işimiz düyünlənmişdi. Günün aydın çağında yardım qüvvələri səhralıqdan keçib bizə çata bilməmişdi.

Günəş düz başımızın üstündə idi ki, Həsən İskəndəri və bir neçə RPG atan səddin orta nöqtəsində düşmən atəşinin az olduğunu anladılar. Ora düşmən tanklarını vurmaq üçün yaxşı yer idi. Həsən ayağa qalxdı. Əkbəri də özü ilə apardı, amma mənə dedi: "Hələlik sənin mərmilərinə ehtiyac yoxdur. Nə vaxt lazım olsa, deyərəm". Bunu deyib ikisi də əyilmiş vəziyyətdə ildırım sürətilə səddin alçaq hissəsinə doğru qaçdılar.

O vaxta qədər əsgərlərimizin çoxu şəhid olmuşdu. İraqlılar mühasirəyə aldıkları alayın, yəni bizim başımıza top və raket yağdırmaqda əllərindən gələni əsirgəmədilər. Mən dostlarımdan uzaq düşdüm. Buna baxmayaraq, Əkbərin yaralandığını duydum. Düşmən səddin sonundakı RPG atanların yerini təyin edib oranı daha güclü atəşə tutmağa başladı. Özümü çətinliklə uşaqlara yaxınlaşdırdım. Uzaqdan Əkbərin şalvarında qan ləkəsini gördüm. Elə bildim, kiçik qəlpə dəyib. Gözlərimi ayağının yaralı nahiyəsinə dikmişdim ki, şalvarındakı qan dairəsinin get-gedə böyüdüyünü gördüm. Çox dayanmayıb qaçdım. Həsən səddin sonundan acıqla qışqırdı: "Əhməd, gəlmə! Bura təhlükəlidir." Amma getdim.

Mən çatanda Əkbərin rəngi tamam qaçmışdı. Budunda yaranmış böyük deşikdən qan fışqırırdı. Gərək yerimizi dəyişəydik, orada qalmaq düzgün deyildi. Əkbər qan itirmiş cansız bədənlə yeriməyə başladı. Bütün gücünü ayaqlarına topladı, amma on addımdan çox uzaqlaşdı.

bilmədi. Daha az atəş olunan bir yerdə uzandı. Çox susuz idi. Su istədi. Qumqumalarımız boş idi. Həsən güllələrin arasından keçib hansısa şəhidin qumqumasından su gətirdi. Əkbərin deşilmiş budundan axan qan ayaqları altındakı torpağı isladırtdı. Bizdə olan bütün bandları yarasına bağladığıq, amma qanaxmanın qarşısını ala bilmədik.

Həsən bir daha yerindən qalxdı. Böyük bir qardaş kimi üzərində vəzifə hiss edirdi və onu şəxsən yerinə yetirməli olduğunu düşünürdü. Bir neçə dəqiqə öncə su gətirmək üçün özünü təhlükəyə atmışdı. Bu dəfə yaranı bağlamağa bir şey tapmaq da mənim növbəm idi. Amma Həsən icazə vermədi, özü ayağa qalxıb getdi. Onun gedişi ilə özümü pis hiss etdim. Sağ qayıdacağına inanmırdım. Tamam yalqızlaşmışdım.

Əkbər bütün gücünü itirmişdi. Dəqiq baxışlarını səhranın ətrafında gəzdirirdi. Bir-birinin ardınca deyirdi: "Ya İmam Mehdi!" Sanki baxışları ilə kimisə axtarırdı. Onu görmədikdə mənə dedi: "Bəs İmam Mehdi haradadır?" Gedəsi olduğunu duyurdu. Eşitmişdi ki, şəhadət anlarında İmam Mehdi döyüşçülərin başı üstünə gəlir. O ağırlı anlarda məşuqunu görməyə ümid edirdi.

Həsəndən nigaran qalmağa başlayırdım ki, uzaqdan əlidolu gəldiyini gördüm. Əkbərin qanla islanmış ağır paltarını çıxardıq. İri kalibrli güllənin yerindən hələ də qan axırdı. Yarasını möhkəm bağladığıq. O anda səmada helikopter göründü. Sevincdən uçurdum. Dedim: "Əkbər can, narahat olma, indi səni helikopterə mindirib xəstəxanaya aparacağıq".

Qərrib və təhlükəli səhrada o qədər güllə və mərmii arasında bizi xilas etməyə gələn bir helikopter görmək möcüzəyə bənzər bir şey idi. O anda məni alovlu

cəhənnəmdən qurtulmaqdan çox Əkbərin xilas olması və ağır yarasının qanının dayanması sevindirə bilərdi. Alçaqdan uçan helikopter başımızın üstündə fırlandı. Altındakı bayraq aydın görünürdü: ağ, qırmızı və qara rənglər, ortada üç ulduz! İraq bayrağını görəndən sonra xilas olmağa heç bir ümidim qalmadı.

Helikopter uzaqlaşandan sonra düşmən toplarının səsi də kəsildi. Biz məğlub olmuşduq. Alayımızın döyüşçüləri ya əsir düşmüş, ya da şəhid olmuşdular. Deyəsən, İraq helikopteri də bu qənaətə gəlmiş və aşağıdakılara əmr vermişdi ki, daha atəş açmasınlar.

Səhra birdən-birə vahiməli sükuta qərq oldu. Günəş düz səmanın ortasından saçırdı. Əkbərin ağrı nalələri sakit iniltilərlə əvəzlənmişdi. Üzü ağarmış, dodaqları qupquru olmuşdu. Digər uşaqların getdikləri tərəfə getməli, Əkbəri və özümüzü xilas etməli idik. Yoldaşımızı çətinliklə ayağa qaldırıb aparmağa başladıq. Bir qolu mənim, bir qolu da Həsənin çiyində idi. Yolda gözüm Mahmud Məhəmmədinin qanlı cəsədinə düşdü. Əməliyyat gecəsi flomaster gətirib demişdi ki, köynəyimin arxasına adımlı yaz. Və demişdi ki, yaz: "Kərbəla yolçusu". Mən elə də yazmışdım. O, səcdə halında yerdə qalmış və şəhid olmuşdu. Kürəyinə böyük bir qəlpə dəymişdi; "Kərbəla yolçusu" yazdığım yerə.

Deyəsən, o çöldə mən, Həsən və Əkbərdən başqa kimsə qalmamışdı, hamı şəhid olmuşdu. Mühasirədən qaçmaq üçün yol axtarıb Əkbəri yavaş-yavaş özümüzlə aparırdıq ki, birdən səddin arxasında bir iraqılı əsgər peyda olub silahını bizə tuşladı.

Əlvida, azadlıq!

Bizi əsirliyə aparan yoldan başqa bütün yollar bağlanmışdı. Əsir düşmək bir döyüşçünün düşündüyü ən son yoldur. Daraqların boşaldıqda, düşmən tankları səni mühasirəyə aldıqda və düşmən hərbiçilər silahı sənə tərəf tuşladıqda isə əsirlik fırtına kimi beynində dolaşan və səni dəli edən ilk fikirdir.

Düşməni yaxından görmək qərribə hissidir. Vurduğu odekolonun ətri, geyim tərz, baxış növü, rəngi, səs tonu, danışığı dili - bütün bunlar sənə deyir ki, düşmən bir addımlığındadır. Həmişə barəsində düşündüyün, o ana qədər təkcə top və tankının səsini eşitdiyən düşmən indi ikimetrlik məsafədə silahını sənə tuşlayıb əllərini qaldırmanı və təslim olmanı əmr edir.

İraqlı əsgər silahını bizə tuşlayıb əmr etdi ki, Əkbəri yerə qoyaq. Dediyni etdik. Əsgər gözlərini mənə zilləyib boy-buxunuma baxırdı. Baxışlarından təəccübləndiyi bəlli idi. Yəqin iranlıları başqa cür təsəvvür edirmiş. Mənim kimi arıq yeniyetmə onun təsəvvürlərilə uyğun gəlmirdi. Yaxınlaşdı. Dəmir papağımın üzərinə vurduğum "Ya Zəhra" yazılmış yaşıl parçaya gözü sataşdı. Qəzəbləndi və onu açmağımı tələb etdi. Əsgər daha da yaxınlaşdı. Baxışları mərhəmətlə dolu idi. Ərəbcə nəşə deyirdi. Dediyni sözlərdən yalnız "körpə uşaq" sözünü anlayırdım. Mənə yazığı gəlmişdi. Ona görə də yaxınlaşıb üzümü öpdü və dedi: "Allah kərimdir". İraqlı əsgər bu sözü düz elə yerdə dedi ki, dünən axşam mən iraqlı əsgərə ümid vermək məqsədilə "lə təxəf" sözünü demişdim. Həyat sözümün qarşılığını nə tez verdi!

Yerə düşmüş şəhid cəsədlərindən zəif, amma səmavi bir səs gəldi. Silahlı əsgər də bizim kimi səsin kimdən çıxdığını bilmək üçün arxaya döndü. Bir Bəsic üzvü, ya da

bir ordu əsgəri son aşiqanə pıçılısını səhranın qulağına çatdırır və deyirdi: “Allah yolunda öldürülənləri heç də ölü zənn etmə! Əsl həqiqətdə onlar diridirlər. Onlara Rəbləri yanında ruzi ətə olunur”.¹⁰

İraqlı əsgər heyrətlənərək ayəni sona qədər dinlədi. Sanki Əkbər də vəziyyəti anlamışdı, amma tərپənməyə taqəti yox idi. Bu anda başqa bir iraqlı əsgər gəlib çıxdı. İlk baxışdan anladım ki, o, birinci əsgərə bənzəmir. Gözü Əkbərə sataşan kimi silahını ona tutub əlini tətiyə qoydu. Həsənlə mən yalvarmağa başladıq. Əllərimi göyə qaldırıb mərhəmətsiz əsgəri Allaha and verdim ki, fikrindən daşınısın. Birinci əsgər də yaxınlaşıb dilxorluqla ona mane oldu. Deyəsən, Əkbər silahın onu nişan aldığına hiss etmişdi. Zorla eşidilən zəif səslə dedi: "Qoyun vursun dincəlim".

Bizim yalvarmağımız və mehriban əsgərin dalaşması nəhayət, mərhəmətsiz əsgəri fikrindən daşındırdı. Dönüb getdi.

Dayandığımız yerdən 50 metr aralıda döyüş yoldaşlarımızdan bir qismi əsir düşmüşdülər. Arxalarınca onlarla silahlı iraqlı gedirdi.

Bəndər-Abbasdan Nəcəfi soyadlı qoca kişi karvandan uzaq düşmüşdü. O, heç bir şəkildə əsirliyə boyun əymirdi. Təxminən 60 yaşı olardı. Onun da bizim kimi gülləsi qalmamışdı, amma Fərsiyənin hər daşı onun üçün bir güllə idi. Daşlarla müharibəni davam etdirirdi. İraqlılara yuxarıdan əmr olunmuşdu ki, əsirləri imkan daxilində öldürməsinlər. Bu, insanlıq naminə deyildi, onların İranda minlərlə əsirləri vardı. Ona görə bizdən çoxlu əsir tutub vaxtı çatanda dəyişməyə hazırlıqlı olmaq istəyirdilər. Bəndər-Abbaslı kişi isə qoymurdu. Ona xəbərdarlıq edən

¹⁰ Ali-İmran, 169.

əsgərlərə daş atırdı. Onlar ərəbcə qışqırırdılar. Qoca isə o qədər əsgər və silahdan qorxmadan ərəbcə onlara nəsə deyib müqavimət göstərirdi. Onu qorxutmaq üçün ayağının altına dayanmadan atəş açırdılar ki, məcbur olub əllərini qaldırsın. Amma sanki o gün Aşura, o yer Kərbəla və o kişi Həbib ibn Məzahir idi. Təhdid və müqavimət! Hamı bu işin sonunu gözləyirdi. Nəhayət, əsgərlərin səbri tükəndi. Bir əsirdən vaz keçib qocanı gülləbaran etdilər.

Əsirliyin ilk silləsi

Əsir karvanı getdikcə bizdən uzaqlaşdı. İraqlı əsgər bizi digər əsirlərə çatdırmaq istəyirdi. O, yoldan ötən hər bir tanka əllə işarə verirdi, amma heç biri dayanmırdı. O, bəlkə də rəhmsiz həmvətəninə əlinə düşüb ölməyək deyə belə edirdi. Nəhayət, iki yaralı zabiti arxa cəbhəyə aparan hərbi maşının sürücüsünü razı saldı. Əkbəri çətinliklə maşına qaldırıb düz və isti yerdə uzandırdıq. Həsən onun yanında oturdu. Mən də bortun üstündə oturmağa bir yer tapdım.

Mehriban əsgər bizi başqa birisinə tapşırıb getdi. Yeni hərbi maşına qalxıb hərəkətsiz uzanmış Əkbərə və sonra Həsənə baxdı. Həsənin üzünə möhkəm bir sillə vurdu. Mənə yaxınlaşıb sual-cavabsız bir sillə də mənə vurdu. Onun ağır pəncəsi üzümə dəyəndə əsirliyi tam şəkildə hiss etdim.

Sillə və əsirlik bir-birindən ayrılmazdır. İyirmi il əsir olsan da, əsirliyinin başlanğıcını ilk sillələndiyin andan hesablamalısan! İlk sillə insanda qəribə bir hiss yaradır. Birdən-birə səni xilas olmaqdan məyus edir və bütün ümidin Allaha yönəlir. Bütün vücudunu yeri-göyü yaradan qüvvəyə tapşırırsan. Ağrı çəkirsən, təhqir olunursan.

İkincisi insanı öldürür. Mənim ilk sillə ilə təhqir olunmağımın həddi-hüdudu yox idi. Murdar çəkmələrilə vətənimin torpağı üzərində gəzən qara ərəb tərəfindən sillələnirdim. Təcavüzkara sillələnməyin ağrısı daha böyük olur. Sillənin ağrısını anlamaq üçün meyar sərhədin hansı tərəfində sillələnməyindir. Öz torpağındakı sillə düşmən torpaqlarında vurulan sillə ilə çox fərqli olur. Mənə isə Xuzistanda ağırlı bir sillə vuruldu.

İraqlı əsgər oturub sürücüyə sürməyi əmr etdi. O isə sürmədi. İstehkam səddinin kənarından başqa bir əsgər fitlə sürücüyə bildirdi ki, bizim maşının başqa bir sərnişini də var. Yeni sərnişin iraqılı çavuş idi. Onu gətirib gözümün önündə hərbu yük maşınının banının metal yerinə uzatdılar. Gözü hədəqəsindən tamamilə çıxmışdı. Gözünün boş yerində qan damcısı quruyub qalmışdı. İraqılı çavuş ölməsə də, ölümlə onun arasında ciddi məsafə qalmamışdı. Əsla tərpənmirdi.

Alayımızın əsir karvanının piyada aparıldığı yerə doğru hərəkət etdik. Yanlarından sürətlə ötüb keçdik. Əllərini məcburən başlarına qoyub gedən qanlı və tozlu üzlər arasında heç kimi tanıya bilmədim. Onlar da biz üç nəfəri görmədilər.

Maşın bir az qabaqda dayandı. Başqa bir sərnişin də vardı. İraqılı zabit əlini bıçaqla kəsən uşaq kimi dayanmadan ağlayır, qulaqbatıran səslə bağırdı. Onu da gətirib mənim yanımda oturdular. Əli biləkdən parçalanmışdı. Deyəsən, qumbara əlində partlamışdı. Başqa necə ola bilərdi ki, əlindən yalnız qanı axan bir neçə dəri və ət parçası qalmış olsun?

Sürücü hərəkətə başladı. Təxminən günorta saat iki idi. Bizi gətirən maşın tapşırığını bitirmişdi. Düşdük və bu dəfə bizi başqa bir hərbi maşına mindirdilər. Əkbəri

maşının yerinə uzatdıq. İraqlıların arasından biri qaçıb quru süd qabını su ilə doldurub Həsənə verdi. Maşın yola düşdü. O fəsildə Xuzistanın bütün çölləri kimi yolun hər iki tərəfində bitmiş sarı bahar gülləri və yaşıl otlar qurşağa çatırdı. Maşının bir küncündə bir silahlı əsgər dayanıb Əkbərin ağır durumundan keçirdiyimiz təşvişə tamaşa edirdi. Ürəyi yandı. Əlini cibinə salıb təmiz bir dəsmal çıxardı. Mənə tərəf uzadıb işarə ilə bildirdi ki, qutunun suyunda isladılıb Əkbərin quru dodaqlarına çəkin. Elə də etdim. Əkbər çoxdan idi danışmırdı.

Yarım saat gedəndən sonra iraqlıların arxa postlarından birinə çatdıq. Əmrlə maşından endik. Əkbəri də ehtiyatla yerə qoyduq. Deyəsən, huşunu itirmişdi. Gözləri bağlanmışdı, amma kirpiklərinin əsməsi hələ yaşadığını və ağrı çəkdiyini göstərirdi. O anda əsirliyin əzabını unutmuşdum. Düşünürdüm ki, kaş Əkbər sağalaydı, sonra başımıza nə gəlsə, gələydi. Lakin onun vəziyyəti ağır idi. Gözümü rəngi qaçmış üzünə, quru dodaqlarına, bağlı gözlərinə və toz-torpağa bələşib daha da uzanmış uzun kirpiklərinə dikmişdim. Onun kiçik qardaşını xatırlayırdım. Biz cəbhəyə yollananda yalvararaq deyirdi: "Əkbər qaqa, getmə, biz çox yalqız qalacağıq". Və minalanmış sahədə son vida anlarında dedi: "Mənim əvəzimə qardaşımın üzündən öpərsən". Həsən də mənim kimi kədərli idi. Əlimizdən bir şey gəlmirdi. Yoldaşımızın sağalması üçün dayanmadan həzrət Zəhraya təvəssül edirdik.

Bir hərbi cip gəldi və ondan iki ucaboy zabit endi. İraq əsgərləri fərağat dayandılar, sonra zabitlər arasında söhbət başlandı. Bizim taleyimiz haqda danışdıqları bəlli idi. Rəftarlarından anlaşılırdı ki, bizi öldürmək istəmirlər. Söhbətləri bitəndən sonra zabitlərin biri yanımıza gəlib

mənə və Həsənə maşına minməyi əmr etdi. Sevindik ki, tezliklə Əkbəri xəstəxanaya aparacaq və çox yaxınlaşdığı ölümdən xilas edəcəklər. Əvvəl mən oturdum, sonra Həsən oturub özünü mənə yapışdırdı ki, Əkbərə yer açsın. Amma maşının qapısı bağlandı və bir dünya nigaranlıq bütün vücudumuzu sardı. Hündür zabitə yalvardıq ki, dostumuzu bizdən ayırmasın. O, nəşə deyirdi, amma biz anlamırdıq. Fikrini çatdırmaq üçün Əkbərə işarə edərək başını əlləri üstə uzatdı və bir anlığa gözlərini yumdu. Belə başa düşdük ki, onun xəstəxanada yatmalı olduğunu bildirir. Bu isə bizim üçün xoş xəbər idi.

Cip yola düşdü. Əkbər eləcə yerdə uzanmışdı və acı ayrılıq anlarımızı görə bilmədi. Gözdən itənə qədər ona baxmağa çalışdıq. O, düşmən əsgərləri arasında qalmışdı, bizsə naməlum istiqamətə aparılırdıq. Maşın sürətini artırdı. Həsən ah çəkib dedi: "Ya İmam Mehdi, onu sənə tapşırıdım!"

O qədər kədərli idik ki, yolda bir-birimizlə heç danışmadıq. Özümü Əkbərin sağalacağına, bir gün onu haradasa görəcəyimə inandırmaq istəyirdim. Amma belə xoş xəyala asanlıqla inana bilməzdim. Həsənin sükutü onun da məyusluqla Əkbəri düşündüyünü göstərirdi.

Bir saat keçmədən bizi hər tərəfində böyük-kiçik səngərlər olan geniş bir sahədə maşından düşürtdülər. İraqlı əsgərlər alt geyim və çəkələklərlə səngərlərinin önündə dayanıb bizə baxırdılar. Onlar da məni gördükdə təəccübləndilər. Məni bir-birlərinə göstərib gülürdülər. Onlardan biri səngərə qaçıb fotoaparatla qayıtdı. Yanımda dayanıb xatirə fotosu çəkirdi.

Əllərimi başımın arxasına qoyub iraqlı zabitin göstərişilə o deyən yerə gedirdim. Həsəni maşının yanında

saxlamışdılar. Təxmin edirdim ki, dindirilmək üçün komandirlərinin səngərinə gedirik.

İraqlı əsgərlər səngərlərinin önündə durub tamaşa edirdilər. Həm də əsir düşmüş 16 yaşlı əsgər görməmişdilər. Təəccüblənməyə haqları vardı. Amma bu, mənə çox toxunurdu. Təəccüblənməkdən keçmişdi, məni təhqir edirdilər. Belə düşünürdüm. Reaksiya vermək lazım idi. Gərək qorxmadığımı, əksinə, cəsarətli olduğumu göstərəydim. Amma necə? Cəsarətli olub qorxmadığımı göstərmək üçün qürurla üzlərinə baxmaqdan və təkəbbürlə yeriməkdən başqa əlimdən bir şey gəlmirdi. Başımı dik tutdum, sinəmi qabağa verdim, addımlarımı bərkitdim və iraqlı əsgərlə yan-yana getməyə başladım.

Dindirmə

Təxminim doğru çıxdı. Böyük və möhkəm bir səngərə çatdıq. Səngərə girmək üçün dar və uzun keçiddən keçməli idik. Səngərin içi bizim komandirlərimizin səngərlərinə əsla bənzəmirdi. Ortada taxta stol və ətrafında bir neçə stul vardı. Səliqəli geyinmiş bir polkovnik yuxarı başda və gənc leytenant da onunla üz-üzə oturmuşdu. Stulların birində oturdum. Polkovnik üzümə baxıb məni başdan ayağa süzdü. Məni gətirən zabitə bəzi suallar verib cavablar aldı. Sonra bir də mənə doğru baxıb çətinliklə anlaşılan dildə farsca danışmağa başladı.

- Adın nədir?
- Əhməd.
- Atanın adı?
- Məhəmməd.
- Niyə bizimlə vuruşmağa gəlmisən?

- Cavab vermədim. Polkovnik qarşısında oturan leytenantı göstərib dedi: "Bu, seyiddir, İmam Əlinin övladıdır. Mən özüm həmişə İmam Hüseyni ziyarət etmək üçün Kərbəlaya gedirəm. Siz nə üçün İmam Əlinin övladı ilə döyüşürsünüz?" Yenə cavab vermədim. Polkovnik hərbi suallar verməyə başladı.

- Sərhəddə nə qədər canlı qüvvəniz var?

- Xəbərim yoxdur. Biz bir bölük idik. Hamımız ya şəhid olduq, ya da əsir.

- Neçə tankınız var idi?

- Mən piyadayam. Bizi əraziyə gecə gətirdilər. Gecə qaranlığında tank görmədim.

- Komandiriniz kim idi? O da əsir düşdü?

Çətin sual idi. Komandirimiz Əhməd Şoul və müavini Məhəmmədrza Həsəni idi. Mühasirədə olanda Əhməd bizimlə deyildi, amma Məhəmmədrzanı əsir düşməzdən bir saat öncə görmüşdüm. Hərbi və əməliyyatqabağı təlimlərdə öyrənmişdik ki, əsir düşərkən komandirimizin adını soruşanda hansı cavabı verək.

- Komandirimiz səhər şəhid olan Rəhim Taliqani idi.

Doğru idi. Taliqani bizim tağımın komandiri idi və neçə saat öncə şəhid olmuşdu.

- Yalan desən, deyəcəm səni edam etsinlər!

- Yalan demirəm.

- Səni ananın yanına buraxsam, daha qayıtmazsan?

Bu suala cavab vermədim. İraqlı zabit iqtisadi suallara keçdi.

- İranda yeməyə bir şey yoxdur, hər şey talonladır. Düzdür?

- Bəli, hər şey talonladır. Talonla olmayanda bəzi varlılar möhtəkirlilik edirdilər. Amma indi hamının talonu var və hər ay lazım olanı alırlar.

Bu sözləri cəbhədə öyrənmişdim. Polkovnik bəzən mənim sözlərimi leytenantı tərcümə edirdi. Bu dəfə isə sözlərimə nəşə əlavə etdi və ikisi də güldülər. Sonra dedi: "İranda araq da satırlar?"

- Xeyr, inqilabdan sonra araq mağazaları bağlandı.

- Amma bizim xəbərimiz var, İran xalqı çox pivə içəndir.

- Elə deyil!

Polkovnik böyük bir şey kəşf etmiş kimi, istehzalı formada dedi: "Bəli, İslam pivəsi! İranda sizin İslam pivəniz var. Məgər pivənin də dini variantı olur?!" Sonra yenidən gülməyə başladı. Gənc leytenant da güldü.

İnqilabın ilk illərində bağlanmış pivə zavodları iflasdan qaçmaq üçün şəriət baxımından içməsi qüsursuz olan spirtsiz pivə düzəltməyə başladılar. Bu məhsulun adı "maüşşəir" idi; yəni arpa suyu. Camaat isə ona İslam pivəsi deyirdi. Deyəsən, bu məhsulun şöhrəti məni dindirən polkovnikə də çatmışdı. Məcbur qalıb İslam pivəsinin mənasını bir neçə sözlə izah etdim və dindirmə bitdi.

Gəldiyimiz yolla qayıtdıq. Növbə Həsənə çatdı. O da ifadə verib gəldi. Gözlərimizi bağlayıb harasa apardılar. Kələ-kötür torpaq yolla gözübağlı getmək çətin idi. İraqlı bələdçinin köməyi ilə çətinliklə gedirdik. Mülayim enişdən enib əmrə əsasən, yerdə oturduq. İraqlı əsgər nəşə deyib susdu. Uzaqdan gələn əsgərlərin səsindən başqa heç nə eşidilmirdi. Ətrafımıza dair heç bir təsəvvürüm yox idi. Külək əsirdi, sökəndiyimiz divardan başımıza toz-torpaq tökülürdü. Böyük qum dənələri saçlarıma arasına girirdi və kəskin torpaq iyini boğazımda hiss edirdim. Gözlərimizi bağladıqları qara parçanın o tərəfində fırtına qopmuşdu!

Bir saatdan çox orada qaldıq. Ayaqlarım yorulmuşdu. Tərpənəndə dirsəyim kiməsə dəydi. Dedim: "Həsən, sənsən?"

- Hə, Əhməd, mənəm.

- Əsgər hələ burdadır?

- Yox, məncə, gedib. Dindirəndə səni döydülər?

- Yox, səni necə?

- Yox. Deyəsən, çox da ciddi deyildi. Bura qədər yaxşı keçdi. Sonrasına da Allah kərimdir.

- Həsən!

- Hə? Nədir?

- Deyirəm səncə, nə vaxta qədər əsir olacağın?

- Allahın əlindədir.

- Məncə, hələ ki əsirik. Bəlkə də bir il əsir qaldıq.

- Allah bilən məsləhətdir.

Ayaq səsləri yaxınlaşdı və söhbətimiz yarımçıq qaldı.

Bəsrəyə doğru

Bağlı gözlərlə maşına minib yola düşdük. Maşında gözlərimizi açdılar. Qərb istiqamətinə gedirdik. Günün batmasına iki saat qalmış düzənlik bir yerdə düşdük. Orada bizim və digər alayların əsirləri əlibağlı yerdə oturmuşdular.

Bizi də düşürdüb başqa əsirlərə qatılmağa qoydular. Əsirlər nə halda idilər: paltarlar yırtıq, saçlar dağınıq, üzlər toz-torpaq içində, bədənlər qanlı; bəzisi oturub, bəzisi də yerə uzanıb qalıb. Qırmızı papaqlı İraq əsgərləri onaları əhatəyə almışdılar. İlk baxışda heç kimi tanımadım, amma çox çəkmədi ki, alayımızın komandir müavini Məhəmmədrza Həsəni tanıdım. O tərəfdə iki kermanlı əmioğulları - Məcid və Rəsul Zeyqəmiləri gördüm.

Məhəmmədrza Əşrəf, Əli Məhəmmədi və Salman Zaxoş da orada idilər. Beləliklə, tale bizim çadırın uşaqlarını qovuşdurmuşdu. Mahmud Məhəmmədi və Əkbər Daneşinin yeri boş idi.

Həsəni qarın nahiyəsindən yaralanmışdı. Məcid və Salmana isə qəlpə dəymişdi.

Günbatan çağы İraq ordusuna məxsus on hərbi maşını gəldi. Əsgərlərin arasına çaxnaşma düşdü. Əmr verilmişdi ki, əsirləri maşınlara mindirsinlər. Tələsik və kobud şəkildə bizi maşınlara doğru qovdular. Gec tərپənənlərin baş və boyunlarına qundaq zərbələri enirdi. Yaralıları necə gəldi maşının banına tullayırdılar.

Çalışırdım Həsəndən ayrı düşməyim. Cəld özümüzü birinci maşına çatdırdıq. Maşın dolandan sonra silahlı əsgərlərdən biri mənim yanımda oturdu. O vaxta qədər gördüyüm iraqılılardan fərqli olaraq, ağdərili və nisbətən qırmızıyanaq bir kişiydi. Otuz yaşı olardı. Vurduğu odekolonunun ətri bütün maşına yayılmışdı. Maşın tərپənəndən sonra farsca adımı soruşdu. Dedim: "Əhməd".

Mərhəmət dolu nəzərlə üzümə baxdı, sonra başdan-ayağa diqqətlə süzdü və başını yelləyib sanki bu boyumla müharibəyə gəldiyimə, indi də qolubağlı və yorğun halda əsir düşdüyümə çox təəssüfləndiyini bildirdi. Əmin idim ki, ürəyində bu sözləri deyir.

O, bizi ilk dəfə əsir tutan İraq əsgərinin keçirdiyi hissləri keçirirdi. Həmin əsgərin rəhmli davranışı, bir saat öncə səngərlər önündə tamaşa edən əsgərlərin təəccübü, səngərdəki zabitin sözləri və bizə nəzarət edən bu əsgərin təəssüfü - bütün bunlar məni əmin etdi ki, görkəmin döyüş adamına uyğun deyil və güman ki, ezam günü Hacı Qasim Süleymani haqlı olaraq məni cərgədən çıxarmalı idi. İndi nə edə bilərdim ki?! Onların fikri özlərinə görə

möhtərəm idi, mənə hələ də inanırdım ki, boy-buxun və qol gücü zireh geyinib xəncər və qalxanla vuruşulan müharibələr üçün əhəmiyyətlidir.

Mənim kimi uşaqlar bir dəst enli paltar, bir ket, bir kalaşnikov avtomatı və uzaqbaşı, bir ay hərbi təlimdən sonra əsgər olur, Abadanın mühasirəsini yarı, Bostan və Süsəngər di azad edir, Fəthülmübin kimi əməliyyatlarda qələbə çalır, sonra da Xürrəmşəhri geri almaq istəyirdilər.

Hərbi maşın qaza basıb günəşin batdığı səmtə gedirdi. O qəribə anlarda yavaş-yavaş yeni taleyimdən və başıma gələcək hadisələrdən qorxmağım daha məntiqli idi; evdən, ailədən uzaq düşmək, onları ömrün sonuna qədər bir daha görməmək ehtimalı, işgəncə olunmaq, zindanlara düşmək. Bunları ürəyimə salıb qəhərlənməli idim, amma doğrusu, o anlarda bunların heç birini düşünmürdüm. O vaxt üzərində hərəkət etdiyimiz və getdikcə bitmək bilməyən yol, iraqılların tanklarla və hərbi maşınlarla get-gəl etdikləri ətraf çöllər və müxtəlif məsafələrlə düzəltdikləri səngərlər haqda düşünürdüm. Sanki buralar İran torpaqları deyil. O yaşda və o ağır durumda düşünürdüm ki, iraqıllar bu torpaqda nə edirlər? Hansı cürətlə çəkmələrini bu torpağın üzərinə basırlar? İrəlilədikcə hirslənirdim ki, axı sərhədə nə üçün çatmırıq? Nə üçün iraqıllar bizim torpaqlarımıza bu qədər girmişlər? O anlarda qəribə vətənpərvərlik hissi bütün vücudumda dolaşırdı.

- Xalu Əhməd...

Yanımda oturan iraqılı əsgərin səsi idi. Ona sarı döndüm. Nəşə demək istəyirdi. Onda mərhəmət hissi hələ də qalmışdı. Cavabımı gözləməyib dedi: "Xalu Əhməd, get Allahına şükür et ki, hələ ölməmişən". Bu cümləsindən ərəb olmadığını bildim. Kürd idi. O, sözünə davam etdi: "Xalu Əhməd, əsir düşmək ölməkdən yaxşıdır. Elə

deyil?!" Xoşuna gəlsin deyə cavab verdim: "Elədir". Dedi: "Heç olmasa, belədə bir gün müharibə bitəcək və azad olacaqsan. Amma ölsəydin necə?! Yazıq anan!"

O anda verəsi cavabım yox idi. 48 saat idi yatmırdım. Başım ağırlaşmışdı, gözlərim yanırdı. Yorğunluqdan əl-ayağım keyimişdi. İraqlı əsgər isə mənə əsirliyin ölməkdən yaxşı olduğunu sübut etməyə çalışırdı. O durumda hövsələm çatmırdı ona deyim ki, sənin ölüm adlandırdığın, özün üçün və hətta mənim üçün bu qədər qorxduğun şeyə qarşı cəbhədə şəhidlik deyirlər; heç kim ondan qorxmur və ona nail olmaq üçün Allaha yalvarırlar. Amma yuxu və yorğunluq ən azı, mehribanlığına və qayğıkeşliyinə görə həmin kürd əsgərə hörmətlə cavab verməmə də mane olurdu, o ki qala ölümlə şəhidliyin fərqlərini izah etməyə.

Yorğunluğumu və hövsələsizliyimi duyan mehriban əsgər bir cümlə deyib məndən əl çəkdi.

- İndi Bəsrəyə çatırıq. Orada sizə su və yemək verəcəklər.

Başqa heç nə anlamadım. Bir neçə dəqiqə sonra maşın çökəyə düşəndə və başım dəmirə bərk dəyəndə yuxudan ayıldım. Sanki bayaqdan bunu gözləyən əsgər sözlərinə davam etdi:

- Xalu Əhməd, bax, bunlar Bəsrənin xurmalıqlarıdır. Gör nə qədər xurma var!

Bir xurmalığın yanından keçirdik. Xurma ağacları bizim yaylaq kəndimiz Mordanın¹¹ xurma ağacları qədər böyük idi. Biz isti fəsildə xurma yığmaq üçün oraya gedirdik.

¹¹ Kerman vilayətinin cənubunda yerləşən Faryab rayonunun şimalında bir kənddir.

Mordan

Məktəbdə yay tətili başlayan kimi yığışib Mordana getməyimizi səbirsizliklə gözləyirdik. Böyüklər traktorla yüklərimizi göndərəndə həyəcanımız pik həddə çatırdı. Səfər zamanı yorğan-döşəklərin və digər yüklərin üstündə oturub Düldül¹² boğazından keçəndə isə yalvarırdıq ki, sürücü bir an dayansın və biz qışqırıb səsimizin dağdakı əks-sədasını eşidək. Həmişə arzulayırdım ki, bu dayanmaq bir qədər uzansın və mən yadigar olaraq dağın daşlarına cızılmış adların yanına adı yazım. Lakin həmişə traktorun bağırtısı bütün dağı bürüyürdü və mənim işim yarımçıq qalırdı. Yolboyu, keçiddə dağdan keçənlərin yazdıqlarını və onların altına həkk olunmuş tarixi oxumaq bizim ən yaxşı məşğuliyyətimiz idi.

Mordana çatanda görürdük ki, mehriban bağbanımız Xeyrullah xurma ağaclarından bizə yeni ev düzəltmişdir. Birinci gün Xeyrullah bizim gəlişimiz münasibətilə bir quzu kəsir, mahir aşpaz olan həyat yoldaşı Süsən də dadlı xörək bişirirdi. Qonaqlıqdan sonra biz öz evimizə gedirdik. Mordanda bağı olanların təxminən hamısı avqusta qədər oraya səfər edirdilər. Yavaş-yavaş limon mövsümü yaxınlaşırdı. Gündə bir-iki dəfə benz səsi dağı başına alırdı, kamaz zarıya-zarıya daşlıqdan çıxır və kəndin uşaqlarını sevindirib güldürürdü. Yük maşınları Baft və Zəncan şəhərlərindən Mordana gədən və oktyabrın ortalarına, yəni xurma yığımından sonraya qədər orada qalan tacirlərin malları ilə dolu idi. Mordanın qədim tacirlərindən biri Şükrullah idi. O, hər il bir neçə maşın yük vurur, böyük limonçəkən tərəzisini mağazasının

¹² Düldül hündür dağların arasında bir keçiddir. Qədim əhalinin inancına görə, İmam Əli Düldül atı ilə oradan keçmişdir.

önündəki ağacdan düzəlmiş evinin tavanından asır və böyük şüşə küpləri evin bir küncünə qoyurdu ki, kəndxudanın əmrilə rəsmi limon yığımı başlayanda limon suyu ilə doldursun və mövsümün sonunda şəhərə satmağa aparsın.

Bizim evimiz Mordanın ortasından keçən, Faryab bataqlığına çatmamış qumluğa hopan gözəl bir çayın şərqində yerləşirdi. Çayın qərbi yuxarıdan aşağıya qədər limon, portağal və xurma bağları ilə dolu idi. Bağlar çox sıx idi və bir-birinə qarışmış yabanı böyürtkən kolları arasında qabanların səsini eşitmək olurdu. Buna görə də, heç vaxt bağa tək ayaq qoymazdıq. Qabanlar dəfələrlə kənd əhalisinə hücum etmişdilər. Hətta qaranlıqda sıx bağlarda ayı da görünmüşdü. Bir dəfə kəndin ovçusu Dadməhəmməd bir xurma ağacının başında ayı görüb tufənglə vurmuşdu.

Avqust və sentyabr ayları Mordanda limon yığımının ən yaxşı çağı idi. Çaykənarı dükanlarda qızgın alver gedirdi. Mordan və Pasefid¹³ uşaqlarının limon dolu ətəkləri sürətlə dükanların tərəzilərinə boşalır və böyük küplərə yığılırdı. Tər limonun gözəl ətri kəndin hər yeini, xüsusən də dükanların içini ətirləndirirdi. Uşaqlar Şükrüllahın tərəzisində tökdükləri bir ətək limona qarşılıq şokolat, peçenye və ən əsası, şar alırdılar; parça topları, Mərvdəştin kisə qəndləri, Gülnar sabunu... Həmişə arzulayırdım ki, çox güclü fənərlərdən alım, amma bir-iki ətək limonla almaq olmurdu.

Gecənin yarısına qədər çayın kənarında get-gəl vardı. Yük dolduran maşınların işığı bəzən dağın üzərinə düşürdü. Qaranlıq gecələrdə uşaqlar nazik fənərlərlə əylənirdilər, gündüzlər bağlar uzun çubuqlarla limon

¹³ İndiki Faryab rayonundakı kəndimiz

ağaclarının canına düşən fəhlələrin səs-küyü ilə dolurdu. Bağın sahibi fəhlələri həvəsləndirmək üçün tez-tez “peyğəmbərlər xatəmi Məhəmməd Mustafaya salavat” göndərirdi. Fəhlələr tikanlıqdakı limonların son dənəsinə qədər yığdılar, fəhlə qadınlar xurma budaqlarından düzəldilmiş səbətləri limonla doldururdular. Onlar limonları kisələrə tökür və yükdaşıyanlar küplərə aparırdılar. Gün batanda müştərilər ağır qapanlarla gəlib limonları çəkirdilər. Yükdaşıyanlar limonları çayın kənarında yük gözləyən maşınlara qədər öz kürəklərində aparırdılar. Alıcılar bağın sahibinə bir çek verirdilər ki, növbəti günlərdə gedib pulunu alsın. Bizim əyləncəmiz yalnız sentyabrın əvvəllərinə qədər davam edirdi. Sonra Şükrullahın mağazasından aldığımız yeni paltarlarla Pasefidə qayıdır və məktəbə hazırlaşırıdıq.

Bəsrə

Bilmirəm yolun nə qədərini getmişdik ki, çiynimə bir əl toxundu. Yenə kürd əsgər idi. Bəsrə şəhərinin girişinə çatmışdıq. O isə israrla mənim Bəsrənin ev və yollarına baxmağımı istəyirdi.

- Xalu Əhməd, oyan bax. Bəsrəyə çatmışıq. Adamlara bax.

- Günəş Bəsrənin o başında batırdı. Ərəb kişilər isə uzun ərəb donu, qara kəndir və çəkələklə şəhərin səkilərində get-gəl edirdilər. Qadınlar qara ərəb çadraları ilə evlərinin önündə dayanıb söhbət edirdilər. Həyat orada da davam edirdi; Bəsrə şəhərinin ortasındakı böyük çay kimi. Sakit axan çayın üzərində qayıq və yelkənlər görünürdü. Həyat davam edirdi. Bir kişi əlində bir sellofan pomidor körpünün üzərindən keçirdi. Yuxarıdan Bəsrə

şəhərinin bir çox hissəsini görmək olurdu. Maşınlarda kişi, qadın və uşaqlar vardı. Uzun paltar geyinmiş uşaqlar tozlu yerlərdə futbol oynayırdılar. Həyat davam edir, çay axırdı. Hamı azad idi və ürəyi istəyən yerə gedirdi. Bir uşaq bir qucaq isti çörək alıb evə aparırdı. Yəqin evdə onu süfrəyə qoyacaq, isti çörəyin ətri evə dolacaqdı. Axşam vaxtı süfrə sərilmək və yemək yeyəcəkdilər; dərdsiz, qorxusuz, əliaçıq halda və aydın gələcəklə. O anda əlində pomidor olan kişinin, futbol oynayan uşaqların və bir-birilə söhbət edən qadınların xoşbəxtliklərinə qibtə edirdim.

Maşın Bəsrənin böyük körpüsünün başında dayandı. Yoldan keçənlər o dəqiqə anladılar ki, qara şüşəli ciplərin müşayiət etdiyi hərbi maşınların sənişinləri iranlı əsirlərdir. Onlar maşının dövrəsinə toplaşmış bizi görmək üçün bir-birini kənara itələyirdilər.

Başına ərəb çadrası atmış və qaşlarının arasına yaşıl nöqtələr döydürmüş ortayaşlı qadının gözü yaralı və yorğun əsirlərə düşdü. İşarə barmağını dişlədi. Sonra dırnaqlarını üzünə çəkdi. Daha sonra isə sağ əlini sol əlinin üstünə vurdu. Ah çəkdi, üzünü göyə tutub dua etdi və sonra çadrasının ucu ilə gözlərinin yaşını sildi. Mənim də eşidəcəyim bir səslə dedi: "Allah kərimdir!" Nəhayət, camaatdan aralanıb getdi. Başının ortası keçəl və saqqalı səliqəsiz olan hündür və qəddar baxışlı kişi hamını kənara itələyib kürd əsgərin silahının lüləsinə qədər yaxınlaşdı. Yəqin ki söyüş olan bəzi sözləri ucadan dedi, işarə barmağını öz boğazına qoyub möhkəmcə çəkdi və elə o halda da dilini yarıya qədər bayıra çıxartdı. Onun bütün bu hərəkətlərindən anlayacağım bu idi: "Filan-filan olmuşlar, sizin hamınızın başını üzmək lazımdır!" O, bu hədədən sonra ağzının bütün suyunu toplayıb var qüvvəsilə maşına tulladı və dönüb getdi.

Gözlərini mənə dikmiş bir yeniyetmə bacardıqca yaxınlaşmağa çalışırdı. Eynilə mənim boyda, bəlkə də mənimlə həmyaşdı idi. Yaxınlaşıb gözlərini gözlərimə zillədi, sonra dilini çıxarıb üz-gözünü əydi və məni ələ saldı. Sakit qalmadım. Qolubağlı ona tərəf əyildim və var gücümlə qışqırdım: "İtil buradan, zibil!"

Oğlan diksinib qorxdı. Bir addım geri çəkilib uşaq davasını bitirməyi üstün tutdu. Bu, iki 16 yaşlının vətən üstündə səkkiz saniyədən çox sürməyən müharibəsi idi.

Bəsrədə bir gecə

Əsir karvanı bir neçə dəqiqə dayanandan sonra yenidən hərəkətə başlayanda hava təxminən qaralmışdı, çaydakı gəmilər işıqlarını yandırmışdılar. Həddən artıq darıxırdım. Həsən də öz aləmində idi, şəhərin işıqlarının çaydakı əksinə tamaşa edirdi. Dirsəyimlə böyrünə vurub dedim: "Həsən, şami-qəriban (qəriblər axşamı) deyirlər ha, budur?" Qəm-kədər dolu quru və yorğun təbəssüm etdi, ah çəkib dedi: "Allah bilir, indi Əkbər haradadır? İlahi, haradadırsa, Özün onu qoru!" Kürd əsgər barmağını dodağına qoydu. Sakit olduq.

Hərbi maşınlar Bəsrənin boşalmaqda olan küçələrindən keçib bir qarnizonun qarşısında düzüldülər. Maşınlardan endik. İkilaylı böyük dəmir qapının önündə bir neçə alma və çörək qutusu qoyulmuşdu. Hərbi forma geyinmiş operatorlar hər yeri işıqlandırmışdılar. Projektorların güclü ağ işıqları iri almaların və çörək qutularının üzərinə düşürdü. Çörək və alma götürüb qapıdan içəri keçən hər bir əsir hər yandan İraq telekanallarının kameralarına düşürdü.

İraqlıların sümün adlandırdıqları bir çörək və iri bir alma götürüb nəzarətçilərin arasındakı cığır-la böyük bir zala çatdım. Bütün yüz, yaxud yüz əlli nəfərimizi zala yerləşdirdilər. Sonra qapı bağlandı və kimsə ona böyük bir qıfıl vurdu.

Ömründə ilk dəfə bir qapı üzünə qıfillananda qəribə hisslər keçirirsən. Sanki o qıfıl səninlə danışır və deyir: "Hələlik sənə yaşamaq qadağandır. Taleyin haqda qərar verilənədək burada qalmalısən!" Qapının dəmir laylarının bağlanmasından, dəstəyinin çəkilməsindən və açarın fırlanmasından yaranan qulaqbatıran səslər gözətçinin açarı əlində sıxdığı anda bitir.

Bu səslər həmin dairəvi günbəzdə qalan məyusedici səslərdəndir. Mən onu minlərlə dəfə eşitmişəm.

Hər kəs zalın sement döşəməsinin bir tərəfində oturdu. Yeddisaatlıq sükutu pozub taleyimiz haqda danışmaq imkanı yaranmışdı. Amma hər şeydən öncə 24 saatlıq orucu çörək və alma ilə açmalı idik. Hələ də Əkbərin qanı qalmış əlimlə yaşıl almanı götürüb dişlədim. Çörək isə dişləməli deyildi.

Camaat namazı

Zalın o başından azan səsi gəlirdi. Təyəmmüm alıb azançı dayanan yerə doğru getdim.

Bəndər-Abbasdan olan qarabuğdayı döyüşçü Əli Salehi imam oldu. Hamımız qanlı paltarlarla bir neçə sıraya düzülüb arxasınca namaza başladığımız. İki namazın arasında iraqı nəzarətçilərin pəncərələrin arxasından bizim təkbir, rüku və səcdələrimizə təəccüblə baxdıqlarını gördüm. İraq ordusunun komandirləri əsgərlərinə iranlıların məcus və atəşpərəst olduqlarını demişdilər. Onlar da "məcusların"

namaz qılmalarını təəccüblə izləyirdilər. Namazdan sonra əsgərlərdən biri məndən soruşdu: "Sən müsəlmansan?" Dedim: "Bəli, müsəlmanam". Dedi: "Məcus iranlı!"

Heç nə demədim. Pəncərənin önündən keçəndə zalın qapısı açıldı. İki silahlı əsgər içəri girib birbaşa Əli Salehinin üstünə getdilər, onu təpik və yumruqla qaldıraraq apardılar. Əsirlik yavaş-yavaş əsl üzünü göstərməyə başlayırdı. Bəndər-Abbaslı gəncdən ötrü dua etdik. Bir neçə dəqiqədən sonra onu üz-başı şişmiş halda qayıtdılar ki, bir də camaat namazı qılmaq fikrinə düşməsin.

Həsənlə bir saat əsarət adlı acı hadisədən danışdıq. Sonra elə bərk və soyuq sementin üstündə yuxuya getdik; qu tükündən hazırlanmış yataqda yatan padşahdan da rahat! Gecə yarısı iraclıların hay-küyünə və zindanın qapısının səsinə oyandıq. Bir-bir dindirmə otağına getməli idik. Orada iki zabit bir tərcüməçinin köməyi ilə günortakı zabitin suallarına bənzər suallar verirdilər. Çalışdım oxşar cavablar verim ki, sonra başım ağrımaya başladı. Yenə də dedim ki, komandirimiz şəhid olub, gecə qaranlıq olduğu üçün tank və texnikaları görməmişəm, əməliyyatda iştirak edən canlı qüvvənin sayını da bilmirəm.

Zabit doğru dediyimə əmin olmaq üçün düz qarşımda dayanıb ağır əlilə qulağımın dibinə bərk sillə vurdu. Gözlərimdə iki güclü elektrik naqili qapandı, qulaqlarımda isə tufan başladı: hu-hu-hu!

Bu, əsirliyin ikinci ağrılı silləsi idi; biri vətən torpağında, biri də Bəsrədə. Birinci sillə qəlbimi, ikinci sillə isə qulaqlarımı ağrıtdı. Zabit suallarını bir daha təkrar etdi. Bilmək istəyirdi ki, güclü zərbə effekt verib, yoxsa yox. Mənim cavablarım isə əvvəlkindən fərqlənmədi. Məni Bəsic üzvü kimi qeyd etdi və dindirmə otağından bayıra atdı. Həsənin növbəsi çatdı. O da gedib səhərki

cavablarını təkrarladı, bir neçə sillə, yumruq və təpikdən sonra qayıtdı. Daha rahat yata bilərdik. Qulaq ağrısı da yuxumu qaçıra bilmədi. Padşah yenidən qu tükü üzərində yuxuya getdi.

Əsirlikdə açılan səhər

Ətrafdakı məscidin minarələrindən sübh azanı verilirdi. Yuxudan oyandım. Hamı oyanmışdı. Təyəmmümlə namaza başladıq, amma bu dəfə cəm halda yox. Günəş doğanda aclıq hiss etdim. Səhər yeməyindən xəbər-ətər yox idi, amma ayaqyoluna getməyə icazə verdilər. Rahatlandıq. Təxminən saat on idi. Pəncərənin önündə oturmuşdum. O tərəfdə İraq əsgərləri get-gəl edirdilər. Pəncərənin ağzında mavi rəngli kiçik bir qutu gördüm. Götürdüm. Üstünə c, b və n hərfləri yazılmışdı. Sözün mənasını bilmirdim. Dedim yəqin nəsə dadlı bir şeydir. Açmağa heç kimdə heç nə yox idi. Üzük və saatlarımızı da almışdılar, o ki qala bıçağa. Qutunu yerinə qoydum. Yarım saatdan sonra hamı aclıqdan əziyyət çəkəndə yenidən götürdüm, açmaq üçün yol axtarmağa başladım. Beynimə bir fikir gəldi. İraqlılar ötən gecə kimliyimi göstərən metal birkamı görməmişdilər. Hələ də boynumda idi. Onu zəncirindən ayırdım. Qıraqları küt və oval idi. Onu bıçaq kimi itiləməli idim. İraqlıların görməyəcəyi tərzdə zəlin sement döşəməsinə o qədər sürtdüm ki, bıçaq kimi iti oldu. Qutunu asanlıqla açdım. İçində pendir vardı, amma bizim adət etdiyimiz pendirlərdən deyildi, rezin kimi bir şey idi. Ağ rezin yeməkdənsə aclığı üstün tutdum. O qədər əziyyətdən qazancım bu oldu ki, ərəbcə pendirə “cubn” deyildiyini öyrəndim. Əsirlikdə öyrəndiyim ilk ərəb sözü bu oldu.

Bağdada doğru

Günorta çağı bir əsgər bir ətək çörək və bir vedrə su gətirdi. Daha alma yox idi. Almalar yalnız çəkliş üçün idi. Nahar etdik, namaz qıldığımız və iraqlıların arasına yenidən çaxnaşma düşdü. Pəncərədən bizi gözləyən avtobusları gördüm. Sürücülər hərbi geyimdə idilər. Həsəndən ayrı düşməmək üçün yanından uzaqlaşmırdım. Onun adı məndən qabaq oxunanda ürəyim üzüldü, amma bir neçə dəqiqə sonra mənim adıma da çəktilər.

Cəld əsgərin göstərdiyi avtobusa sarı qaçdım. Pillələrdən qalxanda bir səs eşitdim: "Əhməd!" Həsən idi. Yanındakı oturacaq boş idi. Gedib oturdum və Allaha şükür etdim. Günbatan çağı qollarımız bağlı halda Bəsrədən çıxdıq. Həsənin yanımda olması mənə ürək-dirək verirdi, o qərib qürubda mənə arxa dayaq olurdu. Hər yerdə məni qorumağı özünə borc bilən böyük qardaş kimi idi. Həsən sakit və qəmli halda avtobusun pəncərəsindən qırmızı günəşin səhra üzərindəki son şüalarına tamaşa edirdi. Mənsə ailəmizin yaşadıklarını və daha sonra yaşayacaqlarını düşünürdüm: anamın mənim üçün ah-nalələrini, bütün ailənin dərini çəkən yeganə bacım Fatiməni, hamısı məndən böyük olan yeddi mehriban qardaşımı. Görəsən mənim əsir düşdüyümü nə vaxt və necə eşidəcəkdilər. Öz-özümə dedim: Yəqin ki onlar cənub cəbhəsində böyük bir əməliyyat keçirildiyini və mənim də orada iştirak etdiyimi indi öyrəniblər. Bir neçə gündən sonra mən evə qayıtmayanda Musa və Yusif cəbhələri, xəstəxanaları və Merac komitələrini gəzəcəklər. Kaş elə indi onları 16 yaşında yaşadığım acı taledən xəbərdar edə biləydim!

Gözüm xuzistanlı əsir Məhəmməd Abpeykərə¹⁴ düşdü. O, Kermanın qaçqın düşərgələrindən cəbhəyə yollanmışdı. Başından qəlpə yarası almış, başıbağlı şəkildə avtobusun döşəməsində qalmışdı. Tərpənmirdi. Düşündüm ki, bu ağır durumla elə oradaca öləcək. Əsirlərin biri Məhəmmədə sarı əyilib bir an baxdı və ümitsizcəsinə dedi: "Tapşırıldı". Hamı Məhəmmədin qəribliyinə ah çəkib kədərləndi. Əmin olmaqdan ötrü başqa bir əsir yerindən qalxıb qulağını xuzistanlı əsirin sinəsinə qoydu. Bir qədər sakit qalıb dedi: "Yox, nəfəs alır". Sevindik. Məhəmmədin ürəyi hələ döyünürdü.

Avtobus kənd evlərinin və yaşıl tarlaların kənarından keçirdi. Uzaqlarda, Bəsrə-Bağdad yolunun kənarında ərəb əkinçilər tarladan qayıdır, inəklərə böyük ot tayaları yükləyib gətirirdilər. Ürəyim çox istəyirdi ki, sürücü avtobusu saxlasın və mən düşüb kəndlilərin birilə çiy kərpicdən tikilmiş evlərin birinə gedim, daha ürəyimdə əsirlik adlı bir kədər qalmasın. Lakin həyat mənim istədiyim kimi deyildi.

Avtobus eləcə sürətlə gedirdi. Əsirlərdən biri yorğun və qərib sənişinlərin dağınıq fikirlərini bir yerə topladı.

- Məhəmməd və ali-Məhəmmədə salavat!

Hamı salavat dedi. İraqlı əsgərlər əl-ayağa düşüb bizdən sakit qalmağımızı istədilər. Başqa biri dedi: "İslam döyüşçülərinin salamatlığı üçün salavat!"

- Allahummə səlli ələ Muhəmməd və ali-Muhəmməd və əccil fərəcəhum və əhlik ədaəhum əcməin!

O iki əsir salavat dedizdirməklə böyük iş gördülər. Vəziyyət tamamilə dəyişdi, əhval-ruhiyyəimiz yüksəldi və ürəklərimizdə ümid işığı yandı.

¹⁴ O, səkkiz il əsirlikdən sonra vətənə döndü və 2010-cu ildə xərçəng xəstəliyindən dünyasını dəyişdi.

Sürücü Ümm-Gülsümün kasetini dəyişib başqa kaset qoydu: "Səndən sonra yoldaşım ağlamaqdır. Sənin qəmin məni yoldan çıxarıb. İndi mən bu qərrib şəhərdə yalnız və yorğunam". Qərribə idi! Ərəb sürücü bu qəmli mahnının bizə aid olduğunu haradan bilmişdi? Biz də bu şəhərdə yalnız və qərrib idik.

Uşaqlığım

Kəndli kişi və qadınları görəndə xəyalım öz kəndimizə uçdu. Qürub çağı yuxarı kəndin qoyunları bizim kiçik kəndimizdən keçirdi, dırnaqlarının altından qalxan toz axşama qədər havada qalırdı. O vaxtlar hava qaralanda ürəyim darıxırdı. Axşamlar kənd qaranlıq və vahiməli olurdu.

Tövlədə qoyunların hay-küyü kəsiləndə və kəndi ağır sükut bürüyəndə anam lampaları yandırırды. Birini ağ gəç divarları olan qonaq otağına qoyurdu. Biz oğlanlar orada qalırdıq. Bir lampanı da divarları palçıqdan olan qonşu otağa aparırdı. Bir taxça vasitəsilə bizim ağ otağımıza birləşmiş o otaq mətbəximiz və anamla bacımın yataq otağı idi. Mən lap balaca olanda anamla yatırdım, böyüyəndən sonra isə yorğan-döşəyimi ağ otağa aparıb qardaşlarım Möhsün, Hüseyin, Əli və Həsənlə yatmağa başladım.

O illərdə şəhərdə təhsil alan qardaşlarım Musa və Həsən bayram günlərində bizə qatılırdılar və beləliklə, ağ otaq yeddi nəfərin olurdu. Səkkizinci qardaş İsa idi. Onun ailə-uşağı vardı və bizim qonşuluğumuzda öz evində yaşayırdı.

Palçıq otaqda adətən, ocağın üzərində şam yeməyi bişirdi. Bu tərəfdə isə mən və Möhsün lampanın işığını

ədalətlə aramızda bölürdük. Yusif şəhərə getməzdən öncə lampa işığında dərslərimizi yazanda böyük problemlə üzləşirdik. Lampanın dəstəyinin kölgəsi üçüncü adamın dəftərinə düşürdü. Həmişə dalaşırdıq ki, kölgədə oturmaq kimin növbəsidir. Bəzən böyük qardaşımız Həsən dalaşdığımızı görəndə qalxıb böyük tor çiraqların birini təmir edir, neftlə doldurur, torunu dəyişir, spirtə batırıb yandırır. Sonra çirağın neft balonunun nasosunu sürətlə vurur, son mərhələdə kranı açır və yanan kibriti torun altına tuturdu. Tor yanıb köpür, kül olurdu, ağ bir top kimi parlayıb otağı işıqlandırır.

Həmin gecələrin birində otağımızın lampasının fitili bitmişdi. Həsən bütün köhnə tor lampaları bir-bir yoxladı, amma hərəsinin bir nöqsanı vardır və yanmırdı. Həsən çox çalışdı, amma bir iş görə bilmədi. Səbri tükəndi. Kəlbətinlə lampanın torunu sıxdı. Tor əzilib töküldü. Həsən tor lampanı götürüb otaqdan bayıra tulladı və dedi: "Gözləyin, indi düzəldəcəyəm". Donub qalmışdıq ki, böyük qardaşımız nə fikirləşir. O, Rumıniya traktorunu işə saldı və gəlib otağın qabağında dayandı. Traktorun akkumulyatorundan otağa iki sim çəkdi. Adətən, alət qutusunda olan kiçik lampalardan birini simlərə birləşdirdi. Otağa tor lampadan da güclü ağ işıq doldu. Hər şey əla idi, yalnız kiçik bir problem qalmışdı: Biz tor lampanın səsinə vərmiş etmişdik, səssiz güclü işıq altında dərs yazmağa çətinlik çəkirdik.

Gecə idi və mən hələ də kəndli ərəb uşaqların həyat tərzinə həsrət çəkirdim. Yəqin ki, anaları o anda lampaları yandırırıblar ki, uşaqlar məktəb tapşırıqlarını yazsınlar.

Həsən İskəndərinin səsi ilə özümə gəldim: "Əhməd, qəribə dövrəndir ha! İyirmi gün öncə biz belə bir

avtobusla Məşhədə gedirdik, indi isə Allah bilir bu avtobus bizi haraya aparır".

Bağdad

Bağdad şəhərinə girəndə günəş yenidən çıxmışdı. Avtobusun sürücüsü əlini signaldan çəkmirdi. O, bununla paytaxtın əhalisinə əsir apardığını bildirirdi.

Məhəmməd Abpeykər hələ hərəkətsiz avtobusun yerində qalmışdı. Başqaları isə oturacaqlarda oturub onları gözləyən gələcək haqqda düşünürdülər. O anda görmədiyim birinin səsi avtobusu bürüdü. Hamı səsin sahibinə sarı boylandı. Əsirlik qəribliyi şuxtəbliyinə təsir etməyən bir gənc əsir idi. Sürücüyə deyirdi: "Zəhmət olmasa, birinci dörd yolayrıcında saxlayarsız, düşmək istəyirəm". Güldük və bu bizim əsirlikdən sonrakı ilk gülüşümüz oldu. Əsirlərin biri də salavat deməyimizi istədi və dedik. Vəziyyət dəyişdi. Bir daha əhval-ruhiyyəimiz yüksəldi. Avtobusun kədərli və sakit ab-havası dəyişildi. O anlarda həmin gülüş və salavata nə qədər ehtiyacımız var imiş.

Avtobus şəhərə girmişdi. Bağdadlılar da bəsrəlilər kimi rəftar edirdilər: söyüş və tərifin qarışığı.

Enli bir küçədə böyük bir qapının önündə dayandıq. Qapının hər iki tərəfində iki qədim top görünürdü və hər topun arxasında bir mühafizə köşkü vardı. Bizi müşayiət edən avtomobil hamıdan qabaq daxil oldu və əsirləri daşıyan avtobuslar onun ardınca böyük qapıdan keçdilər. Deyəsən, çatmışdıq. Ora hündür xurma ağacları arasında təmiz yolları olan geniş hərbi zona idi. Sonralar o böyük qarnizonun İraqın Müdafiə nazirliyi olduğunu bildim.

Qoltuqları altında qovluq olan qırmızı papaqlı hərbiçilər müxtəlif binalara gedib-gəlirdilər.

Avtobusdan düşüb ensiz küçədən keçdik. Yolun sonunda soldan dəmir bir qapı açılırdı. Kiçik sahədə bizi bir neçə əsgər gözləyirdi. Ora bir zindanın həyəti idi. Giriş qapısının üstünə yazılmışdı: "Bura girən insan çıxanda başqa bir insana çevrilir!" Bütün sahəsi 50 kvadrat metrədən artıq deyildi. O kiçik həyətdə böyük qıfılları olan iki dəmir qapı iki kiçik zindana açılırdı.

Zindanlar nazik bir divarla bir-birindən ayrılırdılar. Divar olmasaydı, iki zindan bir yerdə diaqonalı təxminən yeddi metr olan bir yarım dairə əmələ gətirərdi.

Zindanların boz qapıları üzərində iki kiçik baca görünürdü. Onların ikisi də bağlı idi. Biz içəriyə girdik. Zindandan rütubət iyi gəlirdi; günəş görmədən quruyan paltar kimi.

10-12 kv. metrlik üçkünc zindan bizim hamımızı görmürdü. O isti və bağlı mühitdə bir-birimizə yapışmış oturduq. Yaralılar çox əziyyət çəkirdilər. Yerləşəndən sonra gözüm bizdən qabaq orada olan iki iranlı zabitə sataşdı. Taqətsiz təbəssümlə bizə xoşgəldin dedilər. Onlardan əlavə bir kişi də var idi. Onun daha yüksək rütbəli olduğu nəzərə çarpırdı. Bunu gənc zabitlərin ona hörmətindən anlamaq olurdu. Onlar həmin kişini cənab Polkovnik Təqəvi¹⁵ çağırırdılar. Cənab polkovnik Təqəvinin bir ayağı qurşağa qədər gipsdə idi. Köhnə pambıq döşək üzərində oturub divara sökənmişdi. Əsir idi, amma hələ də hərbiçi zəhmi qalmışdı.

¹⁵ Polkovnik Bəhmən Təqəvi 1938-ci ildə İsfahanda doğulmuşdur. O, əsir düşənə qədər 30 il İran ordusunda xidmət etmişdi. Səmimi və çox vətənpərvər insan idi. Polkovnik 8 il yarım əsirlikdən sonra vətənə döndü və indi Nəcəfabadda şərəflə ömür sürür.

Bir ərəb kişi

Zindanın qapısı quru səslə bağlanmışdı. Bizsə istidən boğulurduq. Bütün bədənimizdən su axırdı. Paltarımızdakı quru qanlar yenilənmişdi. Yaralanmasam da Əkbərin qanı hələ paltarlarımı boyayırdı. Əsirlər hər dəfə tərpənəndə yaralılar inildəyirdilər. Susuzluq bütün taqətimizi almışdı. Kimsə qapıya möhkəm zərbə vurdu. Qapıdakı kiçik baca açıldı. İraqlı çavuş bacanın o tərəfindən çağırırdı: "Saleh! Saleh!"

Salehi tanımırdım. Əsgər bir daha təkrar etdi: "Saleh! Saleh!"

Zindanın küncündə cənab polkovnikin yanında oturmuş təxminən qırx yaşlı kişi yerindən qalxıb tələsik bacaya sarı qaçdı. Xırda gözləri, qarabuğdayı üzü və cod saçları vardı. O, uzun ərəb donu ilə çılpaq baldırlarını çətinliklə örtürdü. İraqlı əsgər bacanın arxasından ucadan və hirsle nəsə dedi.

Saleh bizə sarı qayıdıb qəliz ərəb ləhcəsilə qışqırdı: "Cənablar, sakit! Qardaşlar, lütfən sakit olun! Hamı dinləsin!" Danışığılar dayandı. Saleh davam etdi: "Bu əsgər deyir ki, siz üç qrupa bölünməlisiniz. Ordu qüvvələri bir tərəfə, Bəsic üzvləri bir tərəfə, pasdarlar da bir tərəfə. Amma təbii ki, sizin aranızda pasdar yoxdur".

İraqlı çavuş Salehi çağıranda o, uzun ərəb donu ilə bacaya doğru qaçıb demişdi: "Bəli, ağam". Mən bundan onun casus olduğunu zənn etmişdim. Lakin bu dəfə o, mənim düşüncə məhkəməmdə bəraət aldı. "Təbii ki, sizin aranızda pasdar yoxdur" deyəndə bir anda mənim gözlərimdə casusluqdan çıxıb xilaskara döndü. İzaha ehtiyac yox idi. Saleh bizə kod verirdi. Demək istəyirdi ki, burada heç kəs pasdar, yəni korpus hərbiçisi olduğunu

bildirməməlidir. Burada pasdar olmaq böyük cinayətdir və onu acı aqibət gözləyir. Demək istəyirdi ki, aranızda pasdar varsa da, özünü Bəsic üzvü və ya ordu qulluqçusu adlandırırsın. Hərçənd, kobud iraqılı çavuşun gözü önündə bu qədər təhlükəli izahlar yerinə sadəcə dedi: "Təbii ki, sizin aranızda pasdar yoxdur".

Fuad

Çox tez bir zamanda qovluq açıldı. Əsirlər bir-bir zindandan çıxıb sement divarın önündə dayanır, bir hərbiçini fotoqrafın polaroid aparatı qarşısında təcili şəkil çəkdirirdilər. Dindirərkən verilən suallar elə Bəsrədə verilənlər idi. Yalnız bir mühüm və həyati sual əlavə olunmuşdu: "Ordu qulluqçususan, Bəsic üzvü, yoxsa pasdar?"

Salehin tövsiyəsi pasdar əsirlərin işinə yaradı. Hamısı ya Bəsic üzvü, ya da ordu qulluqçusu oldular. Növbə məni dindirməyə çatdı. Hamını zindanın həyətinə dindirənlər də, iraqılı çavuş məni oradan çıxardı. Bir saat öncə gəldiyimiz ensiz küçəyə girdik. Küçə divarının sol tərəfində onlarla pəncərəsi olan ağ hündür bina vardı. Hər pəncərəyə bir kondisioner quraşdırılmışdı. Kondisionerlərin səsi pətək arılarının səsi kimi bir-birinə qarışmışdı. Sağ tərəfdəki otaqlardan da yəqin ki işgəncə altında olanların qışqırmaq səsləri gəlirdi. Məni hara aparıqlarını və mənim üçün nə planladıqlarını bilmirdim. Hər yer və hər şey qorxunc və vahiməli idi. O anda həqiqətən, qorxurdum.

Məni otaqların birinə saldılar. Otağın küncündə yerə atılmış bir neçə qalın kabelin yanında bir falaqqa vardı. Otağın sonunda üstünə ağ mələfə sərilmiş səliqəli bir

çarpayı vardı. Ortada bir əsgər dayanmışdı. Sonralar adının Fuad olduğunu öyrəndiyim qısaqboy bir kişi çarpayının qırağında oturub dəri üzlü maqnitofonun düymələrilə oynayırdı. Məni Fuadın yaxınlığında otağın yerində oturdular.

Fuadın yumru üzü vardı, bığ-saqqalını lezva ilə qırxmışdı. Qarabuğdayı olsa da, üzü pərıldayırdı. Keçəl başına birləşmiş alnı tərlemişdi. Qatladığı dəsmalla bəzən tərini silirdi. Boyunun qısa olduğu bilinirdi, amma ayağa qalxıb kiçik stolunun kənarından maqnitofonunun mikrofonunu götürəndə təxminən 35 yaşlı bu kişinin sağ ayağının soldan qısa olduğunu və yeriyərkən axsağını anladım. O, qayıdıb əvvəlki yerində oturdu. Maqnitofonun mikrofonunu qoşub ilk dəfə mənə ciddi baxdı və dedi: "Adın nədir?"

- Əhməd.

- Hansı vilayətdənsən?

- Kermandan.

O, müharibə başlayandan sonra Kermanın qaçqın düşərgəsinə sığınmış ərəb qaçqınları kimi farsca danışırdı. Hər oradan keçəndə onların qəribliklərinə və qaçqınlıqlarına ürəyim yanırırdı.

Fuad sözünə davam etdi: "Əhməd ağa, neçə yaşın var?"

- 17.

Maqnitofonu cərəyana qoşub gözlərini mənə zillədi, bir az qəzəb və təəccüblə soruşdu: "17 yaş?!" Dedim: "Bəli".

Çarpayıdan mənə sarı əyildi. Başlarımız bir-birinə yaxınlaşdı. Kəskin odekolon iyi burnuma doldu. Dedi: "Bax, mənim işim yoxdur ki, sənə doğru dan neçə yaşın var? Mən sənə səsini yazmaq istəyirəm". Maqnitofonuna işarə ilə dedi: "Səndən yaşını soruşanda deyəcəksən ki, 13

yaş. Soruşsam ki, nə üçün cəbhəyə gəlmisən? Deyəcəksən ki, zorla yolladılar. Anladın? Vəssalam".

Ürəyim üzüldü. Ezam gününü xatırladım. Balacaları sıradan çıxardığı gün Qasim Süleymanın dediği sözləri xatırladım: "Azyaşlı uşaqlar əsir düşəndə onları məcbur edirlər ki, zorla müharibəyə göndərildiklərini desinlər".

Özümü ələ alıb Allahdan və həzrət Zəhradan yardım istədim, Fuadın cavabında bərkdən dedim: "Amma mənim 17 yaşım var və məni cəbhəyə gəlməyə heç kim məcbur etməyib". Sanki Fuad od tutdu. Ayağa qalxdı. Aydın duyulurdu ki, qəzəbinə hakim olmaq istəyir. Qayğıkeş səsle danışmağa başlayıb dedi: "Bu sözləri beyninə Xomeyni salıb, ya Xamenei, ya Rəfsəncani? Bax, ay uşaq! Mən də iranlıyam, döyülməyini istəmirəm". Sonra yekəpər iraqlı çavuşa işarə ilə dedi: "Sözümə baxmasan, bu İsmayıl mərhəmətsiz adamdır, vurub öldürər səni!"

İsmayıl əlində qalın kabel tutub bizə baxırdı. Fuadın iranlı olduğunu biləndə ona nifrətim artdı. Dedim: "Ağa, nə üçün yalan danışmalıyam axı?!" Daha özünü mehriban göstərə bilməyən Fuad dedi: "Ona görə ki, mən belə istəyirəm! Deyirəm de ki, 13 yaşın var. Sən də adam balası kimi de ki, 13 yaşım var. Adam balası kimi de ki, məni zorla cəbhəyə gətirdilər. Vəssalam". Susmaq qərarına gəldim. Fuad sükutumun razılıq kimi başa düşüb ümidləndi. Maqnitofonun düyməsini basmaq istəyirdi ki, dedim: "Mən 13 yaşlı olduğumu deməyəcəyəm. Mənim 17 yaşım var!"

Fuad mikrofonu çarpayının üstündəki maqnitofonun yanına qoydu. Cibindən dəsmalını çıxarıb tərli alnını bir daha möhkəm silib dedi: "Başına söz girmirsə, çıx bayıra, başqalarının vaxtını alma. Sonra çağırıb 13 yaşın olduğunu və cəbhəyə zorla gətirildiyini sübut edəyəm". Sonra

İsmayıla nəşə dedi. İsmayıl əyilib köynəyimin arxasından yapışdı və məni qaldırıb otaqdan bayıra atdı.

Küçədə divarın yanında oturdum. Mənimlə üz-üzə Salman Zaxoş oturub növbəsini gözləyirdi. Yaranmış qısa fürsətdə Salman məndən içəridə nə baş verdiyini soruşdu və mən ona düşmənin nə istədiyini dedim. Elə bu anda iraqılı əsgər Salmanı Fuadın otağına apardı. O, gedə-gedə etiraz edərək deyirdi: "Məni öldürsələr də demərəm ki, 13 yaşım var. Mənim 20 yaşım var. Heç bilirsiniz nə var? Mənim arvadım da var!"

Bir neçə dəqiqə qapının arxasında qaldım. Fuadın Salmana nə dediyini və ondan nə istədiyini bilirdim. Qərarlı idim ki, məni bir də içəriyə aparsalar, yenə sözümlə üstündə durum. Bunu düşünürdüm ki, Salmanın qışqırtısı gəldi. Kabelin yeniyetmə döyüşçünün bədənində dəyməsinin səsinə aydın eşidirdim. O, qışqırırdı: "Axı mənim həyat yoldaşım da var. Necə deyim ki, 13 yaşım var?!"

Çox keçmədən Salman Kermanın dəmiryol stansiyasında qatarın oturacağı altında gizləndiyi kimi, yorğun və pərişan halda bayıra atıldı. Bir iraqılı əsgərin yenidən gətirdiyi Məhəmməd Salehini otağa apardılar. Onun müsahibəsi də döyülməklə və işgəncə ilə keçdi. Otaqdan çıxandan sonra yenidən növbə mənə çatdı.

İçəriyə girib əmrlə qabaqkı yerimdə oturdum. Fuad əvvəlki Fuad deyildi. Gözlərindən kin və nifrət yağırı. Bu dəfə sakit və mərhəmətlə deyil, qəzəblə soruşdu: "Ddeyirsən ki, 13 yaşım var?"

Qorxudan əl-ayağım əsirdi. Əgər 13 yaşlı olduğumu və məcburən cəbhəyə göndərildiyimi desəydim, vicdan əzabı çəkər, ölkəmə və şəhid dostlarıma xəyanət etdiyimi düşünürdüm. Deməsəydim də başıma nə gələcəyi bəlli idi:

İsmayıl qalın kəbellə üstümə düşəcəkdə. Fuadın inadkarlığına qələbə çalmağ ümidilə bəxtimi bir daha sınađım. Başıımı aşağı salıb sakitcə dedim: "Xeyr, mənim 17 yaşım var".

Fuad çənəmin altından tutub başımı qaldırdı. Gözlərim qan tutmuş gözlərinə düşdü. Bir an mənə baxdı. Sonra kök çavuş İsmayıl tərəf döndü. Ona işarə verdi və birdən çiyinlərimin ortasına bir zərbə vuruldu; o qədər möhkəm idi ki, bir neçə saniyə nəfəsim gəlmədi. Gözlənilmədən vurulan o zərbənin arxasınca bədənimə və üz-başıma kəbel yağmağa başladı. Qışqırır və ağlayırdım. Arxası üstə yerə yıxılmışdım, əl-ayaqlarım qeyri-ixtiyari olaraq havada fırlanırdı.

Xain və satqın həmvətənim Fuad dayanıb mənim İsmayıl tərəfindən döyülməyimə tamaşa edirdi. Bir az sonra işğəncəni dayandıрмаğı əmr etdi. İsmayıl tövşüyə-tövşüyə geri çəkildi. Fuad yenidən mənə yaxın oturdu və bu dəfə daha ağır işğəncəyə başladı. Fars dilində mənə namərdcəsinə ən pis söyüşləri verirdi. Sanki bütün taqətim çəkildi. Saniyələr necə də ağır və əzəblı keçirdi. Ömrümdə heç kəs mənə ana-bacı söyüşü verməmişdi. Bir anlığa fikirləşdim ki, 13, ya 17 yaş üstündə bu rəhmsiz adamlarla çənə vurmağ düzgün deyil. Yavaş-yavaş məsləhəti nəzərə almağ istəyirdim ki, Fuad soruşdu: "Deyirsən, yoxsa aparıb edam etsinlər?" Tam olmasa da, bir qədər geri çəkildim. Dedim: "Deyərəm 16 yaşım var".

Bir il güzəştə getdiyimə baxmayaraq, Fuad razılaşmadı və işarəsindən sonra iraqlının kəbeli göyə qalxdı. Əl çəksinlər deyə var-gücümlə qışqırırdım, amma İsmayıl siqaretinə möhkəm qullab vurub qızarmış hissəsini üzümə yaxınlaşdırdı. Əlimlə siqaretin altından vurdum. Alov çavuşın üzünə yayıldı, öz paltarına və üz-başıma da

töküldü. Od üzümü yandıracaq həddə deyildi. Bu cürət İsmayılı daha da qəzəbləndirdi. Yumruq-təpiklə canıma düşdü və Fuadın yeni əmrinə qədər döydü.

Yenidən hər şey əvvəldən başlandı. Bu dəfə mənimlə məşğul olmağa çox vaxtı olmayan Fuad güzəştə getdi və dedi: "Onda de ki, 14 yaşım var. Yaxşıdır?" Düşündüm məsələ o qədər də mühüm deyil ki, özümü həlak edim. Düzgün fikir idi, özümü xilas etməli idim. Gərək güzəştə gedim, amma yenə də Fuadın dediyi olmamalıdır. Dedim: "Deyərəm ki, 15 yaşım var".

Fuad yenə ağır söyüşlər verdi, amma hər halda, qəbul etdi. Anlaşma bitdi. Maqnitofonunu götürüb qırmızı düyməsinə basdı. Sualını vermək istəyirdi, lakin birdən fikrindən daşındı. Maqnitofonu söndürdü. Bilirdi ki, döyülmüş vəziyyətdə məndən müsahibə alsa, səsım Bağdad radiosunun fars dinləyicilərinə hər şeyi əyan edəcək. Onlar müsahibənin zorla alındığını anlayacaqlar. Buna görə də, maqnitofonu söndürdü və mənə dedi ki, əl-üzümə su vurum.

Üzümə bir az su vurdum. İraqlı əsgər dəsmalla üzümə sərin verdi ki, nəfəsimi təzələyim və müsahibə normal alınsın.

Nəhayət, maqnitofonun düyməsinə basdı. Mikrofonu ağızına tutdu və qısa girişdən sonra məndən soruşdu: "Bala, özünü təqdim et və de ki, neçə yaşın var?" Özümü təqdim edib dedim ki, 15 yaşım var. Fuad soruşdu ki, necə oldu cəbhəyə gəldin? Gözləyirdi deyim ki, məni zorla cəbhəyə gətiriblər, amma dedim: "Cəbhədə canlı qüvvəyə ehtiyac vardı. Elan verdilər ki, kim bacarır gəlsin. Mən də gəldim". Fuad suallarının heç birinə istədiyi cavabı almamışdı. Bir yandan da oyunu əvvəldən başlamağa hövsələsi yox idi. Çarəsiz halda maqnitofonu söndürdü.

Daha bir neçə söyüş verib İsmayla dedi ki, məni zindana qaytarsın. Əsirlərin arasına qayıtmazdan öncə məni bir də hədələdi: “Əgər döyüldüyünü başqalarına desən, səni edam edəcəyik”.

Onun bu hədəsini başa düşmədim. Digər əsirlərin mənim döyüldüyümü bilmələrini nə üçün istəmirdi? Hər halda, böyük bir əməliyyatda düşməninə məğlub etmiş komandir kimi zindana qayıtdım.

Macəranın başlanğıcı

İnsanların həyat yolu bəzən kiçik bir hadisə ilə tamam dəyişir. Hər şey öz məcrasında getsəydi, məni Həsən İskəndəri və alayın digər uşaqları ilə birgə əsir düşərgəsinə köçürərdilər. Lakin Bəsrədə çörək və almaya qonaq edilən iranlı əsirlərin görüntüləri İraq dövlət televiziyasından yayımlananda təsadüfən, İraq prezidenti Səddam Hüseyin baxırmış. Bir neçə yeniyetmə əsirin görüntüsü Səddamda hiyləgər bir fikir yaradır: o, əmr edir ki, azyaşlı əsirləri düşərgəyə göndərməsinlər.

Şəkil çəkdiyim, Fuadla müsahibəyə gedib-gəldiyim müddətdə Səddamın əmri zindan rəisi Əbu-Vəqqasa çatmışdı. O, qovluqlardakı doğum illəri və şəkilləri vasitəsilə azyaşlı əsirləri ayırmış və adlarını ayrı siyahıya yazmışdı.

Zindana qayıtdıqdan sonra əsirlərin arasından özümü çətinliklə Həsənə çatdırıb birtəhər yanında oturdum. Həsən soruşdu: "Harada idin?" Dedim: "Qovluğumu doldururdular". Dedi: "Mən də getmişdim, amma sən orada deyildin. Nə üçün bu qədər uzandı?"

Sözü dəyişdim ki, döyüldüyümü bilməsin. Az sonra köynəyimin qolu bir qədər yuxarı qalxanda şübhələnərək

biləyimdən tutdu və köynəyimin qolunu yuxarı çəkdi. Mən də onun kimi ilk dəfə olaraq, qollarımda kabel izlərini gördüm. Qollarım üzərinə qarışıq göy xətlər çəkilmişdi. Hər şeyin üstü açıldı. Həsənin gözləri doldu. Başımı sinəsinə sıxıb dedi: "Namərdlər səni döydülər?" Dedim: "Həm də pis". Həsən köynəyimi qaldırdı. Ətrafdakı bir neçə nəfər də göyərmiş kürəyimi görüb ah çəkdilər və onları lənətlədilər.

Qapı qıflının səsi gəldi. Köynəyimi aşağı çəkib Həsənin arxasında gizləndim. Məni döyən İsmayıl içəri girdi və əlindəki siyahıdan adımları oxudu. Əlimi qaldırdım. Çavuş məni görəndə kimi Salehə nəşə dedi və qapını bağlayıb getmək istədi. Saleh isə çavuşun bir qədər gözləməsini xahiş etdi, sonra mənə dedi: "Deyir Səddam Hüseyn qərara gəlib ki, azyaşlıları azad etsin, amma bu uşaq indicə 17 yaşının olduğunu israr edirdi". Bir qədər qalxıb dedim: "Doğru demişəm. Mən uşaq deyiləm". Çavuş qapını bağlamaq istəyəndə polkovnik gipsli ayağını əllərilə yerbəyer edib ucadan Salehi çağırdı.

- Saleh, qoyma getsin. Ona da bu uşaq deyir ki, səhv etmişəm, İrana qayıtmaq istəyirəm.

Saleh polkovnikin sözlərini çavuşa tərcümə etdi. O da adımların yanından bir quş qoyub getdi. Qapı bağlandıqdan sonra polkovnikə hirsləndim. Dedim: "Ay kişi, mən nə vaxt İrana qayıtmaq istədim?! Mən nə vaxt dedim ki, səhv etmişəm?!" Polkovnik Təqəvi ata qayğıkeşliyi ilə dedi: "Ay oğul, bunların prezidentlərinin beyninə düşüb ki, sizi azad etsin. Sən Allaha şükür etməlisən. Axı sən niyə bu qədər inadkarsan? Əzizim, bu imkandan istifadə et. Bəlkə həqiqətən, azad etdilər. Bunlar reklam üçün də olsa, sizi azad edəcəklər, əminəm".

Ürəyimdə polkovnikə ağılıma gələnə dedim. Onun və iraclıların mərhəmətindən, hətta doğrudan azad etmək ehtimalı olsaydı da, acığımı gəlirdi. Oraya qədər döyüşçülərlə çiyin-çiyinə təlim görmüşdüm, döyüşmüşdüm, güllə atmışdım, əsir düşmüşdüm və bir neçə dəqiqə öncə o qədər döyülmüşdüm. Mənə acıq gəlirdi desinlər ki, sən uşaqsan və ananın yanına qayıtmalısan!

İyirmi üç yeniyetmə

Günəşin sarı şüaları zindanın hündür tavanının düz altında qoyulmuş pəncərədən divara düşdü. Bayırdan avtomobillərin səsi gəlirdi. Günəş batanda zindanın qapısı bir də açıldı. Çavuş içəri girdi. Saleh onu qarşılamağa getdi. Çavuş Salehə bir kağız göstərib nəsə dedi. Saleh bizə sarı dönüb dedi: "Qardaşlar, bura baxın, adları çəkilənlər durub bayıra çıxsınlar". Çavuş oxumağa başladı: Məhəmməd Sardui, Rza İmamquluzadə, Cavad Xacui, Əhməd Əlihüseyni, Məhəmməd Babaxani, Salman Zadxoş, Məcid Zeyqəmi, Mənsur Mahmudabadi, Həmid Tağızadə, Əbəlfəz Məhəmmədi, Yəhya Kəsai Nəcəfi, Həsən Müstəşriq, Hüseyin Qazizadə, Yəhya Dadinəsəb Qeşmi, Seyid Abbas Sədət, Həmidrza Müstəqimi, Abbas Purxosrovani, Əlirza Şeyxüseyni, Hüseyin Behzadi, Seyid Əli Nurəddini, Məhəmməd Salehi, Mahmud Rəiyyətnejad, Əhməd Yusifzadə.

Nəzarətçilərin zindana yapışmış bir otaqları vardı, hamımızı oraya aparıb qapını arxadan bağladılar. Bir-birimizə baxdıq. İlk gözəçarpan xüsusiyyət uşaq görkəməmiz, qısa boyumuz və tüksüz üzümüz idi. Bu, hamımızın ortaq cəhətini təşkil edirdi!

Ezamdan bir gün sonra yaş məsələsi yenə də bizim üçün başağrısına çevrildi. Ən böyüyümüzün cəmi 19 yaşı vardı. Bu 23 nəfərlik qrupda Abbas Purxosrovani, Məcid Zeyqəmi, Salman Zadxoş və Əlirza Şeyxhüseynini tanıyırdım. Hamısı yaralı idilər.

Nəzarətçilərin otağına girişimizdən bir saat sonra uşaqların aparıldığını xəbər verdilər. Nə acı xəbər idi! Başımı zindanın pəncərəsinin dəmirələrinə yapışdırdım. Zindanın həyətinə və küçəyə açılan qapısını görə bilirdim. Dostlarımızı aparırdılar. Yalnız qalırdıq. Həsəni görmək üçün gözlədim. Gördüm. O da məni axtarırdı. Səsləyib ona əl elədim. Səsimi axtarıb məni tapdı. Yaxınlaşa bilməzdi. Uzaqdan əl yellədi və dedi: "Getsən, hamıya salam de".

Bir andan sonra əsirlikdə dostum və sirdaşım olan Həsən zindandan çıxıb getdi və daha onu görmədim. Qayıdıb bir kənarda oturdum. Ürəyim sıxıldı.

Məhbəs günləri

Dostlarımızın aparılmasından yarım saat sonra bizi qabaqkı zindana qaytardılar. Daha seyrəklik idi. Polkovnik Təqəvi və iki gənc zabit isə yerlərində oturmuşdular. Zindana girəndə məni Həsəndən və digər əsirlərdən ayırmış Salehlə və polkovniklə dalaşmaq istəyirdim. Lakin faydasız idi. Divarın kənarına çəkilib qırıq-qırıq olmuş köhnə qara ədyalın üstündə oturdum. Çətinliklə bilmək olurdu ki, ədyal nə vaxtsa qəhvəyi olmuşdur. Zabitlərin biri yanımda oturub halımı soruşdu. Mehriban baxışları vardı. Zənnimcə, Şirazdan idi. Bir ay öncə Fəthülmübin əməliyyatında əsir düşmüşdü. İkinci zabitsə tehranlı idi və danışmaqla çox da arası yox idi. Polkovnikdən

küsmüşdüm. Saleh də kiçik baca ilə köhnə döşəyi arasında get-gəl edirdi. Məhəmməd Sardui ilə danışmağa başladım. Seyrcandan idi və mənim kimi 17 yaşı vardı. İmanlı və ağıllı nəzərə çarpırdı. Ondan soruşdum ki, sənə, bizi o birilərdən ayırmaqda məqsədləri nədir? Dedi: "Görünən budur ki, təbliğat aparmaq istəyirlər. Allah bizə kömək olsun! Yəqin bizi kameralar önündə zorla cəbhəyə göndərildiyimizi deməyə məcbur edəcəklər". Mən Fuadın müsahibəsi zamanı başıma gələnləri ona danışdım.

Qarşı tərəfdə divara sökənmiş Salman gəlib yanımda oturdu. Sol qoluna qəlpə dəymişdi. İraqlılar qolunu sarıyıb boynuna bağlamışdılar. Qəlpə isə hələ də əzələsində qalıb onu incidirdi. Dedi: "Başına nə gəldi?" Dedim: "Məni döydülər. Bəs sənə başına nə gəldi?" Dedi: "Mənə dedilər ki, 13 yaşın olduğunu de. Mən də dedim ki, bunu desəm, arvadım məndən boşanar və rüsvay olaram. Sonunda da demədim". Salmandan soruşdum ki, məgər sən ailəlisən? Dedi: "Yox əşi, ailəm harada idi? Belə dedim ki, məndən əl çəksinlər".

Salman əlimi tutub qolunun üzərinə qoydu; sarınmış yerdən bir qədər aralıya. Təəccüblə soruşdum ki, nə olub? Dedi ki, tut. Dedim: "Nəyi tutum". Dedi: "Budur, qəlpədir. Gör nə qədər böyükdür". Qolunun cansız əzələləri üzərindən qəlpəni barmaqlarım arasında hiss etdim. Bədənimin tükləri ürperdi.

Əməliyyatdan bir neçə gün qabaq Həmiddiyyə çölündə çadırlarda qalırdıq. Səhər tezdən idmana çıxanda Salman mənə yaxınlaşıb demişdi: "Xoş sənə halına, Əhməd!" Soruşmuşdum ki, niyə? Cavabı belə olmuşdu: "Sən şəhid olacaqsan. Mən yuxuda gördüm ki, hündür bir binanın üstündə dayanıb yuxarıdan bizə baxırsan. Bu o deməkdir

ki, sən şəhadətə qovuşacaq və uca məqama nail olacaqsan".

Əlimi Salmanın qolunda ilişmiş iti qəlpənin üzərindən götürüb dedim: "Salman, yuxuda mənim üçün gördüyün uca məqam bura idi?" İkimiz də gülməkdən uğunduq.

Günəşin qırmızı şüası pəncərədən zindana düşdü, yavaş-yavaş divarın üzərinə əyildi və sonda qapının yanındakı divara düşüb gözdən itdi. Pəncərənin o tərəfindən maşınların səsi gəlirdi. Səs-küy göstərirdi ki, zindanımız qələbəlik bir küçədən azca aralıda yerləşir. Maşınların signal və tormoz səsləri və Bağdad sakinlərinin danışıqı nəzarətçilərin izni olmadan zindana girirdi. Bağdad əhalisinin azadlıq nemətindən bizə qalan yalnız səs-küy idi.

Toz basmış elektrik lampası güclə zindanı işıqlandırır, yekə bir ventilyator çətinliklə və zarıya-zarıya başımız üstə fırlanırdı. Həmid Müstəqimi yaralı və qanlı halda bir tərəfdə divara sökənmişdi. İraqlılar ayağını sarımaq üçün şalvarını bud hissədən qayçılamışdılar.

Yaxınlıqdakı bir məsciddən azan səsi gəlirdi. Dəstəmaz almağa su yox idi, amma ədyallar o qədər tozlu idi ki, üzərinde təyəmmüm almaq olurdu.

Namazdan sonra nəzarətçilər böyük bir podnosda xörək gətirib zindanın ortasına qoydular. Saleh xörəyi görüb gülümsündü və dedi: "İndi məlum oldu ki, getməyiniz qətidir. Axı bu xörək əsir xörəyi deyil!" Salehlə və zabitlərlə birgə şam etdik. Dadlı idi. İki-üç gün idi quru çörəkdən başqa heç nə yemirdik. Əlirza Şeyxhüseyni dedi: "Beynimizi yumaq istəyirlər". O, doğrudan da elə düşünürdü ki, iraqlılar xörəyə nəsə qatmışlar və onu yeyənin fikri dəyşəcək. Bunu özü deyirdi.

Zindanın həyəti qələbəlik idi. İraqlı dustaqları ayaqyoluna aparırdılar. Zindandan çıxan hər adama möhkəm bir kabel vurulandan sonra ayaqyoluna tərəf qaçırdı. Qayıdanda da zindana girmək üçün daha möhkəm bir kabel zərbəsi alırdı və atılıb otağın içinə düşürdü. Əllərində kabel olan nəzarətçilər çox diqqətli idilər ki, heç kim kabellə döyülmədən kameraya qayıtmasın və hamısı ayaqyoluna gedib-qayıtsınlar. Zindanın dar ərazisində nəzarətçilərin səsi qulaq batırırdı.

- İstəcil! İstəcil, qışmar, istəcil!

"İstəcil" sözünü "İstefal" babına aparıb tələsmək tələbi olduğunu anladım, "qışmar" sözünün mənasını öyrənməyi isə sonraya saxladım.¹⁶

Ayaqyoluna getmək növbəsi bizə çatdı. Nəzarətçi qapını açıb ucadan dedi: "Mərafiq!" Saleh yerindən atılıb dedi: "Ayaqyolu!" Əsgər ərəbcə nəşə dedi və Saleh tərcümə etdi: "Hamınıza bir yerdə cəmi 5 dəqiqə vaxt verilir". Beş dəqiqə az vaxt idi. Tələsməli idik. Paslı dəmirlərlə qorunan zindanın kiçik həyətidən sağa doğru bir koridor gedir, bir neçə metr o tərəfdə tavanı çoxlu tikanlı məftillə örtülmüş kiçik bir sahəyə çatırdı.

Bir az əvvəl iraqlı əsgərin "mərafiq" dediyi şey metal axtarıları olan iki çirkli unitazdan və divara yapışmış sement əlüzyuyandan ibarət idi. Beş dəqiqənin içində hamımız oraya gedib-qayıtdıq.

Bizdən sonra mərafiqə getmək növbəsi Polkovnik Təqəvi ilə zabidlərə çatdı. Polkovnik zabidlərin köməyiylə yerdən qalxıb əsasını götürdü və ehtiyatla ayaqyoluna getdi. Hələ ona hirsli idim. O, işimə qarışmasaydı, mən Həsənlə birgə əsir düşərgəsinə gedirdim, belə yalqız və

¹⁶ "Qışmar" iraqlıların təhqiramiz sözlərindəndir və istehza edərkən deyilir.

darıxdırıcı vəziyyətdə olmazdım. Nə edə bilərdim? Polkovnikın niyyəti yaxşılıq etmək idi.

Böyük əsirlər getdikdən sonra özümüzü yalnız hiss edirdik. Düşmənin bizə nə planladığını bilib hansı mövqeyi seçməli olduğumuzu düşünürdük. Gözlərimi divara zilləmişdim. Hər yerdə köhnə məhbusların gün sayan xətləri daraq dişləri kimi görünürdü. Hər on qısa şaquli xəttin üzərinə bir uzun üfüqi xətt çəkilmişdi. Hər üç onluq bir ay zindan demək idi. Xətlərin heç biri dörd onluğu aşmırdı. Beləliklə, təxmin etmək olurdu ki, üçbucaqlı zindanda qalma müddəti orta hesabla 30-40 gündür. Zəkəriyyə adlı biri divarın bir neçə yerinə yadigar sözlər yazmışdı. Düşündüm ki, bu cənab Zəkəriyyə zindanın divarlarına adını yazmağı necə çox sevirmiş! Lakin sonradan öyrəndim ki, "zikra" sözü Zəkəriyyə demək deyil; "zikra Mahmud Hüseyin", "zikra Məhəmməd Milad" və s. Başqa birisi yazmışdı: "Onların əksəriyyəti haqqı xoşlamır!"¹⁷ Xəttindən bilmək olurdu ki, yazan iraqılı imiş; mübariz, yaxud ən azı, etirazçı iraqılı. Yorulmuşduq. Çox tez yuxuya getdik.

Ertəsi gün digər əsgərlərdən fərqli olaraq, hərbi çəkmə əvəzinə ayaqqabı geyinmiş bir əsgər içəri girdi. Səliqəli və ütülü forma geyinmişdi. Ətrinin qoxusu bütün zindanı bürüdü. Əlində bir dəftərçə və qulağının dibində qələm vardı, boynundan birmetrik lent asmışdı. Salehlə bir neçə dəqiqə danışdı. Söhbətləri bitdikdə Saleh bizə dedi: "Qardaşlar, bura baxın. Bu cənab dərzidir. Ölçülərinizi götürüb sizə paltar tikəcək. Bir-bir yaxınlaşın ki, işini görüb getsin".

Saleh sözünü bitirəndən sonra polkovnikə ötəri bir nəzər saldı və üzündə razılıq əlaməti olan təbəssüm

¹⁷ Muminun, 70.

göründü. Polkovnik də iki gənc zabitə baxıb astadan dedi: "Hazırdır. Getdilər İrana".

Deyəsən, qayıtmaq söhbəti ciddi idi. Qəribədir ki, biz buna nəinki sevinmədik, hətta narahat da olduq. Başa düşürdüm ki, o anlarda general və zabitlər bizim yerimizdə və bizmlə birgə olmağı nə qədər istəyərdilər; onlara da yeni paltar tikdirsinlər və bizimlə İrana qayıtsınlar. Dərzi isə bizim köynək, şalvar və hətta ayaqqabılarımızın ölçüsünü götürüb dəftərçəsinə qeyd etdikdən sonra zindandan çıxdı, polkovnik və zabitlər də əmin oldular ki, qayıdış məsələsi onlara aid deyil.

Zindanın qapısı bağlanan kimi zabitlər evlərinin ünvanını bizə verdilər və qayıtdıqdan sonra ailələrinə həyatda olduqlarını çatdırmağımızı istədilər. Polkovnik də ünvanını verdi və təkidlə tapşırırdı İslam respublikasının məsul şəxslərinə deyək ki, o, ölkəsinə sadıq qalmış və ağır işgəncələrə baxmayaraq, düşməyə heç bir hərbi sirr verməmişdir.

Bir mübariz

Zindanın kiçik həyətindən qışqırıq səsləri və kabelin bədənlərlə təmasının səsi gəlirdi. Qapının üstündəki kiçik pəncərədən boylandım. İraq ordusunun hərbi formasını geyinmiş bir dəstə adam kabel zərbələri altında küçədən zindanın ərazisinə daxil olurdular. Orada əmrlə kəmərlərini açıb bir tərəfə atırdılar. Sonra siqareti, ətri, dəsmalı və ciblərində olan hər şeyi çıxarıb atır və kabel zərbələri altında yanaşı zindana üz tuturdular.

O iki gündə nə qədər kabellə döyülmüş və digərlərinin döyülməsini görmüş, eşitmişdim! Bu vahiməli səs üç hissədən ibarətdir: kabelin havada çəkilməsinin səsi,

bədənə toxunmasının səsi və qeyri-ixtiyari qışqırıq səsi: huu... tap... ax... hu... tap... ax... Qapı qıflının səsndən sonra bu, ikinci səsdir ki, eşitmək və təcrübə etmək üçün mütləq zindənda olmaq lazımdır.

Yerimə qayıtmaq istəyirdim ki, birdən böyük bir hayküy düşdü. Nəzarətçilər bir gənci dövrəyə alıb bacardıqları qədər kəbellə vururdular. Gənc dustaq təşvişlə onların mühasirəsindən çıxıb digər hissəyə qaçırdı. Amma yenə də ələ keçirdi və yenidən bədəninə kabel yağıdırırdılar. Qaçmağa imkanı olmayanda bütün gücünü toplayıb vücudunun bütün dərinliklərindən qışqırırdı: "Ya Məhəmməd! Ya Rəsuləllah!" O anda nəzarətçilər sanki quduzlaşmışdılar. Öldürücü kabel zərbələrini gəncin üz və başına daha möhkəm endirirdilər və o yenidən nəre çəkirdi: "Allahu-Əkbər! La ilahə illəllah! Məhəmməd rəsulullah!"

Səsinin zəhmindən adamın bədəninin tükləri düz dururdu. Qardaşım Musanın sözlərini xatırladım. O, şəhərdən gələndə SAVAK zindanlarında İmam Xomeyninin tərəfdarlarına verilən işgəncələrdən danışdı.

Bacanın arxasından baxmağa taqətim çatmadı. Saleh əlimi tutub hirslə dedi: "Otur, ağa, noğul paylamırlar ki. Otur". Sonrakı günlərdə də o bədbəxt gəncin ağırlı nalələrini eşidirdik. Gündəlik vəziyyəti bu idi. Bir gün təsadüfən, onu ayaqyolunun həyətidə gördüm. Gözüm gözüne sataşanda az qaldı zəhrim yarılınsın. Üzü kabel zərbələrindən dəhşətli formada göyərmiş və şişmişdi. Əynində köynəyi yox idi. Kürəyi və qolları göyərmiş və qaraqançır olmuşdu. Çılpaq ayaqları falaqqanın təsirindən şişmişdi, yol yeriyyə bilmirdi. Baldırları, əlləri və barmaqları da yaralanmışdı. Nə qədər çalışırdısa, şalvarının düyməsini bağlaya bilmirdi.

Gözüm yenidən üzünə dikildi. Gördüm ki, o da mənə baxır. Məni başdan-ayağa süzdü. Sonra çətinliklə açılan şişmiş gözlərini gözlərimə dikdi, qanlı və partlaq dodaqlarına cansız təbəssüm oturdu, yorğun və zəif səsle dedi: "İranlısan?" Və məndən cavab eşitmədən davam etdi: "Maşallah".

Zindana qayıdanda Salehdən o gənc haqda soruşdum. Saleh pəncərəni yoxladı, yaxında nəzarətçinin olmadığını biləndən sonra çox yavaş səsle dedi: "On gündür buraya gətiriblər. Hər gün döyürlər, amma heç nə danışmır. Dediği yalnız "ya Məhəmməd" və "ya Rəsulləllah"dır. Əsgərlərin dediyinə görə, İraq istixbaratı¹⁸ onun Suriya casusu olduğunu düşünür. Bəlkə də "Hizb əl-Dəvə" mücahidlərindəndir. Hələ ki belədir, görək başına nə gəlir". Salehə dedim: "Ayaqyolunun qabağında məndən iranlı olduğumu soruşdu və sonra "maşallah" dedi". Saleh təkidlə tapşırırdı ki, onunla danışmayaq; həm özümü zə pis olar, həm də ona.

Əbu-Vəqqas

Ertəsi gün mülki paltar geyinmiş əlli yaşlı bir kişi zindana girdi. Əsgərlər ona hörmət əlaməti olaraq, fərağat dayandırdılar. Saleh dedi ki, zindanın rəisidir və adı Əbu-Vəqqasdır. Ucaboy və iri cüssəli idi. Zolaqlı qısaqol köynəyinin iri düyməli dörd cibi vardı. Danışanda hülqumu komik şəkildə aşağı-yuxarı gedirdi. Gözlərinə sürmə çəkmişdi və sağ biləyinin üzərində döyülmüş beş yaşıl nöqtə vardı. Qapının önündə dayanıb şübhəli baxışlarını bizə yönəltdi. Sonra Salehə sarı gedib dedi: "Necəsən, Saleh?" Hörmət əlaməti olaraq ayaq üstə

¹⁸ Təhlükəsizlik nazirliyi

dayanmış Saleh başını azca əyib dedi: "Şukrən, seyyidi. Əlhəmdü lilləh".

Əbu-Vəqqas Salehə nəşə dedi, Salehin üzündə quru təbəssüm göründü. O bizə dedi: "Uşaqlar, sabah paltarlarınızı gətirəcəklər. Cənab Əbu-Vəqqas deyir ki, İraq dövləti sizi həqiqətən, azad etmək istəyir. Deyir ki, cənab prezident Səddam Hüseyn sizi televizorda görüb və əmr edib ki, sizə yeni paltarlar verib imamların ziyarətinə apararaq, sonra da İrana yollayaq. Cənab Əbu-Vəqqas deyir ki, cənab prezident Səddam Hüseyn üçün dua edin. Bu anda Həmid Tağızadə Əbu-Vəqqasın gözləri önündə əllərinə göyə qaldıraraq dedi: "Allah onu iki yerə bölsün". Əbu-Vəqqas Salehdən soruşdu: "Nə deyir?" Saleh dedi: "Deyir ki, Allah onu qorusun!"

Əbu-Vəqqas zindandan çıxdıqdan sonra Saleh ata övladını danlayan kimi Həmidi danladı ki, nə üçün özünə və digərlərinə başağrısı yaradır.

İki gün sonra yeni paltarları gətirdilər. Hər birimizə bir dəst şalvar-köynək və bir cüt ayaqqabı verib dedilər ki, hərbi formaları çıxarıb təzə paltar geyinək. Bəsic paltarlarından ayrılmaq çətin idi. O qanlı və tozlu paltarların mənim kimliyimin bir hissəsi olduğunu düşünürdüm. Onları Səddam Hüseynin hədiyyəsi olan təzə paltarlarla dəyişmək mənə pis təsir bağışlayırdı. Arzu edirdim ki, o paltarları geyinmək qaçılmaz olduqda dostum Əkbərin qanına boyanmış hərbi formamı yadigar saxlamağa icazə versinlər. Amma iraclılar hərbi paltarlarımızı dərhal böyük bir kisəyə töküblə apardılar.

Təsadüfən, dərzinin ölçüləri işə yaramamışdı. O, götürdüyü ölçülərə uyğun bazardan hazır paltarlar almışdı. Paltarlar uşaqların çoxunun əyninə deyildi; xüsusən də başqalarından böyük olan Həmid Tağızadə və Abbas

Purxosrovaninin. Onlar paltarları geyinmək üçün düymələri açıq qoymalı idilər. Paltarlar digərlərindən kiçik olan Cavad Xacui, Mənsur Mahmudabadi, Həmid Müstəqimi və Məhəmməd Salehinin əyninə də çox böyük idi. Bunların hamısı bir saat gülüb əylənməyimizə səbəb oldu.

Saleh bizi təzə paltarlarda görəndə gözləri sevincdən parladı. Bəlkə də o anda yeganə oğlunu xatırlayırdı. O, kiçiklərə şalvarlarının balağını qatlamağa yardım etdi.

Günəş yenə tavanın altındakı pəncərədən divara saçırdı. Bu isə o demək idi ki, günəş batmaq üzrədir.

Təbliğatın başlanması

Səhər saat 9-da Əbu-Vəqqas zindana gəlib tez onunla getməyimizi əmr etdi. Haraya? Bilmirdik. Yenə o küçədən keçdik və ətraf otaqlarda işgəncə verilənlərin səsini eşitdik. Sol tərəfdəki ağ rəngli binanın kondisionerlərinin səsi yenə də pətək arılarının səsi kimi bir-birinə qarışmışdı.

Yaşıl çəmənliyə çatdıq. Günəşin işığı gözlərimizi narahat edirdi. İraqdan və digər ərəb ölkələrindən olan 15 nəfərlik jurnalist qrupu orada dayanıb bizi gözləyirdi. Bizi görəndə kimi şəkil və video çəkməyə başladılar. Aparatların səsi qulağımda düşmənin güllə səsinə bənzəyirdi. Fərqi yox idi ki, jurnalist aparatın düyməsinə basdı, yoxsa düşmən əsgəri barmağı ilə silahın tetiyini çəkdi. O anda aparatların önündə özümü belə hiss edirdim. Bir fotoaparatdan üz döndərsəydim də digər fotoaparatın kadrına düşəcəkdim. Sanki döyüş bir daha başlamışdı; düşmən silahlı, bizsə əliyalın idik. On dəqiqə fotoqraf və operatorların mühasirəsində qaldıq və sonra növbə

təkbətək müsahibəyə çatdı! İraqlılardan bir hərbi jurnalist, bizdənsə Məhəmməd Salehi önə çıxdı.

Hərbi jurnalist Məhəmməddən soruşdu: "Adın nədir?"

- Məhəmməd Salehi.

- İranın hansı şəhərindənsən?

- Kerman vilayətinin Babək şəhərindən.

- Neçə yaşın var?

- 15.

- Neçənci sinifdə oxuyursan?

- Yeddinci.

- Atan nəçidir?

- Atam rəhmətə gedib.

- Bəs nə üçün cəbhəyə gəlmisən? Məcbur göndərdilər?

- Bəli!

- Necə yeni məcbur göndərdilər?

- Cəbhəyə gəlmək istəyirdim, amma komandirlər qoymurdular. Mən də zorla gəldim.

İraqlı jurnalist şoka düşdü, əziyyəti bada getdi. Mikrofonu qaldırıb Məhəmmədin başına möhkəmcə çırpdı!

Molla Saleh

Yavaş-yavaş Saleh, polkovnik və zabitlərlə daha doğmalaşırdıq. Şirazlı zabit darıxırdı. Bir gün günəş divara düşəndə və pəncərənin o tərəfindəki qumru yenə də hansısa budağın üstündə oturub nəğmə oxumağa başlayanda zabitin səbri tükəndi. Əlini qulağına qoyub kədərlə oxumağa başladı:

Qəlbim vətən eşqinə düşdü,

Bilmirəm ki, vətən nə vaxt bizi xatırlayır.

Canımda qəm ağacı kök salır,

Allah dərğahına nalə edərəm həmişə.

Dostlar, bir-birinizin qədrini bilin!

Əcəl daşdır, adam sanki şüşə.

Polkovnik Təqəvi başını aşağı salıb ayağının gipsilə qurdalanırdı. Darıxırdı, amma hərbcı tərzi darıxmağının bilinməsinə imkan vermirdi. Saleh 5 yaşlı oğlu Fuadın şəklinə baxıb ah çəkirdi. Tehranlı zabit isə həmişəki kimi səssizcə zindanın divarına söykənmişdi.

Bizim 23 nəfərlik qrupumuzun ev-ailə dərdi yox idi. Bizim dərdimiz düçar olduğumuz tale idi.

O gecə Saleh bizə həyat hekayəsini danışdı. Dedi: "Şah vaxtı siyasi fəaliyyət ittihamı ilə Abadan SAVAK-ı məni həbs etdi. Qəsr zindanına gəlib çıxdım. Ayətullah Taliqani və Məsud Rəcəvilə həbs yoldaşı olmuşam. İnkilabdan sonra parlament seçkilərində Abadandan namizədliyimi verdim. Müharibə başlayanda bütün həyatımı ona həsr etdim. Komandirlikdən əlavə, Abadan radiosunda da çalışırdım. Bir müddət işim iraqılı əsirlərlə müsahibədən ibarət idi. Bir gün körfəzdə mənə mühüm bir iş tapşırıldı. Yolda İraq ordusuna aid gəmilər bizi mühasirəyə alıb əsir tutdular. Sonra da buraya - bu zindana gətirdilər. İki-üç gün qalandan sonra qərara gəldilər ki, bir neçə əsirlə məni əsir düşərgəsinə yollasınlar. Elə zindandan çıxmaq istəyirdik ki, Fuad Səlsəbil peyda oldu. Məni görən kimi yaxınlaşıb dedi: "Bəh-bəh! Cənab Molla Saleh Qari. Sən hara, bura hara?!" Fuad iraqılıların yanında işimin üstünü açdı. Çoxlu işgəncədən sonra məni əsir düşərgəsinə göndərməkdən daşındılar. İndi də 8 aydır bu otaqda bu döşəyin üstündə yaşayıram".¹⁹

¹⁹ 2012-ci ilin baharında bu kitabı yazan zaman Tehrandə Molla Salehi gördüm. Yaşı yetmişə ötmüşdü, amma gümrah və qıvraq idi. O, həyatını geniş şəkildə mənə danışdı: "1959-cu ildə Nəcəf Elm

Hövsəsinin müəllimlərindən olan Seyid Sədun Bəttat məhərrəm təbliğatı üçün Xuzistanın ərəblər yaşayan bölgəsinə gəlmişdi. O, hər il Xuzistana gəlir və istedadlı gəncləri seçib özü ilə İraqa hövsəyə aparırdı. Həmin il mənə seçdi. Mən Nəcəfin Seyid Abdullah Şahrudi mədrəsəsində tələbə oldum. Bir müddətdən sonra İranla İraq arasında siyasi problemlər səbəbindən bizi ölkədən ixrac etdilər və mən dərsimi Qum Elm Hövsəsinin ərəb bölməsində davam etdirməli oldum. Ayətullah Şeyx İbrahim Deyrəvi və Ayətullah Kəbi o vaxt mənim tələbə yoldaşlarımla olublar. Mən yalnız səth dərslərinə qədər oxudum. İmam Xomeynilə tanışlıqdan sonra onun müridi oldum, Abadanın mərhum cümə imamı Hacı ağa Cəmi, Şeyx İsa Torfi və Həsən Fazili kimi dini və siyasi şəxsiyyətlərlə çalışdım, Bərim kəndində siyasi fəaliyyət göstərdim. 1970-ci ildə Abadan SAVAK-ı mənə tutdu. Abadan, Həmədan və Tehranın Qəsr həbsxanalarında 8 il yatdım və inqilabın qələbəsi ərəfəsində azadlığa çıxdım.

İmam Xomeyni İrana gələndə onu qarşılama mərasimində iştirak etdim, Hacı ağa Cəminin nəzarəti altında idarə olunan Abadan İnkilab Şurasının üzvü oldum. İnkilabdan sonra ilk bələdiyyə seçkilərində namizədliyimi verib qələbə çaldım, lakin Bəzərqan hökumətinin siyasətlərinə etiraz olaraq istefa verdim. İlk parlament seçkilərində də iştirak etdim və ikinci mərhələdə dostlardan birinin xeyrinə namizədliyimi geri götürdüm. 1979-cu ilin yayında Mühafizəçilər korpusunun ictimai əlaqələr şöbəsinin sədri təyin olundum. Müharibə başlayandan sonra Abadan radiosunun ərəb bölməsində Mədəni mərkəz adlı bir mərkəz yaratdım və özüm ərəbcə verilişlərin aparıcısı oldum. İraqda bu verilişlərin çoxlu dinləyicisi vardı.

Müharibə zamanı irəqlı mücahidlərlə əlaqə yaradır, onlara kömək edirdik. Bir neçə dəfə Xor Musa və Xor Abdullah yolu ilə mübariz mücahidlərə azuqə apardıq. Onları yelkənli qayığın yerinə qoyub üstünü xurma ilə örtürdük ki, İraq gəmilərilə rastlaşsaq, Küveytə xurma apardığımızı deyək.

Bir dəfə irəqlılara həddən artıq yaxınlaşdıq. Mənimlə iki nəfər vardı: kapitan və qardaşı. İraq gəmiləri Küveytin Bubiyan adasından bizə doğru gəlib mühasirəyə aldılar. Bizi qayıqlarına mindirdilər və özləri ilə apara bilmədiklərindən qayığı yandırdılar. Hələ aralanmamışdıq ki, alov şölələri və tufanlı dərya qayığı suya batırdı və

bu cəhətdən rahat olduq. Dindirmə zamanı dedik ki, xurmasatanıq və Küveytə gedirdik. Onlar inandılar və hamımızı Bəsrəyə, oradan da istixbaratın zindanına apardılar. İstixbaratın zindanından bizi əsir düşərgəsinə aparırdılar ki, Fuad Səlsəbil və Ərəb Xalq Partiyasının Seyid Hadi Məzaripur kimi məşhurları peyda oldular. Bu adamlar İranda mənim qan düşmənim idilər və məni General Mədəni tərəfindən partiya üzvlərinin qətlində günahlandırırtdılar. Onlar Bəs partiyasının təhlükəsizlik zabiti olan Əbu-Vəqqasdan xahiş etdilər ki, məni onlara versin və Ərəb Xalq Partiyasının üzvlərinin qatili kimi edam etsinlər.

İraqlılar mənim əsl kimliyimi biləndən sonra yoldaşlarımı düşərgəyə göndərdilər, məni isə dindirmək üçün saxladılar. Dindirmə zamanı partiyaçıların şərindən qurtarmaq üçün Əbu-Vəqqasa dedim: "Ərəb Xalq Partiyasının İraqa sığınmış başçıları sizin dostlarınız deyillər. Çünki sizin birinci dərəcəli düşməniniz olan şahın tərəfdarıdırlar. Mən sizin düşməniniz olan şahla mübarizə aparanda bu adamlar SAVAK-la əlaqədə idilər və mübariz ərəbləri satırdılar. Siz məni edam üçün bunlara versəniz, İran da qarşılığında sizin zabitləri edam edəcək".

O anda Qəsr zindanında həbs yoldaşım olmuş iraqlı zabit yadıma düşdü. Sevincək Əbu-Vəqqasa dedim: "Şah vaxtı sizin Casim Məhəmməd əl-Zavi adlı bir zabitiniz əsir idi. Mən zindanda onunla dost idim. O, indi sağ olsa, məni bu partiyaçılara təhvil verməyinizə qoymaz". Əbu-Vəqqas təəccüblə dedi: "Sən General Əl-Zavini həqiqətən, tanıyırsan? O, burada, Müdafiə nazirliyində işləyir". Dedim ki, inanmırsınızsa, ona zəng vurun və Molla Saleh Qarinin burada olduğunu deyın. Əbu-Vəqqas zəng vurdu, Səddamın müşaviri olan General Əl-Zavi elə həmin gün zindana gəlib məni qucaqladı və Əbu-Vəqqasa dedi: "Bu kişi şahın zindanında mənə çox yaxşılıq edib". O mənə dedi: "Xomeyni rejimi ilə əməkdaşlıq etdiyinə baxmayaraq, həbsxanada etdiyın yaxşılıqlara görə əmr edəcəyəm ki, ailə-uşağını tez bir zamanda İraqa köçürsünlər. Sənə ev-eşik də verəcəyəm. Burada İraq radiosunun fars bölməsində çalışarsan". Təkliflə razılaşmadım, amma ondan istədim ki, məni Ərəb Xalq Partiyasının adamlarına verməsinlər. Başqa bir istəyim də bu oldu ki, mənə işgəncə verməsinlər və imkan olsa, düşərgəyə köçürsünlər. General

Sonra Saleh uzun ərəb donunun ətəyini qaldırıb ayağında olan işgəncə izlərini bizə göstərdi. Söhbəti bitdikdən sonra Həsən Müstəşriq özünün qədəş tərzilə dedi: "Bizə bax, Molla, biz elə bilirdik sən iraclıların casususan!" Molla Saleh gülüb dedi: "Önəmli olan insanların sənə necə baxdıqları deyil. Əsas budur ki, biz harada oluruqsa-olaq, vəzifəmizi yerinə yetirək". Seyid Əli Nurəddini dedi: "Amma Molla, nə qəribə taleyin olub! Bir gün İranda iraclılara tərcüməçi idin, indi isə İraqda iranlıların tərcüməçisisən". Saleh gülüb qəliz ərəb ləhcəsilə dedi: "Elədir". Əlirza Şeyxhüseyni dedi: "Cənab Molla Saleh, əsirlərin boynunda böyük haqqınız var. Bizsə birinci gün sizin casus olduğunuzu düşünürdük, kodlu sözlərinizlə pasdar uşaqları xilas etdikdən sonra isə bildik ki, böyük adamsınız". Saleh dedi: "Bəli, İraq Hərbi komissarı elan edib ki, pasdarlar, ya da bunlar demiş, Xomeyni mühafizəçiləri əsir deyillər və əsirləri himayə qanunu onlara aid deyil. Pasdarları öldürmək üçün xüsusi əmr var". Pasdar olan Abbas Purxosrovani və Əlirza Şeyxhüseyni bir-birinə baxıb istehza ilə güldülər.

Ayağındakı güllə yarasından ağrı çəkdiyinə görə qarşıdakı divara söykənən Məcid Zeyqəmi dedi: "Bağışlayın, cənab Molla Saleh, sizin düşərgə haqda hansı məlumatınız var? Oranın necə bir yer olduğunu bilirsiniz?" Saleh dedi: "Bəli, burada olduğum müddətdə oradan çoxlu əsirlər gətiriblər. Deyirlər çox böyük bir yerdir. Hər düşərgədə təxminən iki min əsir var. Mosulda iki düşərgə var, İkisi də Rəmədi şəhərindədir. Buradan Mosula qədər təxminən 400 kilometr yol var, Rəmədiyə

Əl-Zavi dedi ki, tərcüməçi kimi sənə burada ehtiyacımız var. Digər təkliflərimlə razılaşdı və Əbu-Vəqqasa tapşırırdı ki, mənə bundan sonra zabitlərin mətbəxindən xörək versinlər.

isə 100-dən çox deyil. Dua edin iraclılar sizi İrana apardıqdan sonra məni də düşərgəyə yollasınlar".

Soruşdum: "Saleh, bu Fuad nəçidir? Haralıdır? Nə üçün bu qədər əclafdır?" Saleh dedi: "Fuad xürrəmşəhrlı ərəbdir. İranda Ərəb Xalq Partiyasının üzvlərindən olub. General Mədəni bu partiyanın adamlarını edam edəndə Fuad da İraqa sığındı, müharibə başlayandan sonra da Bağdad radiosunun fars dili bölməsində işə başladı".

Bizə nisbətən sakit uşaq olan Hüseyin Qazizadə Fuada nifrini etdikdən sonra Salehə dedi: "O da ərəbdir, sən də!" Saleh əlinin barmaqlarını göstərərək dedi: "İnsanın əlindəki barmaqların hamısı eyni deyil ki. Eynidir?!"

Sonuncu sualı Zəncanın Qeydar kəndindən olan Əbəlfəz Məhəmmədi verdi: "Ağa Saleh, neçə yaşınız var?" Saleh 40 yaşlı və abadanlı olduğunu dedi. Sonra Fuad adlı oğlunun şəklini döşəyinin altından çıxarıb Əbəlfəzə verdi. Şəkil biz 23 nəfərin əlində fırlanıb Salehə qayıtdı və o da onu həmişəki yerinə, yəni döşəyin altına qoydu. Gecənin yarısına qədər Salehlə danışdıq. Söhbət zamanı təkidlə tapşırırdı ki, ona çox yaxınlaşmayaq. Hamı oturduğu yerdə onu dinləyirdi.

O gecə bildik ki, Saleh sakit, amma məlumatla dolu bir dəryadır. O, söhbətlərində ərəb şairlərinin şeirindən və Quran ayələrindən istifadə edirdi. Bizə tövsiyə edirdi ki, əsirlikdə ən önəmli vəzifəmiz canımızı qorumaqdır. Hiss etdik ki, dostlarımız getsə də Salehə güvənə, onunla məsləhətləşə bilərik. O, yavaş-yavaş gözümdə böyüdü; aramız yaxşılaşan polkovnikdən də böyük.

Bir müəmmamın həlli

Bir neçə gün idi bir məsələ beynimi məşğul etmiş, mürəkkəb bir müəmmaya çevrilmişdi. Elə ilk gündən zindanın divarı ilə döşəməsinin birləşdiyi yerdəki dəlikdən gözüm bir neçə gülləyə sataşmışdı. Sonrakı günlərdə zindanın ətrafından da bir neçə güllə tapdım. Onların zindanda nə üçün olduğunu başa düşə bilmirdim. Bir gün güllələrdən bir neçəsini götürüb Salehin pambıq döşəyinin yanında oturdum, ona göstərib müəmmamın həllini istədim. Saleh dedi: "Yaralı əsirlər bunları yaralarından çıxarıb divarın arasına qoymuşlar". Sonra başa saldı ki, yaralı əsirlər düşərgəyə qədər ciddi müalicə olunurlar. Bunun təsəvvürü də mənə əzab verirdi: yaralı bir əsir bədənindəki gülləni öz əli ilə çıxarır.

O dar və çirkli zindanda bizə əziyyət verən başqa bir şey də iri bitlər idi. Onlar ədyalların arasından bizim paltarlarımıza keçirdilər. O hamamsız zindanda qaldığımız müddətdə gecəmizin bir hissəsi bit öldürməklə keçirdi. Onlardan tam qurtula bilməsək də, ən azı, çoxalmalarının qarşısını alırdıq. Dəfələrlə olub ki, namazda qünut tutarkən bitlər köynəyimizin qolundan çıxıb rahatlıqla barmaqlarımız arasında gəzirdilər.

Təbliğat

Mayın əvvəlləri idi. Əbu-Vəqqas tələsik zindana girib paltarlarımızı geyinməyi əmr etdi. Geyindik. Küçənin başında bizi yaşıl bir mikroavtobus gözləyirdi. Mindik. Maşın hər iki tərəfində qədim toplar olan böyük qapıdan çıxdı və biz Bağdad şəhərinə daxil olduq. Mağazalar açıq idi, camaat gedib-gəlirdi. Bəsrədə qadınlar qara ərəb çadrasına örtünürdülər, Bağdadda isə uzun saçları açıq idi

və qısa yubkalar geyinirdilər. Bizim uşaqlarımız onları görüb üzlərini yana çevirirdilər. Mağazaların yuxarisına ərəbcə sözlər yazılmışdı. Mən onlara və mağazanın içinə baxıb mənalarını təxmin edirdim. Böyük bir mağazanın qapısının üstünə yazılmaşdı: "Həlvəyat Kərim". Mağazanın vitrinində tort və şirniyyat dolu parlaq podnosları görüb başa düşdüm ki, "həlvəyat" sözü mənası şirniyyat olan "həlva" sözünün cəmidir. Deməli, tablodakı sözlərin mənası belə olur: Kərimin şirniyyat mağazası.

Əyninə ağ uzun ərəb donu geyinmiş bir uşaq velosipedinin rolunu tutmuş və göy rəngli fəhlə paltarı geyinmiş bir gəncə danışdı. Önündə dayandığı mağazanın tablosu şirniyyat mağazasının tablosundan da böyük idi. Tablonun üzərinə iri hərflərlə yazılmışdı: "Bəncərci". Əgər kompressor, təkərlər və göy geyimli gəncin velosipedin təkərinə hava vurduğunu görməsəydim, bu qəribə sözü heç vaxt anlaya bilməzdim. Bir müddətdən sonra anladım ki, bu söz fars dilindəki "pənçərçi" (təkər yamayan) deməkdir. Kiçik kəşf deyildi. Məktəbdə öyrənmişdim ki, ərəb dilində p və ç hərfləri yoxdur. Bunları düşünəndə həmin mağazanın və uşağın yanından çoxdan keçmişdik. Həmin uşağın yerində olmağı çox istəyirdim. İraqlı uşağın velosipedi uşaqılıqda qardaşım Həsənin mənə aldığı ilk velosipedə oxşayırdı.

O gözəl hadisə zamanı 9 yaşım var idi. Bir gün şəhərdən dönmüş kənd sakinlərindən biri bizə gəldi. Mənə gözəl xəbər gətirmişdi. O kişinin adı Daneşmənd idi. Kəndli olsa da, kənd camaatından fərqli olaraq, həmişə farsca danışdı. Gözü mənə sataşan kimi dedi: "Əhməd, mübarəkdir! Qardaşın sənə gözəl bir velosiped alıb. Şəhərdə bir neçə günlük işi var. Qayıdanda gətirəcək".

Ürəyim bərk döyünməyə başladı. Kənddə mənim yaşlılarımla heç birinin velosipedi yox idi. Soruşdum: "Nə rəngdədir?" Daneşmənd dedi: "Qırmızıdır".

Daneşmənd gedəndən sonra oturub plan cızırdım ki, velosipedimi hansı lentlərlə bəzəyim və onunla haralara gedim. Amma hər şeydən öncə ona bir ad seçdim. Daneşməndi yamsılayaraq adını Qırmızı qoydum. Velosipedi görmək üçün səbirsizlənməyə başladım və nəhayət, bir gün kamaz gəldi və Qırmızını da gətirdi.

Maşın İraqın qələbəlik küçələrində irəlilədikcə mənim ərəbcədən tərcümə işim də irəliləyirdi. Hətta "Əl-İbtidəiyə lil-bənət" sözü yazılan tablolu da o anda məktəbin balaca qızları sinifdə ikən oxuyub tərcümə etdim: "Qız məktəbi".

İçərisi əsla görünməyən yaraşığı bir mağazanın önündən keçəndə çox çətin olsa da, tablo yazılarını heç bir köməkçi olmadan tərcümə edə bildim. O anda düşündüm ki, əsirliyin də yaxşı və faydalı tərəfi var.

Maşın böyük bir meydandan keçib sanki Bağdad şəhərini ayıran bir körpüyə çatdı. Körpünün əvvəlindəki böyük bir tabloya belə yazılmışdı: "Cisr əl-əimmə əl-əthar".

"Cisr" sözünün tərcüməsi üçün beynimi işə salmazdan qabaq Məhəmməd Sardui ucadan dedi: "Uşaqlar, bura Pak imamlar körpüsüdür".

Tağutpərəst Bağdad şəhərində "Pak imamlar" sözlərini görmək hamımızda xoş təəssürat yaratdı. Bir qədər sonra Kazimeyn imamlarının iki böyük qızıl günbəzini gördükdə bu gözəl və mənəvi təəssürat daha da gözəlləşdi. İmam Musa Kazim (ə) və İmam Məhəmməd Təqinin (ə) Kazimeyn şəhərində yerləşən məqbərələrinə yaxınlaşdıq.

Əbu-Vəqqas bu barədə məlumat vermişdi, amma biz inanmamışıdıq.

Maşınımız bacardıqca məqbərəyə yaxınlaşdı. İraqlı kişi və qadınlar ziyarətə gəlmişdilər. Bizdən öncə camaatın arasında çoxlu əsgər yerləşdirmişdilər. İki tərəfdə düzülmüş əsgərlərin arasından keçməli və camaata qarışmamalı idik. Rastlaşdığımız adamların reaksiyasından anlamaq olurdu ki, bizi televizorda görmüşlər. Bizə doğru ağ noğul paketi uzadan qadın kobud əsgərlərin qışqırtısından sonra camaatın arasında gözdən itdi.

Məqbərəyə daxil olmazdan qabaq dəstəməz almağa icazə istədik. İcazə verdilər. Qəbrin ətrafını boşaltmışdılar. Şüşə ilə işlənmiş eyvanlar mənə İmam Rzanın (ə) ziyarətini xatırlatdı. Qırx gün qabaq gözəl gülab ətrinə boyanıb İmam Rzanın (ə) məqbərəsinin eyvanları altında idim, indi isə hörmətli atası İmam Musa Kazimi (ə) ziyarət edirdim. Orada İmam Rza (ə) qərib idi, burada da biz.

Gözümüz imamların qəbrinə düşən kimi qeyri-ixtiyari qaçıb barmaqlarımızı zərihin halqalarına keçirdik və ağlamağa başladıq. O pak qəbirlərin kənarında saatlarla qalmaq istəyirdik, amma bir neçə dəqiqədən sonra əsgərlər bizi zorla ayırdılar. Qırmızı papağına ağ şal bağlamış və gözlərinə qara eynək taxmış bir yaşlı kişi önə çıxıb bizim üçün ziyarətnamə oxudu. Əsgərlər bizi onun arxasına topladılar. O, ziyarətnaməni oxuyandan sonra dua etdi və biz “amin” dedik. Sonradan öyrəndik ki, Səddam Hüseyin üçün də dua etmişdir və biz “amin” demişik.

Hərbi operatorlar bütün bu səhnələri qeyd edirdilər. İki rəkət namaz qılmağa qoymadan çox tez məqbərədən çıxardılar. Bizi görmək üçün çoxlu iraqı ziyarətçi yolda

dayanmışdılar. Biz işarə ilə onlarla vidalaşdıq. Onlar da işarə ilə bizə salamatlıq arzuladılar.

Bir uşaq oyunu

Pak imamlar körpüsündən keçib yenidən Bağdada çatdıq. Maşın şəhərin böyük meydanlarından birinin yanında dayandı. Bizi düşürtdülər. Küçədən keçib parka girdik. Silahlı əsgərlər müəyyən məsafələrlə parkın bütün dövrəsində dayanmışdılar. Əmr etdilər ki, iki-üç nəfərlik qruplarla parkda gəzək. Operatorlar bizim guya azad gəzintimizi çəkirdilər. Yeddi-səkkiz yaşlı bir neçə iraqılı uşağı da bizə qoşdular. Şirin simaları olan iraqılı uşaqlar başlarına karton günlüklü papaqlar qoymuşdular. Onlar bizimlə xatirə şəkli çəkirdilər. Bir iraqılı zabit məni məcbur etdi ki, səkkiz yaşlı iraqılı bir qız uşağı ilə əl-ələ tutub şəkil çəkdirim.

Bu teatr da bitdi. Maşına minib yenidən böyük Bağdad şəhərində gəzintiyə davam etdik. Maşın çox məğrurcasına sakit axan gözəl Dəclə çayının kənarında hərəkət edirdi. Kiçik qayıqlar suyun üzərində oyan-buyana gedirdilər.

Harun əl-Rəşid prospektində, ya da onun yaxınlığında yerləşən böyük və gözəl bir parkın önündə dayandıq. Parkın qapısının üstündəki böyük tabloda yazı görünürdü: "Mədinə əl-ələb". Başqa tabloya isə yazılmışdı: "Hədiqə əl-Zora".

Bizi əyləncə mərkəzinə aparmışdılar. Biabırçılıq idi! Xəcalətdən ölürdük! Bundan da böyük təhqir ola bilməzdi. Parkın mikrofonunda şən və həyəcanlı musiqi yayımlanırdı. Mahnıda "Mənsurə, ya Bəğdad" sözləri çox təkrarlanırdı.

Bizi sıraya düzüb parka apardılar. Böyük parkda hər cür oyun və əyləncə aləti var idi. Bəzilərimiz şəhərdən və bəzilərimiz kənddən olduğumuza görə əyləncə mərkəzi maraqlı gəlsə də, bundan həzz alacaq durumda deyildik, əksinə, əzab çəkirdik. İçimizdəki bu hiss bizi məcburən kanata mindirib Dəclə çayının o tərəfinə aparıb-qaytarana qədər də keçmədi.

Kanat gəzintisindən sonra bizi elektrik maşınlara apardılar. Utancverici idi. İraqlılar hər birimizin bir maşında oturub pedala basmağımızı istədilər.

Məhəmməd Sardui daha bu teatra dözə bilmədi. Bir kənardə oturub qusmağa başladı. İraqlılara vəziyyətinin pis olduğunu dedi. Bunların hamısı məcburi maşın oyunundan qaçmaq üçün idi. Planı baş tutdu. İraqlılar kənardə oturub bizə baxmasına icazə verdilər.

Sükanın arxasında oturdum. Pedalı basan kimi elektrik maşın yerindən atılıb qabağındakı maşına bərk dəydi. Bu qəza o qədər gülməli idi ki, bir an hər şeyi unudub güldüm. Sükanı döndərdim və ayağımı bir də pedala basıb getdim. İçimdəki uşaq ayılmışdı. Bu ləzzətli oyundan zövq almaq istəyirdim, amma çətinliklə duruş gətirdim.

Narahatlıq və təbəssüm ifadələri birlikdə üzümüzdə görünürdü. Buna baxmayaraq, kimsə təbəssümdə ifrat etsəydi, başqaları ona xəbərdarlıq edirdi. Sarıdan olan Həsən Müstəşriq qaza basıb o qələbəlikdə video çəkənlərin birinin üstünə sürdü. Zavallı operator Həsənin planından xəbərsiz idi. Həsən özünü elə apardı ki, guya sükanı əlindən qaçırıb. Həmin sürətlə operatoru vurub aşırıdı; kamera bir tərəfə, operator da bir tərəfə düşdü. Həsən rolunu elə yaxşı oynadı ki, iraqlıların heç biri onun bilərəkdən belə etdiyini anlamadılar.

Bu teatr da bitdi və parkdan çıxdıq. Zindana qayıdıb başımıza gələnləri Salehə, polkovnikə və zabitlərə danışdıq. Bizim Kazimeyni ziyarət etdiyimizi biləndə isə bizə qibtə etdilər.

Mühüm görüş

Mayın əvvəllərində səhər çağı Əbu-Vəqqas zindana gəlib Salehlə mühüm məsələlər haqda danışdı. Hələ ərəb dilini onları anlayacaq qədər öyrənməmişdik, amma güman ki polkovnik nəşə anlamışdı; tehranlı zabitin qulağına nəşə pıçıldayır, o, şirazlı zabitə, zabit Cavad Xacuiyə və o da bizə ötürürdü.

- Deyir getməyimiz dəqiqləşib. Gərək İraqdan çıxmaq üçün idarə işlərinə hazırlaşaq.

Cavad hələ şirazlı zabitin sözünü tam çatdırmamış Saleh həmişəki kimi ucadan dedi: "Ağalar, tez paltarlarınızı geyinin və çıxmağa hazırlaşın".

Qrupun ən azdanışanı Məhəmməd Babaxani dedi: "Molla, hara?" Molla Saleh dedi: "Cənab Əbu-Vəqqas deyir ki, İrana getmədən öncə gərək qovluqlarınız tam dolsun. Deyir bəzi formaları doldurmalı və yeni şəkil çəkdirməlisiniz".

Küçənin başındakı mikroavtobus bizi gözləyirdi. Minib naməlum yerə doğru getdik. Bağdadın yolları həmişəki kimi qələbəlik idi. Saleh silahlı əsgərlərin yanında birinci sıranın oturacağına oturmuşdu, Əbu-Vəqqas da sürücünün yanındakı oturacaqda.

Bir neçə dəqiqədən sonra mikroavtobus bir qapının qabağında dayandı. Başında qırmızı papaq olan və qolunda "İntizamət əl-əskəriyyə" yazılmış silahlı nəzarətçi yaxınlaşdı. O, Əbu-Vəqqasla danışandan sonra tez

şlaqbaumu qaldırdı və hörmət əlaməti olaraq farağat dayandı.

Bağdadın başqa yerlərindən fərqli olan bir zonaya girdik. Bir az getdikdən sonra maşın bayaqkı qapıya bənzəyən başqa bir qapının önündə dayandı. Əbu-Vəqqasın zəhmi yolları açdı və biz ikinci mühafizə zonasına girdik. Biz hər dəfə Salehdən hara getdiyimizi soruşmaq istəyəndə silahlı əsgər əlini ağzına qoyub sakit olmağımızı tələb edirdi.

Üçüncü və dördüncü mühafizə zonalarına da keçib çox yaraşqlı binanın önündə dayandıq. İdarəyə daxil olduq. Əbu-Vəqqas öndə, Saleh onun arxasınca, bizim qrupumuz Salehin arxasınca və silahlı nəzarətçi də bizim arxamızca gəlirdi.

Geniş bir otağa daxil olduq. Əbu-Vəqqas stolun arxasında oturan zabit dostu ilə hal-əhval edib söhbətə girişdi. Vaxt keçdikcə Əbu-Vəqqasla zabitin söhbəti daha səmimiləşirdi. Bizim orada oturduğumuz bir saat boyu rəis dostu ilə danışib-güldü. Nəhayət, başqa bir zabit gəlib bizdən getməyə hazır olmağımızı tələb etdi.

Əyri-üyrü koridorlardan keçib geniş bir zala girdik. Birdən hava dəyişdi, sanki sərinləşdi. Havanın gözəl ətri vardı. Oxuduğum kitablarda Qəsr adlandırılan və ya Kermanın Məhtab kinoteatrında baxdığım Sindrella filmindəki şahzadənin sarayına bənzər bir binaya daxil olduq. Sarayın uca tavanından böyük və işıqlı çilçiraqlar asılmış, yerə gözəl naxışlı xalçalar sərilmişdi. Xalçaların üzərindən keçirdik, ətrafda heç kim görünmürdü. Həmin füsunkar zaldan başqa birinə keçdik. Giriş üçün təhlükəsizlik yoxlanışından keçdik. Başqa bir yerdə üstümüzü yoxladılar və kəmərlərimizi açdırdılar. Az sonra ortasında dəyirmi masa olan böyük bir zala girdik.

Masanın bütün ətrafına gözəl dəri stullar düzülmüşdü. Hər bir stulun üstündə kiçik bir mikrofon və bir su butulkası vardı.

Stullarda oturuq. Gözüm zalın hər tərəfini diqqətlə gəzirdi. Masanın başında çox yaraşığılı bir stul görünürdü. Gözəl naxışlarla bəzədilmiş divardan böyük bir tablo asılmışdı. Onun üzərinə Quranın bu ayəsi yazılmışdı: "İşlərini öz aralarında məsləhət-məşvəretlə görürlər"²⁰.

Masanın ətrafında bir neçə metr aralıda çoxlu hündür və idmançı hərbiçilər dövrə vurmuşdular. Əllərində fotoaparət və videokamera tutmuş jurnalistlər də bir küncdə dayanmışdılar. Hələ tam yerləşməmiş Əbu-Vəqqas tez özünü Salehə çatdırıb nəsə dedi. Saleh heyretlə yerindən qalxıb dedi: "Deyir ki, cənab prezident gəlir. Hamınız qalxın!" Əbu-Vəqqas Salehin sözü ilə kifayətlənmədi, özü də sərt şəkildə bizdən istədi ki, ayağa qalxıb dayanaq. Səbəbini bilmədən ayağa qalxdıq. Arxadan fərağat dayanan hərbiçilərin ayaq səsləri ucaldı. Fotoqraflar da səsə doğru hücum çəkdi. Uzaqdan gördük ki, hərbi geyimli bir kişi ağ paltarlı bir qız uşağının əlindən tutub bizə doğru gəlir. O, hər bir addım atdıqca mühafizəçiləri güman ki plastikdən olan kiçik bir ayaqaltını onun önünə qoyur, keçəndən sonra isə arxadakılar götürürdülər. O bizə yaxınlaşırdı. İndi onu tam şəkildə görürdük; təbəssüm edir və başdakı stula doğru irəliləyirdi. O, Səddam Hüseyin idi - İraqın prezidenti. Sanki dünya başımıza dağıldı. Biz Səddamın sarayında idik; şəhərlərimizi raketlə dağıtmış və torpaqlarımızı işğal etmiş adamın. Vətənimizin gənclərini öldürmüş adam o anda bizim bir neçə metrliyimizdə oturub gözlərimizə baxır, təbəssüm edirdi. Biz isə həmişəki kimi qaşlarımızı

²⁰ Şura, 38

düynləməkdən başqa bir iş görə bilmirdik. Bu o demək idi ki, biz İraq prezidentinin sarayına gəldiyimizə sevinmirik.

Səddam stulda oturdu, kiçik qızı da yanında əyləşdi. Yaşıl rəngli yaraşlıq hərbi forma geyinmişdi. Çiyinləri üzərində də İraq ordusunun ən yüksək rütbəsi işıldayırdı. Üzü şəkillərdə gördüyümüzə qara idi.

Söhbətə başlamaq üçün gözü tərcüməçini gəzdirdi. Əbu-Vəqqas Salehi göstərdi. Bizim kimi Saleh də bu qəfil görüşdən şoka düşmüşdü. Səddam tərcüməçinin olduğunu biləndə gülümsəyə-gülümsəyə "əhlən və səhlən" (Xoş gəlmisiniz) deyib sözü başlandı.

Əvvəlcə İraqla İran arasında müharibənin başlamasına təəssüfləndiyini bildirdi. O, dedi: "Biz iki qonşu ölkə olan İraqla İran arasındakı müharibənin başlamasını istəmərdik. Amma təəssüf ki, bu, baş verdi". Sonra sülhsevərlik jesti ilə davam etdi: "Biz bu gün sülh istəyirik. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının aidiyyəti komissiyaları da buna çalışırlar. Lakin İran hakimiyyəti sülhə razı deyil!" O, sonra bizə müraciətlə dedi: "Dünyanın bütün uşaqları bizim uşaqlarımızdır. İran rejimi sizi bu yaşda cəbhəyə ölməyə göndərməli deyil. Sizin yeriniz müharibə deyil. Siz indi məktəbdə dərslərinizi oxumalısınız".

Səddamın kiçik qızı nə atasına fikir verirdi, nə də qaşqabaqla atasını dinləyən bizə. Qız Səddamın önündə olan qeyd vərəqlərindən birinin üzərinə rəsm çəkirdi. Səddam danışdı: "Biz bu görüşdən sonra sizi azad edib ata-analarınızın yanına göndərəcəyik. Tapşırırmışıq ki, özünüzlə aparmaq üçün sizə hədiyyələr də alsınlar". O, sözünü bitirib bizimlə söhbətə başladı: Həsəndən soruşdu:

- Sənin adın nədir?
- Həsən Müstəşriq.

- Haralısan?
- Mazandaranlı.
- Şəhərdənsən, yoxsa kənddən?
- Sari şəhərindən.
- Atan nəçidir?
- Fəhlə.

Növbə Əbəlfəz Məhəmmədiyə çatdı.

- Sən hansı rayondansan?
- Zəncandan.
- Zəncanın özündən?
- Xeyr, Qeydar kəndindən.
- Atan əkinçidir?
- Xeyr, dəyirmançıdır.
- Özündən böyük bacı-qardaşın var?
- Var, amma məndən kiçikdirlər.
- Dərs də oxuyursan?
- Bəli, yeddinci sinifdə oxuyuram.

Əbəlfəzdən sonra Yəhya Kəsai oturmuşdu. Səddamın diqqətini çəkdi:

- Sənin adın nədir?
- Yəhya Kəsai Nəcəfi.
- Hansı şəhərdənsən?
- Tehrandan.

Səddam bir an gözlərini Yəhyaya zillədi:

- Ata-anan əvvəllər Nəcəfdə yaşayıblar?
- Xeyr.
- Baban necə?
- Xeyr.
- Atan nəçidir?
- Ətirsatan.
- Sən qardaşlarından böyüksən, ya kiçik?
- Mən ortancılam.

Növbə Cavad Xacuiyə çatdı. Cavad qrupumuzun balacalarından idi. Səddam ona işarə etdi:

- Adın nədir?
- Cavad Xacui. Kermandan ezam olunmuşam.
- Şəhərdən, ya kənddən?
- Seyrcan rayonundan.
- Atan nəçidir?
- Sürücü.
- Şagirdsən?
- Bəli.
- Neçədə oxuyursan?
- Altıncı sinifdə.
- Oxuyansan, ya tənbel?

Cavad bir qədər duruxub dedi:

- Ortabab.

Səddam nəsihət verməyə başladı:

- Çalışqan şagird olmaq lazımdıq!

Növbənin mənə çatmasına iki nəfər qalmışdı. İstəyirdim ki, söhbət elə burada da bağlansın. Sual-cavab olunan uşaqlar Səddama ən konkret cavabları verməyə çalışırdılar. Bu da bir növ etiraz əlaməti idi. Səddamın gözü Əlirza Şeyxhüseyniyə sataşdı:

- Sənin atan nəçidir?
- Əşair.

Biz Baft rayonunun və onun ətrafının peşəsi maldarlıqdan ibarət əhalisinə əşair deyirik; hətta köçəri olmasalar belə. İraqda isə bu sözün maldardan başqa bir mənası var. İraq əşirətlər ölkəsidir, yəni müxtəlif tayfalardan ibarətdir. Bu baxımdan, Səddam əşair sözünü yanlış anlayıb Əlirzadan soruşdu: "Sizin əşirətin adı nədir? Əşirətinizin başçısı kimdir?" Əlirza onun sualını başa düşmədi. Səddam davam etdi:

- Anan sağdır?

- Bəli.

Səddamla danışmaq növbəsi Məhəmməd Sarduiyə çatdı. Məhəmməd mənim yanımda oturmuşdu. Hansı hisslər keçirdiyini təxmin edə bilirdim. Məhəmməd düşdüyümüz duruma görə hamımızdan çox narahat idi. Əyləncə mərkəzində özünü xəstəliyə vuran Məhəmməd o anda Səddamın gözlərinə baxıb suallarına cavab verməli idi. Bu, baş vermədi. Səddam bir daha məclisin mövzusunu dəyişməli oldu. Üzünü hamımıza tutub dedi: "Aranızdan kimin anası dünyasını dəyişib?" Heç kim cavab vermədi. Səddam başqa bir sual verdi: "Sizin hansınız şəhərdən, hansınız kənddəndir? Kim şəhərdə yaşayırsa, əlini qaldırsın".

Mənim əlim aşağıda qaldı. Səddam məclisi bitirmək istəyirdi. Onun işarəsindən sonra bir zabit taxta qutu qoyulmuş gümüşü bir podnosla yaxınlaşdı. Səddam taxta qutudan bir siqar çıxarıb yandırdı və qatı tüstüsünü havaya uçurdu.

O, dedi: "İnşallah, bu müharibə bitəcək və hər kəs öz ailəsinin yanına qayıdacaq. Biz Beynəlxalq Qırmızı Xaç Cəmiyyətinin razılığından sonra sizi ölkənizə qaytaracağıq. Qayıdandan sonra dərs oxuyun. Əgər bir gün doktor və ya mühəndis olsanız, mənə məktub yazarsınız".²¹

Məclis sona yaxınlaşırdı, amma Səddamın bizimlə işi bitməmişdi. O, dedi: "İndi qızım Həla sülh və dostluq əlaməti olaraq sizə ağ güllər verəcək. Bunu deyəndən

²¹ 1996-cı ildə universiteti bitirəndən sonra Səddam Hüseyinin istəyini nəzərə alıb ona məktub yazdım. Məktub o zamanın bir çox qəzetlərində çap olundu. Məktubun mətni kitabın axırındakı əlavələrdə mövcuddur.

sonra bir zabit ağ qönçələrlə dolu büllur bir qabı gətirib Həlaya verdi. Qızcıgaz ayağa durub stolun ətrafına firlandı və hər birimiz bir ağ gül götürüb cibimizə qoyduq. İş hələ bitməmişdi. Səddam əmr etdi ki, hamımız onun arxasına toplaşaq. Dedi: "İndi sizinlə xatirə şəkli çəkdirmək istəyirəm. Bu şəkilləri alboma qoyacaqlar, xatirə olaraq özünüzlə İrana apararsınız".

Səddam Hüseyinlə şəkil çəkdirmək bizə həddən artıq ağır və iyrənc gəlirdi, lakin biz əsir idik və əmri yerinə yetirməkdən başqa yolumuz yox idi. Könülsüz halda Səddamın stulunun arxasına toplaşdıq. Mənsuru, Cavadı və Həmidini birinci sırada, Səddamın düz arxasında yerləşdirdilər. Halım pis idi, zaman acı keçirdi. Şəkildə görünmək istəmirdim. Ən axırını adamın arxasında dayanıb başımı aşağı saldım, dizlərimi də bükdüm. Fotoqrafların gözündən demək olar tamam gizləndim. Bundan öncə həmin kələklə özümü Sarəllah briqadasının komandiri Qasim Süleymanidən gizlətmişdim ki, məni cəbhəyə gedənlərin cərgəsindən çıxarmasın.

Xatirə şəklini çəkdirmək üçün hər şey hazır idi. Yalnız bir şey çatmırdı: üzümüzdə təbəssüm yaranıb Səddamın daimi təbəssümlərinə qarışsın və çox duyğusal bir mühit yaransın. Səddam bizim qaşqabaqlı çöhrəmizi dəyişdirmək üçün məharətlə işə girişdi. Bizdən soruşdu: "Sizin hansınız bir lətifə danışa bilər?" Heç kəs cavab vermədi. Səddam geri çəkilməyib dedi: "Onda Həla sizə bir lətifə danışar".

Həla ağ gülləri paylayandan sonra yerinə qayıtmışdı və görüşün əvvəlində çəkməyə başladığı rəsmi tamamlayırdı. Səddam altıyaşlı qızın başını tumarlayıb dedi: "Həla, sən uşaqlara lətifə danışa bilərsən?" Həla bir anlığa başını kağızın üzərindən qaldıraraq uşaqcasına dedi: "Nırç!" Səddamın bizi güldürmək planı baş tutmadı, amma

Hələnin danışığı tonu bizi güldürdü və fotoqraflar uşaqlarımızın iki-üçünün qeyri-iradi təbəssümündən zamanında istifadə etdilər.

Məclis bitdi. Səddam getdi və biz də Bağdad zindanına qayıtdıq.

Yeni qonaqlar

Zindanda hər şey öz qaydasında idi. Polkovnik və zabitlər öz yerlərində oturmuşdular. Qonaqlarımız da vardı; mülki geyimdə olan iki gənc sakitcə divara söykənmişdilər. Geyimlərindən bəlli idi ki, döyüşçü deyillər. Kim olduqlarını və haradan gəldiklərini öyrənməli idik. Uşaqların biri yaxınlaşıb dedi: "Qardaşlar, salam. Siz hansı briqadadansınız? Bəsic üzvüsünüz, yoxsa ordu əsgəri?" Biri qururla dedi: "Biz təşkilat uşaqlarındanıq". Tez anladıq ki, İranda münafıqlar kimi tanınan Xalq Mücahidləri Təşkilatının üzvüdürlər. İraq radiosunun elanlarına aldanıb ev və maşın almaq, sonra da Avropa ölkələrinə getmək üçün sərhəddən keçib düşməne sığınmışdılar. O zaman münafıqların terrorlarından və inqilab dostlarının şəhadətindən çox keçmirdi. Təbii ki, bu iki nəfərə nifrət edirdik. Elə buna görə də birinə yaxınlaşıb qəsdən soruşdum: "Terrorçulardan nə xəbər? Yenə də adam öldürürlər?" Gənc məni süzüb dedi: "Terrorçular?! Sən İran Xalq Mücahidləri Təşkilatına terrorçu deyirsən?!" Dedim ki, terrorçu olmasaydınız, düşməne sığınmazdınız. Dedi: "Biz İranda həbsxanadan qaçıb mübarizəmizi davam etdirmək üçün İraqa gəlmişik". Uşaqlar gülüşüb bir-birinə dedilər: "Mübarizə?!" Tormozu olmayan Həsən Müstəşriq ucadan dedi: "Bir az yavaş, mübariz qardaş!" Yenidən

gülüştük. Saleh vasitəçilik etdi və hamını sakitliyə çağırırdı.

Xalq Mücahidləri Təşkilatının üzvləri ilə söz davası Səddamın sarayına getməklə bağlı kədərimizi bir qədər azaltdı. Sanki bir səngər itirib, bir səngər də fəth etmişdik.

Yerimizdə oturub ötən bir neçə saatin acı xatirələrini yada saldıq. Salman Zaxoş hələ də hirsli idi. Qolunun yarası qanamasın deyə ehtiyatla köynəyini çıxarıb dedi: "Uşaqlar, Səddamın arxasında dayananda dua edirdim ki, İlahi, nə olar indi cibimə bir tapança qoyasan, vurum bunun beynini dağıdım!" Güldük. Salman çox ciddi idi: "Allah haqqı, doğru deyirəm. Hətta bir neçə dəfə ciblərimi axtardım da. Dedim bəlkə duam qəbul olar və Allah cibimə koldan-zaddan qoyar".

Salman ciblərindən danışanda əlimi şalvarımın cibinə salıb hirsimdən əzdiyim ağ gül ləçəklərini çıxardım və zibilqabıya tökdüm. Mənim üçün maraqlı idi: ortağ bir hissdən irəli gələrək uşaqların çoxu gülləri ciblərində əzmişdilər.

Mahmud Rəiyyətnejad Molla Salehə dedi: "Molla, bildin? Əlimi Səddamını stuluna sarı aparmaq istəyirdim ki, mühafizəçilərin biri əlimin üstündən möhkəm vurdu". Saleh barmağını burnunun üstünə qoyub susmaq işarəsi verdi.

Gülürüz oğlan olan Hüseyin Behzadinin də ovqatı təlx idi. Dedi: "Çox pis oldum. Biz cəbhəyə Səddamla vuruşmağa gəlmişdik, amma əclaflar bizi onun yanına apardılar ki, xatirə şəkli çəkdirək. Düşmənin xeyrinə təbliğat mövzusunda çevrildik".

Məhəmməd Sardui hamıdan kefsiz idi. Deyirdi ki, Səddamın önündə nəşə etməli idik. "Məsələn, nə etməli idik?" - deyə soruşanda çox fikirləşdi, amma bir şey tapa

bilmədi. Hamımız günahkarlıq hissi keçirirdik. Özü daxil hamıdan gileyli olan Həsən Müstəşriq dedi: "Biz bu işimizlə Bəsi və ölkəmizi rüsvay etdik. İndi hansı üzlə şəhidlərin, imamın və xalqın önündə başımızı qaldıracağıq?"

Salman Zaxoş dedi: "Axı nə üçün əməliyyat gecəsində dediyimiz "Allahu-Əkbər" şüarlarını Səddamın sarayında vermədik? Nə üçün mən külbaş bu şikəst əlimlə bir iş görmədim?"

Səddamla görüşün acı xatirəsindən hərə bir cür danışdı. Hamımız özümüzü günahkar sayırdıq. Reallıq isə bu idi ki, heç bir iş görə bilməzdik. Bir neçə yaralı yeniyetmə əsir Səddamın qəddar mühafizə qvardiyasının önündə nə edə bilərdi?! O anda özümüzdən gözləntimiz imkanımız xaricində idi. Özümüzü qınayırdıq ki, nə üçün İraq prezidentinin arxasında olanda hücum edib onu boğmamışıq? Lakin ciddi plan olmadan belə təhlükəli bir işi görmək olardımı? Onlar bir dəqiqə çəkmədən biz 23 nəfərin hamısının meyitini yerə sərərdilər. Gözlərimizlə gördük ki, Səddam öz sarayında da çox ciddi təhlükəsizlik tədbirləri altındadır. Zala girəndə hər addımda ayağının altına kiçik ayaqaltıların sərilməsi məhz təhlükəsizliklə bağlı idi. Elə bağlı mühitdə və o qədər silahlı mühafizəçinin yanında belə bir əməliyyat keçirmək mümkün idimi?!

Bunların hamısını bilirdik. Bilirdik ki, Səddama ən kiçik zərər də yetirə bilməzdik. Amma buna qane olan və sükutumuzun məntiqli olduğunu qəbul edən kimi beyinlərimizdən bir fikir keçirdi və yenidən özümüzü günahkar hiss edirdik. Öz-özümüzdə deyirdik ki, məgər biz cəbhəyə şəhid olmağa gəlməmişdik?! Məgər biz qırmızı ölüm arzulamırdıq?! Məgər yükümüzün içinə

vəsiyyətnamələrimizi qoyub təhvil verməmişdik?! Hansı fərqi və nə eybi vardı ki, bir neçə gün sonra cəbhədə yox, elə Səddam Hüseyinin sarayında qanımız tökülərdi?! Ona ən kiçik zərər yetirə bilməsəydik belə, ən azı, bu hadisə tarixdə qalardı.

Buraya çatanda yenidən özümüzlə ürək-dirək verib deyirdik ki, əgər “Allahu-Əkbər” deyib Səddama hücum etsəydik və sonra öldürülsəydik, bundan kim xəbər tutardı? Və nə faydası olardı o əməliyyatın ki, düşmən heç bir ziyan görməsin, səni edam etsinlər, sonra da bu hadisə tarix kitabının heç bir səhifəsində yazılmasın?!

Beləliklə, İmam Səccadın və həzrət Zeynəbin Yezidin sarayına getdiyini yada salıb hər şeyi Allaha tapşırır, ilahi iradəyə təslim və yaşadığımız acı taleyə razı olurduq.

Mübahisə

O gecə zindanda bizim özümüzlə mübahisəmizdən əlavə, başqa bir böyük mübahisə də düşdü; Molla Salehlə Xalq Mücahidləri Təşkilatının üzvü olan iki gənc arasında. Qızgın bir mübahisə idi. Biz, polkovnik və zabitlər yalnız tamaşa edirdik. Mübahisə Xalq Mücahidləri Təşkilatında parçalanmadan başlandı, təşkilatın silahlı mübarizəsinə, terrorlarına və Rəcəvinin İrandan qaçmasına gəlib çıxdı. Demək olar ki, hər iki tərəf bir-birinin öhdəsindən gəlirdi. Gənclər məlumatlı idilər və təşkilatlarının bütün hərəkətlərinə dair açıqlamaları vardı. Saleh tək idi, onlar isə iki nəfər. Hərdən Salehi çıxılmaz vəziyyətə salırdılar və biz dilxor olurduq. Sanki qəhrəmanımız yerə yıxılmışdı və rəqibi tezliklə arxasını yerə vuracaqdı. Amma Saleh tez vəziyyətdən çıxıb onlara tutarlı cavab verirdi və biz rahat nəfəs alırdıq. Salehin mücahidlərlə mübahisəsi gecənin

yarısına qədər davam etdi. Nəhayət, qəhrəmanımız dəlil-sübutla iddialı və məğrur gəncləri təşkilatlarının səhvlərini etiraf etməyə məcbur elədi və onlar yatmaq bəhanəsilə məğlubiyyətlərini qəbul etdilər.

Mübahisə bitəndə Salehi qucaqlayıb üzündən öpmək istəyirdim. Ətrafına toplaşıb ona təşəkkür etdik və bütün vücudumuzla abadanlı ərəblə qürur duyduq. Saleh pambıq döşəyini divarın dibinə çəkə-çəkə qəliz ərəb ləhcəsilə dedi: "Boş verin, bunlar cücedirlər. Həbsxanada olanda bunların böyüklərilə mübahisə edirdim. Danışmağa sözləri yoxdur".

Ertəsi gün iraqılı dustaqlar ayaqyoluna gedəndən sonra növbə bizə çatdı. Nəzarətçilərin stolu üzərində birinci səhifəsində bizim Səddamla şəklimiz vurulmuş bir neçə qəzet gördüm. Qəzetlərin birinin manşeti belə idi: "Dünyanın bütün uşaqları bizim uşaqlarımızdır". Bu sözü bir gün qabaq Səddam bizə demişdi.

Həmin gün nəzarətçilərin biri Salehə demişdi ki, televiziya dünəndən dayanmadan sizin Səddamla görüşünüzü yayımlayır. Saleh çox sevinmişdi. Əmin idi ki, 9 ay əsirlikdən və ailəsinin məlumatsızlığından sonra nəhayət, bu filmi görəcək və yaşadığını öyrənəcəklər.

O gündən sonra İraq televiziyası və mətbuatı daim bizdən danışır və yazırdı. Jurnalistlər Bağdadda Müdafiə nazirliyinin həyətindəki çəmənlikdə bizdən film və xəbər hazırlayırdılar ki, tezliklə İrana qayıdacağımızdan əmin olaq.

İbtisam Abdullah

Mayın ortalarında bir jurnalist xanım çəmən üzərində bizimlə söhbət etdi. Nəzakətli idi. Deyirdi ki, Əlifba

jurnalından gəlib. Təxminən 30 yaşı olardı. Rəngli saçını bayırda qoysa da, geyimi münasib idi. Özü ilə maqnitofon, qələm, bir qədər kağız və bir fotoqraf gətirmişdi. Fotoqraf tez-tez şəklimizi çəkirdi. Xanım özünü İbtisam Abdullah kimi təqdim etdi və dedi ki, atası hərbiçi olub, özü isə şair və yazıçıdır.

Xanım İbtisam mehribanlıqla və gülərüzlə işini görür, bizə deyirdi ki, rahat olaq, ürəyimiz nə istəyir danışaq. Əvvəlcə müharibənin başlanmasından danışdı və iddia etdi ki, müharibəni İran başlayıb. Biz çox təəccüblə etiraz etdik, Məhəmməd Sədui İraqın İrana təcavüzündən və İraq ordusunun İraqın sərhəd bölgələrini işğal etməsindən danışdı. Xanım İbtisam isə israr edirdi ki, müharibəni İran başlamışdır. O, çantasından kiçik bir Quran çıxarıb bir ayəni axtarmağa başladı. İstədiyi ayəni tapıb soruşdu: "Siz Quran oxuya bilərsiniz?" Əlirza Şeyxhüseyni dedi: "Bəli, mən oxuya bilirəm". Xanım İbtisam Quranı onun qarışısına tutub laklı barmağını Əl-Rəhman surəsinin bir ayəsinin əvvəlinə qoyub dedi: "Oxu". Əlirza oxudu: "Yaxşılıq əvəzi ancaq yaxşılıqdır!" İbtisam dedi: "Allah Quranda deyir ki, yaxşılığın əvəzini yaxşılıqla vermək lazımdır, amma Xomeyni belə etmədi. O, 14 il Nəcəfdə bizim qonağımız oldu. Biz ona yaxşılıq etdik, amma o, bizimlə müharibə edir".

Sonralar öyrəndim ki, İbtisam Abdullah İraq mediasında fəal qadınlardan biridir. O gün müharibəni İranın başladığına dair iddiasında nə üçün israrlı olduğunu bilmirəm. Həqiqətən, bilmirdi ki, Səddam Hüseyin İraq televiziyasında çıxışı zamanı 1975-ci ilin sülh müqaviləsini cırıb müharibəyə başladığını demişdi?!

Bizim onunla nəticəsiz söhbətimiz bir saat çəkdi. Sonrakı günlərdə gördük ki, İraqın tanınmış jurnalist və

yazıçı xanımı əmanətdarlığı qorumamış, Əlifba jurnalında bizim sözlərimizi yox, ürəyi istəyənləri yazmışdır. Müsahibənin yeganə faydası bu oldu ki, bir saat günəş altında oturub Allahın böyük nemətindən bəhrələndik.

Xoş xəbər intizarında

Ağır zindan günlərini cəbhələrdən xoş xəbər almaq ümidilə keçirirdik. Beytülmuqəddəs əməliyyatında məqsədin Xürrəmşəhrin azad edilməsi olduğunu bilirdik, amma o şəhərdə qələbə bayramını qeyd edə bilməmişdik. Biz əməliyyatın birinci günündə əsir düşdük. İndi isə 20 gündən artıq ötürdü. Yolu istixbaratın zindanına düşən hər bir əsir cəbhədən bizə bir xəbər gətirirdi. Onlar Salehə yaxın zəfər haqda müjdə verirdilər. O da döyüşçülərin irəlilədiyini bizə çatdırırdı. Bir gün Salehi həyəcanlı və qərarlı gördüm. Döşəyi üzərindən durub bacanın arxasına keçir, siqaret yandırır, zindanın ortasına gəlib bir neçə metrlik yerdə tez-tez addımlayırdı. Bəzən əlini buduna çırpırdı və o anda dodaqlarında təbəssüm görünürdü.

Saxlamağı bacarmadığı bir sirri açmağa səbirsizləndirdi. Biri soruşdu: "Molla Saleh, nə olub? Niyə qərarlısın?" Molla mənalı şəkildə güldü və zindan boyunca hərəkətini davam etdirdi. Əmin oldum ki, onda yeni xəbər var. Yerə əyləşdirib israrla dedik: "Saleh, sən Allah, əgər bir xəbər varsa, bizə də de".

Saleh mənasını bilmədiyimiz bir şeir oxumağa başladı. İranlı ərəbin bütün vücudunu sevinc hissi bürümüşdü. O, ərəbcə oxuduğu şeirin bir beytini tərcümə etdi: "Qurbağa bir söz dedi, filosoflar onu izah etdilər. Ağzımda su var. Ağzı su ilə dolu şəxs necə danışsın?!" Dedik: "Saleh, nə demək istəyirsən? Danış". Molla Saleh ağzının qıflını açıb

yalnız bizim qulaqlarımıza çatan səslə qışqır b dedi: "Xürrəmşəhr azad edilib. İnanırsınız?!"

Urəyimiz istəyirdi ki, sevinc qışqırtılarımızı zindan nəzarətçilərinə və pəncərənin o tayından səsi gələn hər kəsə çatdıraq. Amma Saleh israrla tapşırırdı ki, onun bu xəbəri bizə çatdırıqını kimsə bilməməlidir. Bayram və şənlik mərasimini ürəklərimizdə keçirdik. Lakin şənliyimiz çox sürmədi. Bir saat sonra zindanın həyətidən çığırtdı səsləri gəldi. Saleh tərcümə etmək üçün bayıra çıxmışdı. İçəri qayıdanda narahatlıqdan əlləri əsirdi. Qapını bağladıqdan sonra siqaret götürüb hirsə qullab vururdu. Hirsli olanda heç birimiz ona yaxınlaşmağa cəsəət etmirdik. Bununla belə uşaqlardan biri hirsənməyinin səbəbini soruşdu. Saleh siqaretinə bir qullab da vurub dedi: "Söz batmır! Nə qədər işarə edirəm ki, pasdar olduğunu demə, çatmır".

Saleh təzə əsir düşən pasdar gəncdən danışırdı. İraqlılar ondan Bəsic üzvü, ya pasdar olduğunu soruşmuşdular, o da Salehin işarələrinə məhəl qoymadan pasdar olduğunu demişdi. İraqlılar da uzun saqqalınım hər bir tükünü alışqanla yandırmışdılar. Saleh deyirdi ki, nəzarətçi İsmayıl pasdardan imamı təhqir etməsini tələb edib, amma o, bundan boyun qaçırıb. İsmayıl da şərəfinə and içib ki, bu "qondərə"²² düşərgəyə salamat getməyəcək.

Çiyində səhəng olan qadın

Bir-iki gün idi tehranlı zabit yeməkdən sonra çörəyin xəmir hissələrini toplayırdı. O, xəmirləri isladib bir qədər çəngələdi və quru süd qutusunun üzərinə qoydu. Sonra

²² Mənası ayaqqabıdır. İraqlılar kimsə təhqir etmək istəyəndə belə çağırırlar.

polkovnikdən lezva parası alıb yonmağa başladı. Biz bekar vaxtlarda Gizlətdi oynayanda fikirləşirdik ki, gənc zabıt bu bir parça xəmindən nə düzəltmək istəyir. Həmişəki kimi sakit idi və lezva ilə bəzi xəmir parçalarını yonub töküdü. Xəmir yavaş-yavaş şəklə düşdü və çiyini üzərində su səhəngi olan ucaboy bir qadına çevrildi. O gənc zabitin necə sənətkar olduğunu anladıq. Çiyində səhəng olan ucaboy qadın bir müddət Salehin başı üzərindəki taxçada dayandı. Nəhayət, bir gün İraqın ardıcıl məğlubiyyətlərindən hirslənmiş Əbu-Vəqqasın onu gördü. Bir qədər baxıb durdu, sonra isə içindən alovlanan qəzəblə götürüb yerə çırpdı. Qadın bir tərəfdə sındı, səhəngi bir tərəfdə.

Bu hadisədən bir neçə gün sonra polkovniklə iki gənc zabıtə dedilər ki, düşərgəyə getməyə hazırlaşsınlar. Sonra gəlib onları apardılar. İki terrorçu gənci isə onlardan bir neçə gün öncə naməlum bir yerə aparmışdılar; hara idisə, dəqiq bilirdik ki, Avropa deyildi.

Səfali qoca

Polkovnik və zabıtlər getdikdən sonra onların yerini iki iraqlı tutdu. Birincisi Rza adlı təxminən 30 yaşlı bir çavuş idi. Cinayət törətmişdi və bir neçə ay həbsdə qalmalı idi, amma kiminsə vasitəçiliyi ilə yanaşı zindandan daha sakit olan bizim zindana köçürülmüşdü. İlk günlərdə Saleh ondan ehtiyatlanıb bizə çox yaxınlaşmırdı, lakin get-gedə təhlükəli olmadıqlarını anladı. Rza sonralar Salehlə səmimi dost oldu. Onlar saatlarla bir-biri ilə ərəb dilində danışdılar.

İkinci məhbus 70 yaşlı qoca kişi idi. Başında ipək şal vardı və ağ rəngli təmiz ərəb donu geyinmişdi. İçəri

girdikdən sonra bizm qrupa baxıb hörmətlə dedi: "Əssəlamu əleykum".

Saleh Polkovnik Təqəvinin döşəyini ona göstərdi. Qoca yavaşca gəlib döşəyin üzərində oturdu. Çox çəkmədi ki, ona yaxınlaşıb halını soruşduq. Təəccüblə üzümüzə baxıb astadan dua oxuyurdu.

Axşam Saleh bizə dedi ki, bu qocanın cəbhədən qaçmış bir oğlu var. Bunlar da atanı girov tutublar ki, oğul qayıtsın. Hacı çağırdığımız qoca axşamlar Saleh və Rza ilə söhbət edirdi. Siyasi söhbətlər etdiklərini bilirdik, amma xırdalıqlarını anlamırdıq. Üçü də ərəb idi.

Bir gün Saleh bizə dedi ki, hacı Səddama və Bəs partiyasına sərt müxalifdir, Səddamı batlaqda batmış uzunqulağa bənzədir; çıxmaq istədikcə daha da batır.

Ərəb qocanın bu ifadəsi ona hörmətimizi daha da artırdı. Ondan sonra o yatanda çalışırdıq ki, səs-küy salmayaq. Qoca da bizi çox istəyirdi; ən çox da hamıdan balaca olan Mənsuru. Mənsur yaşında nəvəsi olduğunu deyirdi. Hacı gündüzlər Mənsura ərəb dilini öyrədirdi. Təlim metodu da maraqlı idi. Hər gün Mənsura bir neçə söz öyrədib dəqiqəbaşı mənasını soruşurdu. İlk günün dərsi "mixədə", "qəmis" və "fənilə" sözləri idi. Hacı polkovnikdənqalma köhnə və çirkli balışı Mənsura doğru tutub dedi: "Ya Mənsur! Həzihi mixədə, sahih?" Mənsur dedi: "Sahihi. Bizdə ona "bəleş" deyirlər". Hacı ətli və ağ barmaqları ilə Mənsurun köynəyinin yaxasının qırağından tutub dedi: "Ya Mənsur, həzə Qəmis". Mənsur dedi: "Nəəm Hacı, yəni köynək". Hacı bu dəfə maykasını göstərib dedi: "Və həzihi fənilə". Mənsur şagirdcəsinə dedi: "Fəniləyə farsca "zirpuş" deyirlər".

Yarım saatdan sonra Mənsurun başı Rza İmamquluzadə ilə söhbətə qarışmışdı. Hacı balışı əlinə götürüb Mənsura

ucadan dedi: "Mənsur, bu nədir?" Mənsur zindanın solundan dedi: "Bu, balıqdır, hacı". Qoca gecəyə qədər dəfələrlə Mənsurdan sözlərin mənasını soruşdu.

İyunun əvvəlləri idi. Zindanın havası get-gedə istiləşir və orada qalmaq çətinləşirdi. Rza və Saleh macal tapan kimi ayaqyoluna gedib bədənlərinin hərarətini azaltmaq üçün əl-ayaqlarını isladırıdılar. Qoca ərəb şalını başından götürmüşdü və dayanmadan tərini silirdi. Biz də istidən qaçmaq üçün baş-ayaq yatırdıq ki, başlarımız tavandan asılmış ventilyatorun altında qalsın və tərimiz qurusun.

İkinci fəsil: Yay

Bağdadda yay başladı. İsti günlərin birində zindanın qapısı açıldı və ucaboy bir gənci yumruq-təpiklə içəri atdılar. Gənc tez özünü yığışdırıb bir kənardə oturdu. Dodağının altında nəşə deyirdi; yəqin ki, onu döyənləri söyürdü. Təxminən 25 yaşı olardı. İrigöz və qarabuğdayı idi. Əynində İraq ordusunun forması vardı və döyülərkən düymələri qırılmışdı. Bilinirdi ki, üstəlik bizim yanımızda təhqir olunmaq ona ağır gəlmiş və qürurunu alt-üst etmişdir. Bunu çəkdiyi ahdan və acı təbəssümündən hiss etdim. Yanına gedib kim olduğunu, niyə zindana düşdüyünü, hacı və Rza kimi İraqın Bəs rejiminə müxalif olduğunu öyrənmək üçün sakitləşməsinə gözlədik.

Axşam Seyid Əli Nurəddini və Hüseyn Behzadi onun yanına getdilər. Əvvəl yaxına buraxmasa da, nəhayət, yumşalıb uşaqlarla danışmağa başladı. Saleh də həmişəki kimi ehtiyatı nəzərə almaqla azdan-çoxdan tərcümə yardımını edirdi.

Ucaboy gənc bir neçə həftə bizim zindanda qaldı. Bu müddətdə anladıq ki, adı Əbdünnəbidir, tabeliyində olduğu zabiti döydüyünə və ondan da mühümü, “Hizb əl-Dəvə” ilə əlaqəsinə görə tutulub və qardaşlarından biri də yanaşı zindanda məhbusdur. Hacıdan və Çavuş Rzadan fərqli olaraq, Əbdünnəbi şiə idi və yeniyetmə olarkən ailəsilə birgə Məşhədə İmam Rzanı ziyarətə getdiyini deyirdi. Qaldığı hotelin ünvanını hələ də xatırlayırdı. Məşhəddən olan Mahmud Rəiyyətnejad Əbdünnəbinin dediyi ünvanın əlamətlərindən onun həqiqətən, Məşhəddə olduğunu təsdiqlədi.

Bir dəfə Əbdünnəbi dedi ki, bəzən Bağdadın divarlarında Səddama və onun rejiminə qarşı yazılar

görünür və aidiyyəti orqanlar onları dərhal silir. Əbdünnəbi bu barədə işarə ilə danışdı. O, Bəs rejiminin xəbər tutub sözləri silməsini praktik şəkildə göstərirdi. İstixbarət məmurlarının maşınlarının signal səslərini yamsılayıb onların həyəcanla divar silmələrini əl və bədən hərəkətləri ilə çox gözəl təsvir edirdi. Əbdünnəbinin cinayəti ağır olsa da, qorxmaz və cəsarətli idi. Səddamı açıqca söyüb deyirdi ki, əlimə düşsə, onu mütləq öldürəcəyəm!

Ramazan ayı

1982-ci ilin 1 iyulunda mübarək ramazan ayı girdi. Bağdad zindanında qaldığımız müddət bir ayı ötmüşdü və namazımızı bütün qılıb, oruc tuta bilərdik. Bu haqda Salehlə məsləhətləşdik, o da iraclılardan günorta və axşam yeməyimizi günbatan vaxtı birgə vermələrini istədi. Beləliklə, birini iftara, birini isə obaşdana yeyəcəkdik. İraqlılar razılaşdılar. Ərəb qoca isə Bağdadın isti havasında və ilin o vaxtında dar zindanda oruc tutmaq istədiyimizi biləndə çox hirsləndi. Dəfələrlə Salehə dedi ki, bizi bu qərardan daşındırsın, amma Saleh heç vaxt mane olmadı.

Birinci orucu tutduq. Çox çətin idi. Bütün taqətimizi alan öldürücü bir susuzluq yaşadığımız. Hər halda, iftar vaxtı hər şey bitdi və orucumuzu açdıq. İraqda iftar zamanı azanla deyil, top atılması ilə bəlli olurdu. Ramazanın ilk günlərində top atılana qədər bizim canımız çıxırdı!

Qoca ərəb oruc tutmurdu, amma iftarın vaxtını bizdən çox gözləyirdi. Hər gün iftara üç saat qalmış geri saymağa başlayır və Mənsura deyirdi: "Mənsur, üç saat qaldı".

Mən qoca kişi demədən də azana nə qədər qaldığını bilirdim. Pəncərədən divara düşən günəş şüası qapının yanına çatınca iki saat çəkirdi. Həmin yerdə, yəni özünün son dayanacağında gözdən itən kimi də iftar topunun səsi gəlirdi.

Hər an rəngi azalan bu şüa yolun yarısına çatanda qoca yenidən Mənsura deyirdi: "Mənsur, iki saat qaldı". İftara yaxınlaşdıqca onun elanları da çoxalırdı:

- Mənsur, bir saat qaldı!
- Mənsur, yarım saat qaldı!
- Mənsur, 15 dəqiqə qaldı!

Və iftar topu atıldıqda qoca vəsfəgəlməz sevinclə oturub Mənsurun və digər uşaqların iftar etməsinə baxırdı.

Ramazanın üçüncü günü iraclılardan buz və ya sərin su istəyimiz cavabsız qaldıqda Abbas Purxosrovani iftarda sərin su içmək üçün işə girişdi. Tehranlı zabitin istifadə etdiyi quru süd qapağının qutusu hələ zindanın küncündə idi. Abbas günorta ayaqyolundan qayıdanda qutunu su ilə doldurub zindana gətirdi. Uşaqlardan birinin balışının üzünü isladib qutuya bükdü və ventilyatorun altına qoydu. Sərin külək suyun üzərində kiçik dairələr yaradırdı. Beləliklə, iftarda içəcəyimiz sərin su da hazırlandı. Hərçənd, hərəməzə bir stəkandan çox çatmırdı və susuzluğumuzu Salehin krandan doldurduğu bir vedrə su ilə yatırtmaq məcburiyyətində qalırdıq.

Ramazanın dördü qüruba yaxın Saleh əlində bir şüşə portağal şirəsi içəri girdi. Şüşəni bizə sarı tutub sevincək dedi: "Uşaqlar, bu da iftara meyvə şirəsi". Dedik: "Saleh, bu haradandır?" Gülüb dedi: "Siqaretlə dəyişdim".

İraqlılar hər gün Salehə bir qədər siqaret verirdilər. O, ramazan ayında oruc olduğundan artıq qalan siqaretlərini toplayıb yanaşı zindandakı iraclı əsgərlərə baha qiymətə

satır və bizə portağal şirəsi alırdı. Yanaşı zindandakı məhbusların çoxu cəbhədən qaçanlar idilər.

Həmin gün günəş batan kimi portağal şirəsini qutudakı su ilə qarışdırdıq. Mənsur qocaya yarım stəkan şirə apardı. Amma o, israr edirdi ki, şirəni Mənsur içsin. Qoca ərəb Mənsurun çoxlu təklifindən sonra şirəni başına çəkib Salehə sarı əyildi və ona nəsə dedi. Saleh bizə baxıb dedi: "Uşaqlar, bilirsiniz hacı nə deyir?" Dedik: "Yox". Saleh dedi: "Deyir iranlıların uşaqları bu qədər yaxşıdırlarsa, gör böyükləri necədirlər!"

Abbas Purxosrovaninin su qabı hər gün günorta ventilyatorun altına qoyulurdu və axşama qədər orada sərinləşirdi. Lakin həmin sərin su həmişə bizə qismət olmurdu. Dəfələrlə olurdu ki, mərifətsiz nəzarətçilərdən biri iftara yarım saat qalmış gəlib suyu başına çəkir, sonra da bizə baxaraq gülüb gedirdi. Belə vaxtlarda hacı bizdən çox əsəbiləşirdi, amma nə onun etiraz etməyə cürəti çatırdı, nə də bizim mane olmağa gücümüz vardı.

Ramazanın günlərinin birində bütün iraqlı məhbusları bizim zindana gətirdilər. Bu yerdəyişmə həmişəlik deyildi, zindanlarını təmizləyirdilər. Əbdünnəbinin qardaşı da yeni dustaqların arasında idi. Onlar bir-birini görüb qucaqlaşdılar. Əbdünnəbi qardaşını bizə, bizi də qardaşına təqdim etdi. İraqlı dustaqların yanımızda olduqları iki-üç saatda Əbdünnəbi bizimlə daha çox deyib gülürdü və fars dilində öyrəndiyi azsaylı sözlərlə uşaqlarla ucadan danışib qardaşı və həmvətənləri yanında qürrələnirdi.

Naməlum yerə doğru

Ramazanın 23-də günortadan qabaq iraqlılar içəri tökülüb tələsik hazırlaşmağı əmr etdilər. Hara

gedəcəyimiz bilinmirdi. Nə Saleh, nə də iraqılı nəzarətçilər hara gedəcəyimizi bilirdilər.

Əbdünnəbi, Rza və qoca iraqılı gözüyaşlı bizi ötürməyə hazırlaşdılar. Salehin də bizlə gələcəyini bildikdə sevindik. Ümid edirdik ki, əsir düşərgəsinə gedəcəyik. Biz və on aydan çox işgəncə yerində qalmış Saleh üçün də düşərgəyə getmək xəbərindən yaxşı nə ola bilərdi?! Düşərgə daha geniş idi və minlərlə əsir bir-birini görə bilərdi, çimmək və günəş altında oturmaq kimi imkanları vardı. Amma biz bunları sadəcə ümid edirdik, düşərgəyə gedəcəyimizi heç kimdən eşitməmişdik.

Əbdünnəbi, qoca ərəb və Çavuş Rza ilə vidalaşmış mehriban qocanın xeyir-duası ilə oradan çıxdıq. Vurulan kabellərin izləri qalmış qorxunc küçənin başında bizi həmişəki mikroavtobus deyil, qara cip gözləyirdi.

İnana bilmirdik ki, iraqılılar biz 23 nəfəri ona sığışdırmağı düşünürlər. Lakin onlar bu işi gördülər. Salehi qabaqda oturdub bizi zorla cipin arxasına yerləşdirdilər. Sürücü ilə bizi metal qoruyucu ayırırdı. Maşının qapısını arxadan qıfılladılar. İyul günəşi qara maşının üstünə saçırı və biz sanki diri-diri isti bir təndirə düşmüşdük.

Maşın signal verə-verə hərəkətə başladı. Bağdaddan çıxdıq. Düşərgəyə getmək ümidi bizdə artmağa başladı. Bağdadın şimalına doğru sürətlə gedirdik. İstidən və hava çatışmazlığından boğulmaq üzrə idik. Qan-tərin içində idik və yavaş-yavaş huşumuzu itirirdik ki, maşın dönüb böyük bir qarnizona girdi. Heç bir ağacı olmayan bir küçədən keçdik. Maşın ağ rəngli bir binanın önündə dayandı. Binanın dörd tərəfi hasarlanmış həyətinə böyük bir qapı açılırdı. Binanın ətrafını quru tikan kolları sarmışdı. Çox uzaqdan yalnız "Ey Kərim Allah!" səsi

eşidilirdi. Başqa heç bir səs-səmir gəlmirdi. Sanki bütün kainat əl-ələ verib bizim yeni mənzilimizə daxil olduğumuz zaman ən darıxdırıcı mühiti yaratmışdı. Bizi vahimə bürümüşdü. Ehtimal edirdik ki, ora düşərgədir, amma o kiçik və ruhsuz binanın eşitdiklərimizə heç bir bənzərliyi yox idi. Səbirsizliklə qapının açılmasını və dörd divar arasına girməyimizi gözləyirdik.

Qapı açıldı. Maşın həyətin ortasına qədər gedib dayandı. Keyimiş ayaqlarla birtəhər maşından endik. Gözlədiyimizin əksinə olaraq, binada heç bir əsir saxlanmırdı. Əvvəlcə elə bildim ki, əsirlər otaqlarında yatıblar, amma təxminim doğru çıxmadı.

Bizi gətirən maşın qayıtdı. Biz Salehlə və oranın mühafizəsini təmin edən bir neçə əsgərlə qaldıq. Əsgərlər bizi bir-birinə göstərib nə isə danışdılar. Bəlli idi ki, bizi televiziya da görmüşlər.

Binanın hər bucağında qapıları qıfıllanmış dörd otaq var idi. Giriş hissəsində bir neçə qırmızı gül kolu vardı, kənarında ətrafını islatmış bir su baki.

Susuzluq bizi əldən salmışdı və hələ də oruc idik. Saleh dadımıza çatdı. Dedi ki, tərəxxüs həddini keçmişik və orucumuzu açmağa bilərik. Zamanında verilmiş bu fətvanı eşitcək paslı bakın isti və bulanıq suyundan köpənə qədər içdik və arıq əsgərin əmrilə bir otağa daxil olduq. Otaq Bağdad zindanından kiçik idi. Sıxlaşıb oturduq və Saleh yolda iraqılı əsgərdən eşitdiklərini danışmağa başladı:

- Deyirlər dünən iranlılar Ramazan adlı bir əməliyyat keçiriblər. Əməliyyat çox böyük olub. Bu gün əsirlərin bir qrupunu Bağdad zindanına gətirəcəklər. Oranı bundan ötrü

boşaltdılar. Bura isə Bağdadın 25 kilometrliyində yerləşən Əl-Rəşid adlı qarnizondur.

Məhəmməd Salehi soruşdu: "Saleh, bizim üçün bir də istixbarata qayıtmaq ehtimalı varmı?" Saleh dedi: "Ehtimalı var, amma ümidvaram burada qalaq. Bura daha təmiz və yaxşıdır. Əsgər dedi ki, hər gün üç saat hava almaq üçün həyəətə çıxma bilərsiniz. Üstəlik, bu otaqda qalmayacağıq, bizi böyük otağa aparacaqlar. İndi ona dəstək və qıfıl qoyurlar".

Salehin sözləri ümidverici idi. Əsarətin çətinlikləri nisbi asanlıqla əvəz olunurdu. İki ay hamam üzü görməmiş və bədənləri qabıq vermiş adamlar üçün gündə iki saat təmiz hava almaq böyük imkan idi. Simic jurnalistlərin də əlindən qurtulsaydıq, çox gözəl olardı.

Axşamüstü böyük bir otağa köçdük. Bir saat otağın önündəki koridorda oturub təmiz hava aldığımız. Orada öyrəndik ki, ikisindən başqa binanın bütün otaqları boşdur. İki otağın biri qarnizonun zindanı idi və bir neçə əsgərdən ibarət dustaqlar saxlanırdı, biri də nəzarətçilərin otağı idi. Nəzarətçilərin başçısı uca boylu əsgər idi. Mehriban görünsə də, elə deyildi.

Günbatan çağında iki uzun metal qabda bir qədər bozbaş gətirdilər. İki qab xörək bizim hamımıza az idi. Hər birimiz yalnız üst hissəsi yeməli olan çörəklərlə bir neçə tikə yedik və bitdi.

İlk gecəmiz kabel səsləri və işgəncə qışqırıqları eşitmədən vəsfəgəlməz sakitliklə keçdi; elə bir sakitlik ki, oranın iri ağcaqanadları da onu azalda bilmədi.

Ertəsi gün iraqlılar sözlərinə əməl edib dörd divar arasındakı həyətdə iki-üç saat azad gəzintiyyə icazə verdilər. Saleh yeni vəziyyətdə bizdən artıq sevinirdi. Lakin bu, uzun sürmədi. Üçüncü gün səhər çağında zindanın giriş

qapısı açıldı, həmin qara cip sürətlə daxil oldu və silahlı əsgər Salehə əmr etdi ki, maşına minsin. Ramazan əməliyyatının əsirləri Bağdad zindanında tərcüməçisiz qalmışdılar. Çətin olsa da, Salehlə vidalaşdıq. O, əsirliyin ən ağır günlərində mehriban qardaş kimi bizə kömək etmiş, yol göstərmişdi. Ondən ayrılmaq asan deyildi, amma üzünü öpüb Allaha tapşırmaqdan başqa çarəmiz də yox idi.

Yeni zindanda ixtiyarımız əlimizdə olmadığından on gün qalmaq niyyəti edə bilməzdik. Bu baxımdan, oruc da tutmurduq. Hərçənd, yeməyə də bir şeyimiz yox idi. Ramazanın bitməsinə yalnız üç-dörd gün qalırdı. Yavaş-yavaş yeni mühit və nəzarətçilərlə tanış olurduq. Nəzarətçilərin rəisi ucaboy Rəhim idi. Rəhimin iri gözləri və uzun boynu vardı və boynunda qızartı görünürdü. Digər üç-dörd nəzarətçi ondan mehriban idilər. Xüsusən də Əli şie idi və İraqın elə repressiv şəraitində cibindən İmam Xomeyninin şəklini çıxarıb bizə göstərdi. Nəzarətçilərdən əlavə, 50 yaşlı bir zabit də bəzən oraya gəlib zindanın vəziyyətinə nəzarət edirdi. Əsgərlər ona hörmət əlaməti olaraq farağət dayanırdılar.

Bir gün problemlərimizi alayarımcıq öyrəndiyimiz ərəb dilində ona başa salıb verilən yeməyin ikinəfərlik olduğunu dedik. O, inanmadı. Məcbur olub elə onun yanında 23 nəfərimizə gətirilmiş şorba qabını Mənsur və Həmidə verib içindəkiləri yeməklərini istədik. Onlar da vəzifələrini yerinə yetirib 23 nəfərlik şorbanı iki nəfərə çox asanlıqla yedilər ki, zabit yeməyin az olduğunu və ya nəzarətçilər tərəfindən azaldığını anlasın.

Onun əmrilə yemək payımız çoxaldı. Qoca zabitdən başqa bir şey də istədik: ramazanda gecə və gündüzlər oxumaq üçün bir ədəd Quran. Zabit bir az düşünüb dedi:

"Bu qarnizonda Quran yoxdur, amma çalışacağam ki, evimdən sizə Quran gətirim".

Salmanın da bir istəyi vardı. İraqlı zabitin yanına gedib köynəyinin qolunu qaldırıb dedi: "Qolumda bir qəlpə qalıb". Salman ərəbcə danışmağa çalışsa da, zabit onu anlamadı və zindandan çıxdı! Ertəsi gün zabit özü ilə parçaya bürünmüş köhnə bir Quran gətirdi. Quranın sayəsində boş vaxtlarımızın böyük bir hissəsi doldu. Quran gecə-gündüz oxunurdu. Oxuyub bitirən hər kəs gələn dəfə oxumaq üçün növbə alırdı. Beləliklə, Quran səhər tezdən gecənin yarısına qədər oxunurdu.

İlk fürsətdə Quranı düzgün oxumağı Məhəmməd Sardui və Əlirza Şeyxhüseynidən öyrəndim. Məhəmməd və Əlirza tədricən Quran müəllimi olub çox tez bir zamanda düzgün Quran qiraətini başqalarına öyrətdilər.

Bağdadın şimalındakı qarnizonun əsirlik günləri bir-birinin ardınca ötüb keçirdi. İraqlılar ilk günlərdəki kimi həssas deyildilər və təmiz hava almaq üçün daha uzun müddət bayırda qalırdıq. Onlar dustaq əsgərlərini isə gündə bir dəfə biz içəridə olanda ayaqyoluna getmək üçün bayıra çıxarırdılar.

Bir gün iraqlılar həyətdə tor qurub voleybol oynadılar. Bir dəfə də bizə onlarla oynamağa icazə verdilər. Lakin Rəhim qəsdən çəkməsini Əlirzanın ayağının üstünə qoyub qəzəblə sıxanda və onu yaralayanda daha onlarla oynamağa həvəsimiz qalmadı. Bunun əvəzinə bəzən əsgərlərlə hansı ölkənin haqlı və müharibədə daha güclü olduğu barədə mübahisə edirdik. Qızgın mübahisələrin birində əsgərlərin biri bizi məsxərə etdi. O, əzələli qollarını göstərüb dedi: "Əsgər mənəm, 40 kilo çəkisi olan sizlər yox!" Həmid Müstəqimi hirslənib dedi: "Mənimlə yarışırısanmı?" Əsgər dedi: "Nə yarışısı?" Həmid dedi: "Mən

sənin avtomatını gözübağlı şəkildə tam sökəcəyəm. Sən bacarırsansa, onu gözüaçıq şəkildə yığ!"

Əsgər ehtiyatlanıb darağı götürdü və boş avtomatı Həmidə verdi. Həmid gözübağlı halda silahın bütün hissələrini bir-bir söküb əsgərin önünə qoydu. O, əsgərin xəbəri olmadan hissələrin birini qurdalayıb dedi: "Buyur, indi bağla".

Əsgər avtomatı götürüb yığmağa başladı və nəhayət, qurdalanmış hissəyə çatdı. Onu bağlaya bilmədi. Yenidən başladı, yenə də bacarmadı. Üçüncü dəfə də cəhd etdi, lakin həmin hissəni digər hissələrə qoşa bilmədi. Həmid əminliklə dedi: "İndi ver, mən yığım". İraqlı əsgər aciz halda avtomatı Həmidə verdi. Həmid həmin hissəni bir anlığa başının arxasına apardı, sonra əsgərin gözü önündə asanlıqla yıgıb çaxmağı çəkdi və silahı ikiəlli əsgərə təhvil verdi. Həmidin işindən baş açmayan əsgər təəccüblə soruşdu: "Ona nə etmişdin?" Həmid gülərək dedi: "Dedilər deməyim!"

Qara xaç

Zabitin əmrilə yeməyimiz çoxalan vaxtdan qaşığı barədə düşünürdüm. Bir gün həyətdə bir radio batareyası tapdım. Bir kölgədə oturub daşla içindəki kömürü və yapışqan maddəni çıxardım. Metal örtüyünü koridordakı sementin üzərinə çəkdim; düz və rəngsiz oldu. Onu yumurta formasına saldım və bir taxta parçası ilə ona dəstək düzəltdim. Oldu bir xörək qaşığı. Düzdür, daha çox qayıq avarına bənzəyirdi. Onu yumaq istəyirdim ki, zindanın qapısı açıldı və qara cipin burnu içəri girdi. Qorxduq ki, bizi yenidən istixbaratın zindanına qaytaracaqlar.

Maşın həyətin ortasında dayandı və Saleh yerə endi. İnanılmaz idi. Ataları səfərdən qayıtmış uşaqlar kimi ona doğru qaçıb görüşdük. Saleh qayıtmağa tələsirdi. O dedi: "Uşaqlar, çox tez hazırlaşın. Gərək Bağdada qayıdaq!"

Bağdad sözü canımıza lərzə saldı. Seyid Abbas Sədət dedi: "Həmin lənətə gəlmiş zindana qayıdırıq?" Saleh dedi: "Yox-yox, Qırmızı xaçla görüşməlisiniz. Sonra yenə bura qayıdacaqsınız. Bağdada qədər Saleh bizə çoxlu məlumatlar verdi. Dedi ki, Ramazan əməliyyatı Bəsrəni tutmaq üçün hazırlanmışdı, amma iranlılar hələ Bəsrəyə çata bilməyiblər. Bu xəbəri yeni əsirlərdən eşitmişdi. Saleh Rzanın və qoca ərəbin azad olunduğunu dedi. Əbdünnəbi haqda xəbərlər isə ürəkaçan deyildi. Nəzarətçilər deyirmişlər ki, haqqında edam hökmü çıxarıla bilər. O mübariz şiə gəncə ürəyimiz yandı. Biz də yolda dəmir barmaqlıqlar arxasından Salehsiz günlərimizin xatirələrini danışdıq.

Bağdada daxil olduq. Ümidvar idik ki, Qırmızı xaçın nümayəndələrilə görüşəcək, ailələrimizə məktub yazacaq və onları vəziyyətimizdən xəbərdar edəcəyik.

Bir binanın yanında maşından endik. Zala girib Qırmızı xaç nümayəndələrinin gəlməsini və adlarımızı əsir kimi qeyd etmələrini gözlədik. Bir saatdan sonra bir dəstə adam zala daxil oldu: İraq ordusunun yüksək rütbəli bir hərbiçisi, bir neçə zabit və bir gənc qadın. Qadının əynində qara rəngli açıq paltar vardı və üzünü iyrənc formada bəzəmişdi. Mühüm beynəlxalq xəbər agentliklərindən birinin müxbiri olduğu nəzərə çarpırdı. Bunu onunla gələn yüksək rütbəli hərbiçidən öyrəndik. O vaxta qədər çoxlu jurnalistlərlə görüşmüşdük, amma iraclılar buna xüsusu hörmət edirdilər.

Müxbir qadın bizi görüb çox təəccübləndi. Bu yaşda uşaqların döyüşmələrinə inanmırdı. O, bizdən bir neçə nəfərlə qısa söhbətdən sonra iraqılı polkovnikə təklif etdi ki, saxlandığımız yerdə bizimlə görüşsün. Polkovnik xəbərin həmin zalda və onun həyətinə hazırlanmasını istəsə də, qadının təklifini qəbul etdi və qərara alındı ki, ertəsi gün Bağdadın şimalındakı qarnizonda bizimlə görüşsün.

Polkovnik bizimlə gələn nəzarətçilərə tapşırırdı ki, zindanın həyətinə sulasınlar, bizə meyvə və şirniyyat versinlər. Onun bizə də tövsiyələri vardı, Saleh tərcümə etdi: "Əgər sabah kameranın önündə artıq-əskik danışsanız və ya başınızı aşağı salsanız, vay halınıza!"

Hər şey ertəsi günə qaldı. Saleh istixbaratın zindanına, biz də Bağdadın şimalındakı zindana qayıtdıq. Yolda uşaqların biri dedi: "Əcəb qırmızı xaç idi!" Başqa birisi dedi: "O ki qara xaç idi!" Biz gülüştük.

Ertəsi gün günəş doğmazdan öncə zindanın qapısı açıldı. Bizi məcbur etdilər ki, həyəti süpürək və sulayaq. Bir saatdan sonra üzüm və qarpız dolu bir podnosu qapının önünə qoydular. Su bakını da yeni bir səhənglə əvəzlədilər. Tavandan bir ventilyator asdılar. Rəhim təkidlə tapşırırdı ki, jurnalistlər gəlib-gedənə qədər heç kim meyvələrə əl vürməsin. Onun təhdidini ciddiyyə almadıq və gedən kimi meyvələrin hamısını yedik; ona görə yox ki, bir neçə ay idi dadlı meyvə yeməmişdik, əslində ona görə ki, kameranın önündə düşməyə sui-istifadə imkanını vermək istəmirdik. Əmin idik ki, jurnalistlər gedəndən sonra əsgərlər bizə bir üzüm dənəsi də saxlamayacaqlar.

Günortaya qədər gözümüzü qapıya dikib çəkiliş qrupunu gözlədik, amma bir xəbər çıxmadı. Bütün günü həyəcanla gözlədik. Deyəsən, bəxtimiz gətirmişdi.

İraqlılar qara paltarlı qadının hazırlayacağı xəbərin xeyrindən keçmişdilər. Daha yaxşı! Əvəzində uzun müddətdən sonra meyvə yedik, isti havada bir səhəng və bir tavan ventilyatoru qazandıq.

Başqa bir səfər

Ramazan ayı bitmişdi. Avqust ayında, əsirliyimizin 75-ci günündə darvazanın arxasından daha bir avtomobil siqnalı eşidildi. Bu dəfə qara cip deyil, mikroavtobus gəlmişdi. Bizi yenidən Bağdad zindanına, qara xaçla görüşə, ya da düşərgəyə aparacaqlarını isə bilmirdik.

Bu müddətdə bizdən fars dilini öyrənmək üçün hər bir fürsətdən istifadə etmiş Rəhim bəzi fars sözləri ilə Rəmədi düşərgəsinə gedəcəyimizə dair şad xəbər verdi. Düşərgəyə getmək bizdən ölkəmiz əleyhinə təbliğat məqsədilə istifadə etmək istəyən Bəs rejiminin kamera və jurnalistlərindən qurtulmaq demək idi. Ən azı, biz belə düşünürdük. Amma görəsən, düşərgəyə getmək o ağır təbliğata son qoyacağdımı?

Hərəkət etdik. Mikroavtobus qərb istiqamətinə gedirdi. Bir nişan üzərində yazılmışdı: Rəmədi 100 km. Rəmədi düşərgəsi haqda Salehdən eşitmişdik. Sevinirdik ki, iki saatdan sonra 1000 nəfərlik bir əsir qrupuna qoşulacağıq. Mən daha böyük şey gözləyirdim. O anda Əkbəri və Həsən İskəndərini xatırlayırdım. Ən böyük arzum Rəmədi düşərgəsində onları görmək idi.

75 gün həbsdən sonra yolun ətrafındakı mənzərələrə, tarlalara və kənd evlərinə baxmaq məndə unudulmaz hisslər yaradırdı. Bəsrə-Bağdad yolunda olduğu kimi burada da kənd evlərinin forması, xurma və yulğun ağacları öz kəndimizə oxşayırdı. Bu oxşarlıq məni

darıxdırırdı. Kaş bir yerdə dayanaydıq. Bu arzuda idim ki, birdən güllə səsinə bənzər bir səs gəldi və mikroavtobus bərk titrəməyə başladı. Təkəri partlamışdı. Sürücü və silahlı nəzarətçilər təkəri dəyişmək üçün maşından endilər. Bizim bəxtimizdən ehtiyat təkər də cırıq idi və onlar təkəri oradaca yamamağa başladılar. Bu bizim üçün bir fürsət idi ki, silahlı əsgərlərin baxışları altında yerdə oturaq, yeni ot ətrini qoxulayaq və azad sərçələrin səsinə dinləyək. Əlində bir ip olan ərəb kişi yolun o tayından bu tayına keçdi. Yanımızdan ötəndə bir-bir bizə baxdı. Boynundakı şalını açdı və bizə salam verib getdi. Hər bir addım atdıqca dönüb bizə və silahlı əsgərlərə baxırdı.

Sürücü işini bitirib açarları mikroavtobusun baqajına qoyanda yanında dayanmışdım. Gözüm baqajda bir-birinin üstünə yığılmış jurnallara düşdü. Sürücüdən icazə alıb onlardan birini götürdüm və farsca olduqlarını görüb təəccübləndim.

Mikroavtobusa mindik. Jurnalı özümlə içəri aparıb həvəslə oxumağa başladım. Jurnalın adı Həqiqət idi. Loqosu nəstəliq xətilə yazılmışdı və loqonun altında "Siz bilə-bilə haqqı batillə qarışdırmayın və haqqı gizlətməyin!"²³ ayəsi dərc olunmuşdu.

İlk baxışdan anladım ki, jurnal iranlı əsirlər üçün hər ay çap olunur. Bir səhifəsində İslam respublikasının banisinin şəkli çəkilmişdi. Rəssam imamı ağacları kötükdən mişarlanmış bir bağda qorxunc şəkildə təsvir etmişdi. Kəsilmiş hər bir ağacın gövdəsi üzərinə inqilabın böyük şəhidlərindən birinin adı yazılmışdı: Mütəhhəri, Behişt, Rəcai, Bahünər, Müfəttih. Ölkəmizin digər şəhidlərinin adları da yazılmış kəsik ağaclar uzaqlara qədər davam edirdi. Şəklin altında Xəyyamın bir rübaisi yazılmışdı:

²³ Bəqərə, 42

Dostların hamısı əldən oldular,

Əcəllə bir-bir candan oldular.

Ömür məclisində bir şərəbimiz vardı,

İki-üçü bizdən öncə məst oldular.

Həqiqət jurnalı²⁴ Rəmadi şəhərinə çatana qədər bütün uşaqların əlində gəzdi və sonra stulun altına atıldı.

Rəmadi kiçik bir şəhər idi. Biz oraya çatanda şəhər sakit idi. Mikroavtobus böyük bir çayın üzərindəki dəmir körpüdən keçdi. Bir neçə dəqiqədən sonra şəhərdən bayırda uzaqdan tikanlı məftillər arasındakı üç ikimərtəbəli binanı gördük. Təxmin etdim ki, ora düşərgədir. O anda hamımız belə təxmin etmişdik. Yaxınlaşıb binaların alnındakı böyük qırmızı aypara nişanı görəndə isə heç şübhə etmədik ki, düşərgəyə çatmışıq.

Mikroavtobus tikanlı məftillərin əlli metrliyində ağ bir binanın önündə dayandı. Biz məftillərin o tərəfində düşərgədə insanların qaça-qaça birinci ikimərtəbəli binaya yaxınlaşdıqlarını gördük. Dayandığımız yer düşərgənin ştabı idi. Plakatın üzərinə yazılmışdı: Rəmadi əsir düşərgəsi, Baş qərargah.

Mikroavtobusdan endik. Əllərində qamçı olan 5 qırmızıpapaq əsgər bizi düşərgəyə aparmağa gəlmişdi. Ştabdan ucaboy və enlikürək bir kapitan çıxdı. Əsgərlər fərağat dayandılar. Kapitan qaşqabaqlı və çox ciddi idi. Bizi saydı. 23 nəfər idik. Əsgərlər ətrafımızı sarmışdılar. Mənsur silahlarını bizə tuşlamış o qədər əsgəri görüb

²⁴ Bu jurnal Xalq Mücahidləri (Münafıqları) Təşkilatının əməkdaşlığı ilə Bağdadda çap olunub əsir düşərgələrində yayılırdı. İki ildən sonra onun nəşri dayandırıldı. Bəs rejimi və münafıqlar imamın və inqilab öncüllərinin əleyhinə hər bir vasitədən istifadə edirdilər. Həmin rəsm və Xəyyamın rübaisi də bu məqsədə xidmət edirdi. Təbii ki, əsirlər ona əhəmiyyət vermirdilər.

güldü və dedi: "Görün nə qədər qorxurlar!" Qaşqabaqlı kapitan yaxınlaşıb Mənsurun qulağını dartdı, üzünə möhkəm bir sillə vurb dedi: "Kim qorxur?!" Yola düşdük. Abbas yavaşca dedi: "Uşaqlar, danışığımıza fikir verin, bunlar farsca bilirlər".

Düşərgənin dəmir millərdən qapısı sağ-soldan iki metr hündürlüyündə və beş metr enliyində olan tikanlı məftillərə yapışmışdı. Məftillər qarmaqarışlıq idi; bəzisi şaquli, bəzisi üfüqi, bəzisi də maili. Oradan bir pişiyin keçməsi də imkansız idi. Növbətçi otağı solda idi və qapının ağzında iki silahlı əsgər dayanmışdı.

Düşərgəyə daxil olduq. İkimərtəbəli binanın biri sağda, ikisi isə solda idi. Soldakı birinci binaya daxil olduq. Qumla örtülmüş yerə bir plakat vurulmuş və Quranın bu ayəsi yazılmışdı: "Onlar öz iştahları çəkdiyi halda (və ya: Allah rızasını qazanmaq uğrunda) yeməyi yoxsula, yetimə və əsirə yedirərlər".²⁵ Birinci binanın divarında qırmızı rəngli böyük bir dairənin içində yazılmışdı: "Qate əvvəl" (Birinci korpus). Hər yer sakit idi. Birinci korpusun önündəki ərazidə heç kim görünmürdü.

Ensiz bir koridora daxil olduq. Otaqların pəncərələri sağ tərəfdə idi. Tanış və mehriban səslər gəlirdi.

- Salam, qardaşlar...
- Xoş gəldiniz, qəhrəmanlar....
- Hansı əməliyyatdınız?
- Nə vaxt əsir düşdünüz?
- Səddamın yanına aparılanlar siz idiniz?
- Salamathlıqları üçün salavat deyin...

Hər pəncərədən səs gəlirdi və tor arxasından səs sahiblərinin yalnız kölgəsi görünürdü. Pəncərələr bitdi və səslər kəsildi. Pilləkana çatıb ikinci mərtəbəyə qalxdıq.

²⁵ İnsan, 8

Koridorun sonunda bir otaq vardı. Bizi birbaşı həmin kiçik otağa apardılar. Bir qədər sonra bizə əsir paltarları gətirdilər.

Səddamın paltarlarını həvəslə çıxarıb atdıq. Toztorpaqlı Bəsic paltarlarından ayrılanda kədərləndiyimiz qədər Səddamın hədiyyə verdiyi rəngli paltarları çıxaranda sevindik.

Əsir geyimi tünd idi. Diqqətlə baxanda anlamaq olurdu ki, elə hərbi geyimdir. Zindan millərini göstərən qara xanaları vardı. Miqatda ehram paltarı geyinib yüngülləşən hacılar kimi özümüzü yüngül hiss etdik. Kiçik otaqdan çıxdıq. Qarşı tərəfdə qapısı bağlı bir otaq vardı. Əlində qamçı tutmuş bir əsgər həmin səkkizinci otağın açarını çıxardı. Həmvətən əsirlərlə görüşə yalnız bir neçə metrlik məsafə qalmışdı. Həyəcanlı idim. Düşünürdüm ki, görəsən, Əkbər o acı ayrılıqdan sonra sağala bildimi? Olarmı ki, bu gün bütün bu əsirlərin arasında onu da görüm, ya ən azı ondan bir xəbər öyrənəm? Həsən necə? Bağdaddan bu düşərgəyə gəlməsi və mənim bugünkü sevincimin hədsiz olması mümkündürmü? Otağın qapısı açıldı. İçəri girdik. Aman Allah, nə görürdüm! Uzun ərəb donu geyinmiş 20-30 ağsaqqal kişi. Birinin əsası vardı və başı əsən dizlərinə qədər əyilmişdi. Ən gəncləri 40 yaşını göstərən hündür və bədənli bir kişi idi. Bizi o, qarşıladı. Bir-bir özümüzü öpüb farsca, amma ərəb ləhcəsilə bizə xoşgəldin dedi. O anda dəhşətə gəlmişdim. Öz-özümə dedim ki, İlahi, məgər əsirlər nə qədər ağırdır ki, bunları belə qocaltırmışdır?! Düşündüm ki, yəqin bu adamlar əsir düşərkən Bəsic üzvü, əsgər və ya uzaqbaşı, zabit olmuşlar. İnsan bir-iki ilin içində bu qədər qocalıb əldən düşə bilərmi?! Qocaların bizə sarı hücumu bu haqda fikirləşməyə macal vermədi.

Onlar şövqdən ağlaya-ağlaya bizi qucaqlayır, üzümüzü öpürdülər. Görüşmə bitəndən sonra qocalarla üz-üzə oturub həyat sərgüzəştlərini dinlədik. Onda başa düşdük ki, Allahın bu bəndələri nə Bəsic üzvüdürlər, nə əsgər, nə də zabit. Onlar Xuzistanın sərhəd kəndlərinin əhalisi idilər. Səddamın əsgərləri işğala başlayarkən onları yoldan, evdən və ya tarladan əsir tutmuşdular. Onları saxlayırdılar ki, müharibə bitəndə əsir mübadiləsi zamanı hər birinin qarşılığında zabit və ya əsgər alsınlar.

Adı Kazim olan 40 yaşlı kişi bizim başımıza gələnləri dinləyib farsca yaxşı bilməyən qocalara tərcümə etdi. Danışdığımız yerdə nazik və uzun azadol fiti düşərgəni bürüdü. Otaqdan çıxıb digər əsirlərlə tanış ola bilərdik. Otağımızın başçısı Kazim divardakı mıxlardan asılmış yemək qablarına sarı getdi. Qabların birini götürüb otaqdan çıxarkən bizə dedi: "Şam yeməyini almağın vaxtıdır. Bir saatdan sonra daxilol fiti çalınacaq. Mütləq ayaqyoluna gedin. Sabah səhərə qədər gedə bilməyəcəksiniz. Çünki otağın içində ayaqyolu yoxdur".

Mehriban təbəssümlər

Kameranın qapısı arxasında əsirlərin səmimi salamları ilə qarşılaşdıq. Gənc və arıq idilər, ibadət etməkdən alınları qabar bağlamışdı. Hərəsinin əlində öz əl işləri olan torpaq təsbeh vardı. Təbəssümləri mehriban və baxışları səmimi idi. Hər bir neçə nəfəri birimizi dövrəyə almışdılar. Pillələrdən aşağı düşüb düşərgənin qumlu yerinə daxil olduq. Onlar başımıza gələnləri bizdən yaxşı bilirdilər, qəzetlərdə oxumuşdular.

Şam yeməyi üçün otaqlarına dəvət etdilər. Günəş hələ batmamışdı. Hərəimiz yeddi nəfərdən ibarət qruplarına

qonaq olduq. Mən kermanşahlı Siyamək Ətainin qonağı oldum. Oturub iraclılara məxsus içi çiy, çölu bişmiş çörəklə bozbaş yedik. Bozbaş çoxlu qırmızı sudan və bir neçə tikə inək ətindən ibarət idi.

Erkən yeyilən şamdan sonra yenə söhbətə başladıq. İlk fürsətdə Əkbəri və Həsəni soruşdum, heç kim tanımadı. Lorustanlı Həsənvənd dedi: "Burada cəmi üç kermanlı uşaq var: biri Seyid Məhəmməd Hüseyni, biri Məhəmmədrza Raşidi, biri də bir neçə ay öncə əsir düşmüş Əli Benavənd".

Seyid Məhəmməd Hüseyni və Məhəmmədrza Raşidini gördüm. İkisi də təxminən 24 yaşlı və seyranlı idilər. Müharibənin əvvəllərində əsir düşmüşdülər. Nə qədər dözümlü və möhkəm olduqlarını danışdıqlarından anlamaq olurdu.

Seyid Məhəmməd 23 nəfərlik qrupumuzun çoxunun özlərini, ya da atalarının tanıyırdı. Əsirliklərindən iki il ötəndən sonra birdən-birə yeddi yerli tapmaq o və Raşidi üçün böyük imkan idi. Rza İmamquluzadə, Cavad Xacui, Mənsur Mahmudabadi, Məhəmməd Sardui, Həmid Müstəqimi, Abbas Purxosrovani və Seyid Abbas Sədət seyranlı idilər.

Günəş batmaqda ikən daxilol fiti səsləndi. Siyamək məni kameramıza qədər müşayiət etdi. Kamera başçımız Kazim bizə öyrətdi ki, divara söykəlib oturmalıyıq. İraqlılar bizi sayıb gedəcəkdilər. Elə də etdik. Saymadan sorna Kazimin Qulam əmi çağırdığı bir kişi bir neçə əsirlə bizə ədial və balış gətirdi. Hər nəfərə iki ədial, bir balışı və bir zolaqlı uzun ərəb donu.

Gecənin oratalarına qədər qocalarla söhbət etdik. Bəziləri Hüveyzədən idilər, bəziləri Süsəngərdən,

bəziləri də başqa yerlərdən. Əhvazlı Kazim tanınmış adam olmuş və neft şirkətində işləmişdi.

Onların arasında yaşı bəlkə də yetmişi ötmüş bir qoca vardı. Qalın şüşəli eynəyinin qabı bir neçə yerdən sınmış və bağlanmışdı. Bir süpürgə dəstəyindən əsa kimi istifadə edirdi, onsuz yeriə bilmirdi. Ağzında heç bir dişi olmayan o qoca ərəbin adı Baba Əbud idi.

Yeni dustaq yoldaşlarımızdan birini də Molla çağırırdılar. Əksər qocalardan fərqli olaraq, mollanın yaxşı dini savadı vardı. Mədrəsəyə getmişdi və ürəyin istəyən qədər əhvalat, hədis və dua bilirdi. O, qədim məktəbxanaların metodu ilə qocaların bir neçəsinə Quran öyrədirdi. Onun qoca şagirdlərinin Quran öyrənmə həvəsi mənə qəribə gəlirdi. Molla müəllimlikdən əlavə, kameranın təmizliyinə də nəzarət edirdi.

Əsirliyimizin ən rahat gecəsi çatmışdı. Yeni ədyal və balışların qoxusu Bağdad zindanlarının ədyallarının acı xatirəsini yadımızdan çıxardı. Daha yalqız deyildik, yüzlərlə dost tapmışdıq. Yuxudan oyanandan sonra günəş altında gəzə biləcəkdik. Kiçik və palçıqlı bir gölməçədən dənizə düşmüş bir balıq kimi hiss edirdik özümüzü. Çünki əsirliyin ilk üç ayında çox əziyyət çəkmişdik.

Qocalar yatmağa hazırlaşırıdılar. Bizim hər birimizin üç iyirmisantimetrlik metlax qədər yerimiz vardı. Ədyallarımızı sərib uzandıq. Yorğun olsam da yuxuya getməzdən öncə Əkbər haqda düşündüm. Yavaş-yavaş onu yenidən görəcəyimə ümidim üzülürdü. İri kalibrli güllə budunun arteriya damarını kəsmişdi. Elə ağır yara ilə o mərəkədən salamat qurtarmasına inanmaq çətin idi. Uzun müddət onun məzlum çöhrəsi və son baxışları haqda düşündüm. Kənddən Ciroft şəhərinə getdiyimiz və onunla

Əsgəri adlı bir kişinin evindəki otaqda kirayə qaldığımız günləri, həmin soyuq qış gecəsini xatırladım.

Soyuq qış gecəsi

Qardaşlarım Yusif və Möhsün kəndə getmişdilər. Əkbərlə mən imtahanımız olduğuna görə evdə qaldıq. Gecə məndə güclü başağrısı başladı. Əkbər şam hazırlayırdı; kartofları soyub doğradı və səbətə tökdü. Kağız paketdən bir neçə pomidor götürüb kartofların üstünə qoydu və yumaq üçün həyəətə getdi.

Başım hələ də ağrıyırdı. Taxçanın üstündə kitablarımın yanında bir dərman qutusu vardı. Soyuqdəymə dərmanı idi. Birini götürüb içdim. Pilətinin işığı otağı isitmişdi. Əkbər bayırdan gəldi. Soyuqdan əsirdi. Qapını açan kimi soyuq hava otağa doldu. Üstümə bir yorğan atıb işığın yanında uzandım. Əkbər kartofu və pomidorları çırağın üstünə qoyub çörək almaq üçün geyindi. Arxasınca qapını kilidləyib yorğanın altına qaçdım. Gözlərim ağırlaşdı və yuxuya getdim. Gözümü açanda Ciroftun isti yay günəşinin şüası otağa düşmüşdü və Əkbər yatağında yatırdı. Yorğunluğum çıxmışdı və daha başım ağrıyırdı. Qəhvədanı götürüb doldurmaq üçün bayıra çıxdım. Qayıdanda gördüm ki, qapının şüşəsi sınımış və yaranmış böyük dəlik müşəmbə ilə bağlanmışdır. Əkbər qapının səsinə oyanıb tez yatağından qalxdı və dedi: "Sən yaxşısan? Bir şeyin yoxdur?"

- Yox. Necə məgər? Bu şüşə niyə sınıb?

Əkbər təəccüblə soruşdu: "Yəni sən bilmirsən?" Dedim: "Nə olub? Nəyi bilməliyəm?" Əkbər məsələdən xəbərsiz olduğumu görüb danışmağa başladı:

- Axşam çörəkçidən qayıdanda qapını nə qədər döydümsə, açmadın. Şüşədən gördüm ki, yatmısan. Əvvəlcə dedim ki, gedim bir dost-tanışın evində yatım. Sonra yadıma düşdü ki, qazan pilotənin üstündədir. Qorxdum ki, tüstüləyər və gecə vaxtı boğularsan. Qapını o qədər döydüm ki, səsə ev sahibi çıxdı. Dedim ki, Əhməd otaqda yatıb, qapını nə qədər döyürəmsə, açmır. Dedi ki, təzə bir şüşə alacağına söz versən, bu şüşəni sındırmana icazə verərəm. Söz verdim və vurub şüşəni sındırdım. Sonra əlimi içəri salıb cəftəni çəkdim və otağa girdim. Nəfəs aldığını görüb arxayınlaşdım.²⁶

Mollanın sakit azan səsinə yuxudan oyandıq. Günəş çıxandan bir qədər sonra fit çalındı və biz sayılmaq üçün oturduq. Say fitindən sonra ilk əsirlik şorbasını içdik. Qədim əsirlər iki il idi səhər yeməyinə ondan başqa bir şey yeməmişdilər. Görüşlər başlandı. Seyid Məhəmməd Hüseyini Kəhnucdan olduğumu eşidib Əli Benavəndin arxasınca adam yolladı. Beceqan kəndindən 22 yaşlı bir gənc idi. Köynəyinin sağ qolu boş idi. Fəthülmübin əməliyyatında top qəlpəsi qolunu dibindən aparmışdı. O qədər utancaq idi ki, səsini güclə eşitmək olurdu. Nə qədər çalışırıdım, nadir hallarda onunla səmimi ünsiyyət qura bilirdim. Mən Kəhnuc ləhcəsilə ona sual verirdim, o isə səlis fars dilində cavab verirdi. Sonrakı günlərdə nəhayət, gülüşünü görə və əsirlik macərəsini eşidə bildim.

Kuşək cəbhəsində böyük bir qəlpə qolunu kəsir və o, İran-İraq cəbhələri arasındakı çöldə tək-tənha qalır. Qızarmış isti qəlpə qolunu kəsib aparmaqla yanaşı, həm də

²⁶ Qohumum və döyüş yoldaşım olan Əkbər Daneşini bir də heç vaxt görmədim. Bu böyük şəhiddən hələ də bir iz tapılmamışdır. Gözü yolda qalmış anası 27 il intizar və qərarlılıqdan sonra 2009-cu ildə dünyasını dəyişdi.

yaranın yerini yandırır. Beləliklə, qanaxma çox azalır və o, sağ qalır. Üç-dörd gün çöldə qalır və nəhayət, güclü susuzluqdan ölümə hazırlaşır. Gözünün qaraldığı və kəlmeyi-şəhadəti dediyi anlarda güclü yağış yağmağa başlayır. Bədənində taqəti qalmayan Əli quru dodaqlarını kiçik bir su cıdırına tutur və həyata qayıdır. Ertəsi gün iraclılar onu tapıb əsir tuturlar.

Həmin gün və sonrakı günlərdə köhnə əsirlərdən Rəmədi düşərgəsi haqda lazımi məlumatları öyrəndik. Öyrəndik ki, birinci gün silləsi ilə Mənsura xoşgəldin deyən kapitanın adı İzzəddindir və daşürəkli adamdır. Digər iki korpusa getmək qadağandır. Üçüncü korpustakı 24-cü kamera düşüncə adamlarının saxlandığı yerdir. Onları casuslar vasitəsilə təyin etmişlər. Onların azadol saatları binanın digər əsirlərindən fərqli vaxtdadır. Düşərgənin başçısı əsirlərin Qulam əmi çağırdıqları abadanlı bir zabitdir. Əsirlər boş vaxtlarını ingilis dilini və ərəb qrammatikasını öyrənməklə keçirirlər. Casim, Əhməd və Həmid düşərgənin daxili nəzarətçiləri idilər. Düşərgənin hamamı ümumidir və yalnız cümə günləri qızdırılır. Və nəhayət, öyrəndik ki, tikanlı məftillərə yaxınlaşmaq, kağız və qələm saxlamaq, camaat namazı qılmaq və hər hansı bir toplantı keçirmək qəti qadağandır.

Düşərgə uşaqları bizə tövsiyələr də verdilər: məsələn, kiminlə gəldi, xüsusən də əhli-haqq kürdlərilə get-gəl etməyə. Orada ilk dəfə olaraq, əhli-haqq firqəsinin bığlarını çənələrinə qədər uzatmış üzvlərini gördüm. Bəziləri ordudan, bəziləri də qoca kişilər kimi mülki vətəndaş idilər. Əhli-haqq firqəsindən olanların çoxu yeddinci kamerada qalırdılar. Onlar ya təmizlik işləri ilə məşğul idilər, ya da günəşin altında oturub saqqallarını qırxdırdılar. Üzlərini qırxanda sıx bığlarını lezva

aparmasın deyə onu ağızlarında saxlayırdılar. Dodaqlarının ətrafını qırxandan sonra səslə üfürməklə bığı ağızlarından çıxarırdılar. Sonralar gördüm ki, onlar nəinki təhlükəli deyillər, hətta sədaqətli və mehribandırlar.

Düşərgəyə gəlişimizin ikinci həftəsində Fəthülmübin əməliyyatında əsir düşənlərin biri ilə tanış oldum. Seyid Hisaməddin Nəvvabi İsfahandan idi. Sağ ayağına güllə dəymişdi və həyətdə çətinliklə gəzirdi. Bir gün onunla düşərgənin daxili vəziyyəti haqda danışarkən dostlarından biri bizə qoşuldu. Onlar bir neçə anlığa üçüncü korpus barədə danışdılar. Söhbətlərində eşitdim ki, bir ruhanidən danışır. Seyiddən soruşdum ki, ruhani dediyiniz bu adam hövzə tələbəsidir, yoxsa familiyası Ruhanıdır? Seyid gülüb dedi: "Üçüncü korpusda ruhanımız də var, amma bu, axund deyil. Soruşdum ki, adı nədir? Seyid dedi: "Hüseyn Ruhani".

Qatarın səsi qulaqlarımda əks-səda verdi. Lorustan dağlarında dağ otlarının gözəl ətrini, kupədə siqaret çəkən döyüşçüyə nəsihət verən gənc pasdarın çöhrəsini - hamısını xatırlayıb seyidə dedim: "Bu Hüseyn Ruhani şimaldan, Behşəhrdən deyil?!" Seyid Hisam yerində donub qaldı: "Çiyrimi tutub özünə sarı çevirdi. Səsini yavaşdıb dedi: "Sən Hüseyn Ruhanini haradan tanıyırsan?" Dedim: "Onu təxminən bir il öncə Ərak-Əhvaz qatarında komandir geyimində görmüşəm. Seyid məni bir küncə çəkib dedi: "Hüseyn Ruhaninin komandir olması aramızda qalsın. Bu düşərgədə casus çoxdur. Əgər Hüseynin pasdar və komandir olduğunu bilsələr, ona çox pis olar".

Mən pasdar olmağın ağır bədəlini Bağdad zindanında Salehdən eşitmişdim. Seyidi arxayın etdim ki, narahat olmasın. Seyid Hisam rahat nəfəs aldı və mövzunu dəyişib

dedi: “Doğrudan, bizim əməliyyatımızdan əsir düşmüş uşaqların ikisi də ikinci korpusdadır. Təsadüfən, səninlə tay-tuşdurlar: Məhəmməd həsən Miftah və Məhəmməd Yəzdi. Ürəkləri çox istəyir ki, sizi görsünlər”. Soruşdum ki, onları necə görə bilərəm? Cavab verdi: "Novruz bayramında. Üç korpusun əsirləri yalnız novruz bayramında görüşə bilirlər".

Mühüm məlumat

Sonrakı günlərdə düşərgə haqda daha mühüm məlumatlar öyrəndik:

İyirmi dördüncü kamera düşərgənin mənəvi komandanlıq mərkəzidir. Mühüm əsirlər orada saxlanırlar. O mühüm adamlardan biri gənc bir hövzə tələbəsidir. Düşərgənin vilayəti (dini baxımdan legitim rəhbərliyi) ona aiddir. Orada bütün dindar uşaqlar ona tabedirlər və son söz onundur. Hər bir əmrini icra etmək şəriət baxımından vacibdir və əməllərindən boyun qaçırmaq günah sayılır. Nə vaxtsa onu başqa düşərgəyə köçürsələr, yerinə başqa biri təyin olunacaq. Gənc tələbənin əmrləri məxfi kanallar vasitəsilə kameralara ötürülür. Hər bir kamerada bir nəfər onun nümayəndəsidir. Nümayəndənin hökmü yalnız öz kamerasının əsirlərinə keçərlidir. Gənc tələbənin və onun nümayəndələrinin vilayəti İmam Xomeyninin və məsum imamların vilayətinin davamı sayılır.

Bunlar gəlişimizin ilk günlərində dindar uşaqların bizə verdikləri informasiyaların bir hissəsidir. Sonralar öyrəndim ki, bu qayda-qanunları Rəmədi düşərgəsinin bütün əsirləri qəbul etmirlər. Əhli-haqq kürdlərinin və ordu qüvvələrinin çoxu bu qanunları tanımırdılar. Onlar öz sözlərini deyir, öz yolları ilə gedirdilər və heç kimə də

pislikləri toxunmurdu. Bir dəstə isə o qanunlara tək cə müxalif deyildilər, hətta onlara qarşı mübarizə də aparırdılar. Onlar satqın və casus idilər, 24-cü kamera ilə əlaqə vasitələrini öyrənib xəbər verməyə çalışırdılar.

Yəhya M. və Rza Z. həmin qrupdan idilər. Gənc ruhaninin metoduna müxalif olan üçüncü dəstə də vardı. Onlar dindar və savadlı uşaqlar idilər, amma əsirlikdə belə idarəetmə üsulunu bəyənmirdilər. Onlar düşünürdülər ki, gənc ruhani də başqaları kimi əsirdir, dövrün fəqih rəhbəri olan həzrət İmam Xomeynilə əlaqəsi yoxdur və onun tərəfindən təyin olunmayıb. Buna görə də, yüzlərlə əsirin taleyini ona tapşırmaq olmaz. O adamlardan biri Seyid Məhəmməd Hüseyini idi. Siyamək Ətai də belə düşünürdü.

Sonralar mənə məlum oldu ki, bu qrupun fikri daha doğrudur. Gənc ruhaninin və onun həmfikirlərinin idarəetmə üsulu hədsiz tələbkarlıq və dəfətməyə əsaslanırdı. Bu qrupun dəfətmə funksiyası cəlbətmə funksiyasından böyük idi. Elə qadağalar qoyurdular ki, zəif adamların ruhdan düşməsindən başqa bir effekt vermirdi. Məsələn, top oyunlarını qadağan etmişdilər. Deyirdilər ki, düşmən bizim oynamağımızdan sui-istifadə edir. Bu məsələ zəif adamların, əyləncə üçün də olsa, müxaliflərə qoşulmalarına səbəb olmuşdu. Onlara görə, köynəyin yuxarı düyməsinin açıq olması da bəyənilməz idi. Bu qadağalar yavaş-yavaş əsirlər arasında birliyi pozdu. Onlar düşərgə başçısı seçiminə müdaxilə etdilər və bu böyük vəzifəni zəif bir adama tapşırdılar. O da sonralar çoxlu fəsadlara yol açdı və nəhayət, öz nöqərlərindən birinin əli ilə öldürüldü.

Gənc ruhaninin idarəçilik üsulu əsirlər arasında yenə də güclü ixtilaf və təfriqələrə səbəb oldu. Hizbullahçı əsirlər tanınıb digər düşərgələrə köçürüldülər. Qalanlar da

müxalifləri arasında azlığa çevrildilər və çoxlu əziyyətlər çəkildilər. Gənc ruhaninin özü də Mosulun 4 sayılı düşərgəsinə köçürüldü. Əfv, bağış, güclü cəlbətmə qüvvəsi və alicənab rəftarı olan Hacı ağa Əbuturabi və Hacı ağa Cəmşidi kimi böyükələr təbii ki, ona fəzilətini nümayiş etdirməyə imkan vermədilər. Beləliklə, gənc ruhaninin vilayət ulduzu Əbuturabi və Cəmşidinin dirayət günəşi yanında görünməz oldu.

Onlar bizim uşaqlarımız deyillər!

İsti Rəmədi yayı bitmək üzrə idi. Düşərgə, onun yazılmış və yazılmamış qanunları ilə tam tanış olmuşduq. Bizim qrupumuz gecələr bir yerdə olurdu, gündüzlər isə hər biri öz işində. Seyid Məhəmməd Hüseyini bizə ərəb qrammatikasından dərs keçirdi. Hər gün bir və ya iki hədis əzbərləyirdik. Əbəlfəz Məhəmmədi hamıdan çox əzbərləmişdi. O, gecələr əzbərlədiklərini mənə danışdı.

Birinci və ikinci korpuslar arasında bir voleybol meydançası qədər məsafə var idi. Bir gün Seyid Hisam Məhəmmədhəsən Miftahı mənə göstərdi. Məhəmmədhəsənin əynində zolaqlı uzun ərəb donu vardı və əsa ilə yeri yirdi. Təbəssümlə mənə əl yellədi və elə uzaqdan-uzağa dostlaşdıq. Sonralar da uzaqdan birbirimizə əl yelləyirdik və dostluğumuz davam edirdi.

Hər şey öz qaydasında gedirdi. Ancaq bir gün Siyamək Ətai həyətdə mənə bir bəd xəbər verdi. O dedi: "Deyəsən, iraclılar yenidən sizin məsələnizi gündəmə gətirirlər". Ürəyim üzüldü. Soruşdum ki, nə baş verib? Dedi: "Qəzetdə oxudum ki, İraq məmurları sizi İrana göndərmək istədiklərini deyiblər. Haşimi Rəfsəncani isə deyib ki, onlar bizim uşaqlarımız deyillər". Dedim: "Yəni Haşimi

belə də deyib?" Siyamək gülübşirin Kermanşah ləhcəsilə dedi: "Yox, özlərindən çıxarırlar. Hələ bunları tanımayıbsan?! Yəqin Haşimi Rəfsəncani deyib ki, bunlar uşaq deyillər. İraqlılar da birini üstünə qoyub bu şəklə salıblar". Siyamək sözünə davam etdi: "Deyirlər ki, üçüncü bir ölkənin vasitəsilə sizi İrana göndərəcəklər". Təəccüblə soruşdum ki, bunu kim deyib? Siyamək dedi: "İraqlılar. Deyirlər indi ki iranlılar uşaqlarını istəmirlər, biz Fransaya göndərəcəyik. Əgər istəsələr, oradan ölkələrinə qayıdalar".

Alnımı soyuq tər basdı və boğazımı qəhər tutdu. Deyəsən, hər şey təzədən başlayırdı: yenə təbliğat, yenə kamera. Əsirliyin ilk üç ayının acılarını yenidən unutmuşduq. İndi isə bəlkə də daha ağır və daha acı günlərə hazır olmalı idik.

Gecə kamerada hamımız kədərli idik və hər bir ehtimala qarşı plan cızırırdıq. Əbəlfəz o gecə də yatmadan öncə əzbərlədiyi 40 hədisi danışdı. Mənsur və Cavad da "zərəbə" feilini ərəb dilinin bütün bablarında hallandırandan sonra yatdılar.

Sözügedən xəbərin qəzetlərdə dərc olunmasından bir neçə gün sonra səhər saat onda vaxtsız fit səsi düşərgəni bürüdü. Qulam əmi qapı tərəfdən qaça-qaça gələrək qışqırırdı: "Yalnız səkkizinci kamera içəri! Yalnız səkkizinci kamera!"

Deyəsən, oyun başlamışdı. İçəri keçdik. Pəncərədən gördüm ki, bir dəstə jurnalist düşərgəyə girir. İzzəddin və Həmid adlı əsgərlər onlardan qabaq kameraya girdilər. Fotoqraflar şəkil çəkməyə başladılar. İzzəddin Qulam əmiyə dedi: "Qulam, get voleybol topunu gətir". Düşərgənin ən qəddar nəzarətçisi olan Həmid dedi: "Ya Allah! Gedin voleybol meydançasına!"

Getdik. Qulam əmi topu meydançaya atdı. İzzəddin əmr etdi: "Girin meydançaya!"

İki komandaya bölündük. İlk servisi Abbas vurdu; möhkəm və güclü. Top birinci korpusun damına düşdü. Dama çıxmağa yol yox idi. Həmid bizim Nuxalə (yaramaz, zibil) adlandırdığımız satqın həmvətənlərimizdən birinə dedi: "Çıx onu gətir". Və hirsindən sarı bığlarını çeynəməyə başladı. Nuxalə kanalizasiya borusu ilə çətinliklə dama qalxdı və topu yerə atdı. Bu dəfə Həsən Müstəşriq servis vurdu və top ikinci korpusun damına düşdü. Nəzarətçi Həmidin gözlərinə qan dolmuşdu və hələ də bığlarını çeynəyirdi. Nuxalə topun ardınca getdi. Operatorlar hələ bir şey çəkə bilməmişdilər.

Oyun davam edirdi; bu damdan o dama. İzzəddin barıt çəlləyinə dönmüşdü, amma jurnalistlərin önündə özünü saxlayırdı. O, bu teatrdan bir şey çıxmayacağını görüb Həmidə əmr etdi ki, bizi kameraya qaytarsın. Həmid bağırdı: "Vallah, bu gecə Həmid həmişəki Həmid olmayacaq!" Bizi kameraya doğru apardı. Jurnalistlər çəkdikləri qısa filmlə və bəzi şəkillərlə düşərgədən çıxdılar. Günün qalanı normal keçdi. Günbatan çağı şam yeməyi yedik. Yemək həmişəki bozbaşlardan idi: donmuş və soğansız ətlə bişmişdi, yağından da pis qoxu gəlirdi. Siyamək mətbəxdə ət qutularının üstünə belə yazıldığını görmüşdü: "İstehsal tarixi: 1950"; yəni 32 il qabaq.

Düşərgənin aşpazları həmin otuzillik ətləri azca soğan və sarıköklə qovursaydılar, bəlkə də yeməli olardı. Amma Rəmədi düşərgəsində soğan qadağan olunmuş məhsullardan idi. Səbəbi ötən ilə qayıdırdı: əsirlərin biri soğan suyu ilə ailəsinə görünməz bir məktub yazmışdı ki, hərəratə verəndən sonra əsirlərin sirrini bilib İslam respublikasının aidiyyəti orqanlarına xəbər versinlər.

İraqlılar da soğanın təhlükəli əşya olduğunu anladıqda mətbəxin alış-veriş siyahısından çıxarmışdılar.

Qəmli bir gecə

Saymadan sonra həmişəki kimi molla'nın Quran səsi gəldi. Qocalar oturub söhbətləşməyə başladılar. Mən Fərsiyədə alaçıqdakı qəşəng günlərimizdən danışmaq üçün Məcid Zeyqəminin yanına getdim. Məcid yerində uzanıb gözünü üzlüyünü çıxardığı bulud balısa dikmişdi. Onun gözəl krem rəngi vardı. Məcidin yanında oturdum. Bulud balışı əllərində oyan-buyana çevirirdi. Soruşdum ki, nə edirsən? Dedi: "Əhməd, təsəvvür elə bunun hamısı bir tort olaydı".

Balı'nın buludunu tort formasında gördüyünə görə Məcidi qınamadım. Altı aylıq əsirlik dövründə nadir hallarda şirin bir şey yemişdik. Hər gün verilən iki stəkan çayın şirinliyini isə çətinliklə təyin etmək olurdu. Dedim: "Məcid, ürəyin tort istəyir?" Dedi: "Həm də çox". Dedim: "Mənim də. Kaş bir banka mürəbbə olaydı, başımıza çəkəydik". Əbəlfəz hədislərini bir də əvvəldən axıra qədər oxudu. Həsən Müstəşriq və Həmid Tağızadə voleybol oyununu yada salıb zarafatlaşır və gülürdülər. Əhmədəli Hüseyini və Məhəmməd Babaxani də söhbətləşirdilər. Sardui qəza namazı qılırdı. Hər kəs bir işlə məşğul idi ki, birdən pəncərənin arxasından əsgər çəkmələrinin səsi gəldi. Az sonra qıfilların səsi hər kəsi öz yerində oturtdu. İraqlı İzzəddin və Həmid içəri girdilər. Çox həyəcanlı idik. Həmidin sözü yadıma düşdü: "Vallah, bu gecə Həmid həmişəki Həmid olmayacaq!" İzzəddin kameranın içində bir dövrə vurdu. Bəzilərinə başı ilə işarə verərək kameradan çıxmalı olduqlarını bildirdi.

Püşk Məhəmməd Sarduinin, Rza İmamquluzadənin, Abbas Purxosrovaninin, Mənsur Mahmudabadinin, Mahmud Rəiyyətnejadin, Həmid Müstəqiminin və Əbəlfəz Məhəmmədinin adına çıxdı. Onların hər biri çəkələyini geyinmiş və ya geyinməmiş halda möhkəm bir təpiklə kameradan bayıra düşürdü. Kameranın qapısı bağlandı. Kameramızın başçısı Kazim donub qalmışdı. Düşərgənin səsucaldanı qoşuldu. Qulaqbatıran səsle Bəndəri musiqisi səslənirdi. Pəncərədən gördük ki, uşaqları ayaqyoluna tərəf apardılar. Narahatlıqdan qocaların ayaqları əsirdi. Baba Əbud iraqılılar gələrkən oturmaq icazəsi olan yeganə şəxs idi. O anda o, əsasını əlləri ilə möhkəm sıxmışdı və gözlərinin yaşı eynəyinin altından qırışmış üzünə axırdı.

Təxminən bir saat keçdi. Pəncərənin arxasından ayaq səsi gəldi. Seyid Abbas Səadət dedi: "Gətirirlər". Qapı açıldı və uşaqlar içəri girdilər. Üz-başları şişmişdi və axsayırdılar. Nəzarətçilər qapını qıfıllayıb gedəndən sonra döyülənlərə sarı qaçdıq. Məhəmməd başlarına gələni danışdı.

- Bizi ayaqyolunun arxasına, kanalizasiya hovuzu ilə tikanlı məftillərin arasına apardılar. Dedilər ki, İmam Xomeynini söy. Biz isə söymədik.

Əhmədli Əbəlfəzdən soruşdu: "Qardaş, sizi çox döydülər? İndi halın necədir?" Əbəlfəz ağrı çəkə-çəkə acı təbəssüm etdi və azəricə dedi: "Yaxşı". Rza İmamquluzadə dedi: "Həmid məni kanalizasiyaya salmaq istəyirdi, Casim Çirkunun²⁷ Allah qorxusu qoymadı". Abbas Purxosrovani dedi: "Məgər qışqırıq səslərimizi

²⁷ Bu adı əsirlər iraqılı əsgərlərin birinə qoymuşdular. Onun paltarı həmişə çirklili olurdu. Bir dəfə ayaqyolunda gördüm ki, barmağı ilə ayaqyolu sabunundan bir lay götürüb diş məcunu əvəzinə istifadə edir.

eşitmirdiniz?!" Seyid Abbas dedi: "Bəndəri musiqisi qoydu ki?!"

Deyəsən, Həsən Müstəşriq o birilərdən çox döyülmüşdü. O, həmin anda da həmişəki kimi gülüb dedi: "Şərəfsizlər bir-iki nəfər deyildilər ki. On nəfər idilər. Necə də kabelləri vardı!" Həsən Müstəşriqlə səmimi dost olan və həmişə zarafatlaşan Həmid Tağızadə əlini Həsənin çiyninə vurub dedi: "Həsən Rinqo,²⁸ cavabını aldın? İndi hey topu vur düşsün dama". Həsən Həmidin ayağına möhkəm bir yumruq vurub dedi: "Yaftabadlı oğlan, yerin əskik idi. Sən də bir az kabellə döyülsəydin, bəlkə bir az arıqlayardın". Qocalar uşaqların göyərmiş bədənələrini görüb yenidən ağladılar.

Gec yuxuya getdim. Döyülənlər isə səhərə qədər ağrıdan oyan-buyana çevrildilər.

Susuz balıqlar

Səkkizinci kameranın önündəki balkonun qırağında oturub uzaqlara baxırdım. Bir-iki kilometr o tərəfdə Ənbər düşərgəsinin divarları görünürdü. Fikirləşirdim ki, bəlkə də Əkbər Ənbər düşərgəsindədir. Onun yaşamasına ümidimi hələ üzməmişdim.

Baba Əbudun əsasının səsi koridordan eşidilirdi. Yəqin ki, Rəşidin yanından gəlirdi. Rəşid gənc bir kürd idi və yeddinci kamerada qalırdı. O, qocanı yuyub-qurutmaq işinə baxırdı; hamama aparırdı, kisələyirdi, paltarlarını yuyurdu, saqqalını qısaltırdı və ən mühümü, onunla

²⁸ Həsən Müstəşriq lotu ləhcəsilə danışırdı. Kimisə çağırmaq istəyəndə zarafatca deyirdi: "Ey! Rinqo!" Sonralar Hacı ağa Turabi bəzən onu zarafatla Lotu Həsən çağırırdı.

zarafatlaşırdı ki, gülsün, uşaqlarının və nəvələrinin ayrılıq qəmini unutsun.

Sanki Allah Rəşidə Əbuda muzdsuz-minnətsiz qulluq etməyi tapşırırmışdı. Qoca zəifləyən kimi üzüqibləyə uzanıb kəlmeyi-şəhadətini deyirdi. Belə anlarda azadol zamanı olsaydı, kimsə qaçıb Rəşidi çağırırdı. Rəşid Baba Əbudu belinə alıb həkim otağına sarı qaçırırdı. Nəhayət, bir gün qocanın halı pisləşdi. Qibləyə doğru uzandı, kəlmeyi-şəhadəti dedi və Rəşid gəlmədən gözlərini həmişəlik yumdu.

Kanalizasiya maşını düşərgənin həyətinə girdi. Sürücü tualet quyusunu boşaltmağa gəlməzdən öncə maşını Rəmədi çayında doldurur və düşərgənin torpaq həyətinə səpirdi. Maşın yavaşca gedirdi. Əsirlərin biri lüləni tutub həyəti sulayırdı. Bu anda yerə böyük bir balıq düşdü. Bir qədər atıldı və hərəkətsiz qaldı. Bir az öndə daha bir balıq da yerə düşdü. Əsir balıqları götürüb tikanlı məftillərə tulladı. Ürəyim yandı. O balıqlar necə də pis aqibətli idilər; yarım saat qabaq böyük bir çayda üzürdülər, indi isə iti tikanlı məftillərin arasında hərəkətsiz qalmışlar. Bizim əsirliyimiz də o balıqlara bənzərsiz deyildi. Lakin aqibətimiz də eyni olacaqdımı? Bunu düşünə-düşünə bir neçə gecə öncə gördüyüm yuxunu xatırladım. Səddam tikanlı məftillərin yanında durub mənə deyirdi: "Əgər bir gün getməli olsam, öncə hamınızı edam etdirəcəyəm".

Birinci mərtəbənin koridorundan Hüseyncanın səsi gəlirdi. O, həmişəki kimi İran məmurlarını söyürdü ki, nə üçün Səddamın sülh təklifini qəbul etmədilər? Hüseyncan ölkənin qərb bölgəsindəki zastavalarından birində xidmət etmişdi. O, İslam inqilabını öyrənmək, şahın otuz il başı üstündə gördüyü şəklini unutmaq istəyirmiş ki, düşmənin hücumu ilə üzləşib işğalçılara əsir düşmüşdü. Birinci

mərtəbənin koridorunda Haşimi Rəfsəncanini söydüyü zaman isə əsirliyindən iki il ötürdü.

Onun biz 23 nəfərdən və düşərgənin digər dindar uşaqlarından xoşu gəlmirdi. Ara-sıra bizə söz atır və təhqir edirdi ki, nə üçün İslam quruluşunu sevirik və onun kimi şahın övladının qayıtmasını gözləmirik. Bununla yanaşı, o, yazıq idi. Çox pis vəziyyətə düşmüş, məyus olmuşdu və onu mühasirəyə almış bütün tikanlı məftillərdən qurtulmaqdan başqa bir şey düşünmürdü. Bir sayılı kamerada qalan və əsgərləri ilə birgə əsir düşmüş orta yaşlı zabit də əsirliyin şərtlərini qəbul edə bilməmişdi. Lakin Hüseyncan kimi haray-həşir salmırdı, bütün qəmini içinə tökürdü. Nəhayət, bir gün səhər əsgərləri “cənab kapitanın” ağzına gələn danışdığını görürlər və çox keçmədən dəlilik xəbəri düşərgəyə yayılır.

Onu həmişə ayaqyolunun yolunda görürdüm. Səliqəli geyimdə və saçını maşınla qırxılmış halda bir tərəfdə dururdu. Siyamək deyirdi ki, ixtiyarı əlində deyil, kameranı bulayır və dustaq yoldaşlarına iş artırır. Deyirdi ki, xörək boşqabını önünə qoyanda arvadının və uşağının şəklini çıxarıb onlara da yemək təklif edir. Sonra isə ümitsizcəsinə şəkli yerinə qoyub yalnız halda yeməyini yeyir.

Dəli kapitan və Hüseyncan bizim ordu və polisimizin həqiqi nümayəndəsi deyildilər. Birinci korpusda yüzlərlə müsəlman və vətənpərvər zabit və əsgərlər vardı. Onları nə tikanlı məftillər, nə nəzarətçi Həmidin kabelləri, nə də qüribət qəmi əyən bilməmişdi. İnsanların fərqli çıxarları vardır.

Kanalizasiya maşını düşərgədən çıxırdı. Qapıçı maşının altına baxırdı ki, kimsə yapışıb qalmasın. Səsucaldandan isə ərəb musiqisi yayımlanırdı.

Mayorun "nəvazişləri"

Uşaqların döyülməsindən bir həftə ötməmiş düşərgənin yeni rəisi Mayor Mahmudi bir neçə yapon jurnalistlə gəlib birbaşa bizim kameramıza daxil oldu. Yapon operator bizim əsir həyatımızın bütün cəhətlərini xüsusi həvəslə qeyd edirdi; divardakı mıxlardan asılmış çantalarımızı, qapının önündəki plastik çəkələklərimizi, ətrafını kisələrlə örtüydük və guya tualet olan metal çərçivəni, səhərə qədər sidiklə dolan və səhər ayaqyoluna boşaltdığımız böyük vedrəni, kameranın ortasındakı su səhəngini, yerləşmək üçün qırağını lezva ilə kəsdiyimiz bulud döşəkləri, Mənsurun uşaq üzündən qocaların qırış əllərinə qədər hər şeyi çəkirdi.

İraq Kürdüstanından olan Mayor Mahmudi farsca bizim kimi sərbəst danışdı. O, jurnalistlərə etiraz olaraq başımızı aşağı saldığımızı görüb pis söyüşlər verməyə başladı. Arxayın idi ki, yapon jurnalistlər heç nə başa düşmürlər. Başa düşmürdülər də. Bizim başlarımız isə eləcə aşağı idi. Mahmudi Mənsura sarı gedib yerdən qaldırdı. Operator kameranı mayora sarı çevirdi. O, hiyləgərliklə kameraya gülür, ağ və ətli əllərilə Mənsurun başını sıgallayırdı. Yapon jurnalistlər isə ən yaxşı səhnəni tutmuşdular - iraqılı bir mayorun iranlı yeniyetmə əsirə mehribanlığını. Lakin həmin anda Mahmudinin Mənsura və bizə hədiyyə etdiyi söyüşləri anlamadılar. Mayor Mənsuru əzizləyə-əzizləyə deyirdi: "Qoy bu yapon köpək uşaqları düşərgədən çıxsınlar, bilirəm siz iranlı qoduqlarla nə edim!" Sonra yenə də hamıya ağır söyüşlər verməyə başladı.

Həmin gün axşamçağı sayma fiti çalınanda iraqılı qoca zabit həmişəki kimi əsirləri saymağa gəldi. O, mehriban adam idi. Kameraya girən kimi əvvəlcə bizim uşaqların

qaldığı sağ tərəfə baxıb deyirdi: "Necəsiniz, gənclər?" Sonra isə solda oturmuş qocalara tərəf çevrilib soruşurdu: "Necəsiniz, qocalar?" Sonra saymağa başlayır və sayı kağıza yazıb çıxırdı. Lakin mehriban zabit həmin gün mehriban deyildi. Mayor Mahmudi ona bizi tənbeh etməyi tapşırırmışdı, amma o, bu işlərin adamı deyildi. O günə qədər kimsə onun bir əsirə əl qaldırdığını görməmişdi. Həmin gün isə tapşırıq almışdı və üzrü vardı. Bəlkə də nəzarətçi Həmid yanında olmasaydı, tapşırığı icra etməzdi. İraqlı əsgərlər arasında tayı-bərabəri olmayan bu adama görə əmri yerinə yetirməli idi. Hamını vura bilməzdi, ya da vurmaq istəmirdi. Ona görə də bir nümayəndə kimi birimizi vurmaq qərarına gəldi. Həmin nümayəndə də Həsən Müstəşriqdən başqa birisi ola bilməzdi. Çünki dikbaş və hazırcavab idi, iraqlılar onu böyük kələkbaz çağırırdılar.

Qoca zabit Həsəni cərgədən çıxardı. Sual-cavabsız bambuq çubuğu qaldırıb Həsənin çiyninə vurdu. Həsən ikinci zərbədən yayındı. Üçüncüsü isə əlinin içinə dəydi və bərkdən qışqırdı. Ondan sonra Həsən bambuq zərbələrinin ona dəyməsinə imkan vermədi. Çox möhkəm zərbə almasa da, elə hay-küy salırdı ki, gəl görəsən. Bambuq çiyninin yanından keçəndə elə qışqırırdı ki, eşidən elə bilərdi dınaqlarını çəkirlər. Həsənin artistliyindən çox da narazı görünməyən qoca zabit nəhayət, Həsənə üç-dörd zərbə vurub kameranı tərk etdi.

Seçkilər

Mayor Mahmudi düşərgənin rəisi vəzifəsində çalışdığı qısa müddətdə nəzarəti tam ələ ala bilmişdi. O, İraqın Süleymaniyyə vilayətinin kürdlərindən idi. Deyilənə görə,

hərbi təhsilini şah dövründə Şirazda almışdı. İrənin bütün şəhərlərini tanıyırdı. İlk dəfə düşərgəyə girəndə əsirlərin birindən soruşmuşdu: "Haralısan?" Əsir cavab vermişdi ki, Qəsri-Şirindənəm. Mahmudi Qəsri-Şirinin zənginlərindən birinin adını çəkib demşidi: "Onu tanıyırsan? Yəqin ki bağından çox alma oğurlamısan. Düzdür?" O, İrənin kəndlərinin də adını bilirdi.

Mahmudi düşərgədə nəzərdə tutduğu islahatlara düşərgə başçısını dəyişməklə başladı. Demokratik bir dəyişiklik oldu. Dedi ki, düşərgənin başçısını əsirlərin özləri seçməlidirlər.

Tez bir zamanda 24-cü kameradan ən layiqli bir namizəd irəli sürüldü. Əli Əhli-haqq camaatından bir zabit olmuşdu. Həmin günlərdə yenicə hizbullahçı qüvvələrə qoşulmuşdu və daha Əhli-haqla əlaqəsi olmadığını bildirirdi. O, bunu isbatlamaq üçün bığlarını qısaltmış və dindar əsirlərlə əlaqəsini artırmışdı.

Bizim 24-cü kameranın uşaqları ilə təmasda olan nümayəndəmiz Yəhya Kəsai xəbər gətirdi ki, Əliyə səs verməliyik. Biz də dinməz-söyləməz qəbul etdik. Cümə günü seçki keçirildi və namizədimiz böyük səs çoxluğu ilə düşərgənin başçısı seçildi.

Ertəsi gün Mayor Mahmudi düşərgədə nizam-intizam haqda danışmaq üçün Əlini öz otağında qəbul etdi. Bir saatdan sonra Əli bir dəst paltar və bir cüt kətan ayaqqabı ilə düşərgəyə qayıtdı. Əli gündüzlər düşərgənin hər yerini gəzir, kamera başçıları ilə iclas keçirir, onların problemlərini dinləyir və Mayor Mahmudiyə çatdırırdı. O, qısa müddət ərzində əsirlər üçün böyük işlər görə bildi. Onların ən mühümü xörəyin miqdarının artırılması idi. Əli azad şəkildə 24-cü kameraya gedib-gəlir və güman ki gənc

ruhani ilə də söhbətləşirdi. Hər həftə bir neçə dəfə ştaba çağırılır və Mayor Mahmudi ilə saatlarla danışdılar.

Əli tez bir zamanda düşərgənin bütün qruplarını, o cümlədən dindarların razılığını qazandı. İraqlılar üçüncü korpusda ona kiçik bir otaq verdilər. Həmin otaq sonralar onun daimi iqamətgahı və həm də qətl yeri oldu.

Getdikcə Əlinin Mayor Mahmudi ilə iclasları artdı. İclaslar gündüzdən gecəyə keçirildi. O, günboyu düşərgənin işlərilə məşğul olur, gecələr ştabda iclasdan qayıdıb birbaşa otağına gedib yatırdı.²⁹

²⁹ İranlı zabit olmuş Əli düşərgənin rəisi Mayor Mahmudiyə aldanaraq amallarına arxa çevirdi və 1984-cü ildə iki əsir tərəfindən öldürüldü.

Üçüncü fəsil: Payız

Düşərgənin önündəki evkaliptlərin yaşıllığı göstərirdi ki, onlar payızın gəlişini hiss etməmişlər. Təqvimə görə isə payız həqiqətən, girmişdi. Biz yenə də gecələri ərəb qocalarla, gündüzləri isə həyətdə digər əsirlərlə oturmaqla, həmçinin dərs oxumaqla və gəzməklə keçirirdik. Jurnalistlər də ən azı, həftədə bir dəfə yanımıza gəlirdilər. İmkan edəndə şəkil və ya video çəkir, bizə də bir döyülmə hazırlayıb gedirdilər. Əsirliyimizdən 6 ay ötmüşdü, amma hələ də İraqın jurnal və qəzetlərinin səhifələrini bəzəyirdik.

Bir gün ştabın önündə bir avtomobil dayandı və videokameraları olan iki kişi maşından endi. Düşündük ki, nəzarətçilər yenə də qışqıracaqlar: "Səkkizinci kamera içəri!" Lakin bu, baş vermədi. Nəzarətçilər gəlib məni, Həmid Müstəqimini, Mənsur Mahmudabadini və Mahmud Rəiyyətnejadı ştaba apardılar.

Mayor Mahmudinin otağında eynəkli bir kişi bizə xoşgəldin dedi. Otaqda ondan, tərcüməçidən və operatordan başqa heç kim yox idi.

Eynəkli kişinin üzü bizə tanış gəlirdi. Onu bəlkə də qara xaçla görüşdə, ya da Səddamın sarayında görmüşdük. Mülki geyimdə idi və özünü çox humanist göstərməyə çalışırdı. İraqlı əsgər bir podnos çayla içəri girdi. Əsirlikdə ilk dəfə olaraq fincanda çay içdik. Qəribə hiss idi. Eynəkli kişi danışmağa başladı:

- Bizim rəhbərimiz sizi azad etmək istəyirdi, iranlı məmurlar isə deyirlər ki, siz iranlı deyilsiniz. İndi biz istəyirik sizi Fransaya göndərək, oradan da İrana gedəsiniz. Fikriniz nədir?

Dedim:

- Bizim kamerada 20-30 nəfər 50-70 yaşlı qoca qalır. Onlar müharibədə iştirak etməyiblər. Olar ki, bizim yerimizə onları göndərəsiniz?

Eynəkli kişi dedi:

- Cənab prezident sizi göndərmək istəyir. Məgər siz ata-analarınızın yanına qayıtmaq istəmirsiniz?!

Mahmud Rəiyyətnejad dedi:

- Danışmağın nə faydası?! Biz nə deyiriksə, siz qəzetlərinizdə əksini yazırsınız.

Eynəkli kişi dedi:

- Biz bura qəzet və ya televiziyaadan gəlməmişik. Bizi göndəriblər ki, sizin vəziyyətinizi öyrənək. Arxayın danışın.

Mənsur dedi:

- Siz qəzet və televiziyalarda təbliğat aparırsınız ki, bizi zorla cəbhəyə göndəriblər. Biz könüllü gəlməyimizi nə qədər deyiriksə də, siz başqa şey yazırsınız.

Həmid dedi:

- Biz digər əsirlər kimi olmaq istəyirik. Siz bizdən ölkəmiz əleyhinə istifadə edirsiniz".

Eynəkli kişi dedi:

- Bizim prezidentimiz yalnız humanistlik etmək istəyir.

Mənsur dedi:

- Bizi üç ay istixbaratda saxladınız. O isti havada nə hamam vardı, nə tualet. Düşərgədə də hər gün bizi döyürlər. Bu, humanistlikdir?!

Əsgər içəri girib fincanları yığdı. Ürəyim istəyirdi ki, fincanlar bir də dolu qayıtsın, amma qayıtmadı. Eynəkli kişi dedi:

- Yəni sizi döyüblər?

Dördümüz də bir ağızdan dedik:

- Bəli.

Eynəkli kişi ilə söhbətimiz bir saat sürdü. Sözümlərin canı bu idi ki, biz əsirlik, əks-təbliğət mövzusu deyilik!

Eynəkli kişi gedəndə bizi əmin etdi ki, müsahibənin çəkilişini İraq televiziyasına verməyəcək. Dedi ki, bu videonu yalnız yüksək rütbəli məmurlara verəcəyəm. Biz də sözlərinə inandıq. Sonrakı günlərdə televiziya və qəzetlərdə həmin birsaatlıq söhbətdən əsər-ələmət görməyəndə anladığımız ki, eynəkli kişi yalan deməyib.

Alpinist kişi

Ötən hər bir adam bir anlıq dayanıb uca dağın yamacındakı büllur gölə tamaşa edirdi. Alpinist bir kişi ipdən tutub rəngli daşlardan yuxarı dırmaşırdı. İçində üç balaca yumurta olan göyərçin yuvasının yanından da keçib zirvəyə sarı gedirdi. Siyamək də orada idi. Soruşdum: "Siyamək, bunu kim düzəldib?" Dedi: "Kak Rza şamla düzəldib".

Kak Rza bir neçə şamı əritmək üçün bir qabda çırağın üstünə qoymuşdu. Sonra ərimiş maddəni soyuq su vedrəsinin içinə boşaltmışdı. Parafinlər soyuyandan sonra gözəl şəkllə düşmüşlər; dağ, qaya və dərə şəklinə.

Kak Rza həmin parçalarla iri bir sənət əsəri yaratmışdı. O, alpinist kişini sabunla düzəltmişdi və bir qədər dəsmal sapını bir neçə qat edib ehtiyat ip kimi çiyindən asmışdı.

İraqlı əsgər olan Casim Kak Rzanın əl işini görüb ertəsi gün çoxlu rəngli şam gətirib iş sifariş vermişdi.

Siyaməklə pillələrdən endik. Həyətdə əsirlər iki-üç nəfərlik dəstələr halında gəzişirdilər. Tikanlı məftilin yaxınlığında bir yer vardı. Adətən, günboyu bir neçə nəfər orada bədənlərini günə verirdilər. Bizimlə get-gəli olan dindar uşaqlar heç vaxt başqalarının önündə paltarlarını

soyunmazdılar. Günəşin altında köynəklərini çıxaranlar bunu sağlamlığa faydalı, dəri xəstəliklərinə və oynaq ağrılarına xeyirli bilirdilər. Doğru da deyirdilər. Çoxlarının bədəninə qəribə döymələr vardı. Əsir düşmüş mülki vətəndaş olan Fəriborzun sağ qolunda həzrət Əliyə aid edilən bir şəkil çəkilmişdi, sol qoluna da pərişan saçlı bir qadın şəkli. Siyamək mənə danışdı ki, əsirliyin ilk aylarında döyməni bacaran Pərviz adlı bir iranlı bu yanlış ənənəni qoyubmuş. Az adam vardı ki, əlinin və ya qolunun üstünə ən azı, "bu da keçər" sözünü döydürmüş olmasın. Siyamək Pərvizi göstərdi. Otuz yaşlı, uca boylu və qalın qaşlı bir kişi idi:

- Pis adam deyil. Ona tatuvuran Pərviz deyirlər. Amma dindarların onunla arası yoxdur. Öz işilə məşğuldur. Yaxşı rəsmlər də çəkir, amma Səddamın şəklinin üzündən. İraqlılar məcbur edirlər. Təbii ki, azdan-çoxdan nəsə verirlər də. Başqa çarəsi yoxdur.

Köhnələrin əsirliyindən iki il ötmüşdü. Onların çoxu bədənlərini döydürdüklərinə görə peşman idilər və onları pozmağa çalışırdılar. Bu işə təxminən qeyri-mümkün idi.

Fəriborzun yanından keçirdik. Siyamək yerlisi olduğuna görə bəzən onunla zarafatlaşırdı. O, barmağını pərişan saçlı qadına sarı uzadıb dedi: "Fəriborz, bunu nə vaxt döydürməsən?" Fəriborz gülüb dedi: "Qadası, bu, tağut dövründəndir". Sonra Siyamək həzrət Əlinin xəncərlə oturmuş şəklinə işarə etdi:

- Bəs bu?

- Qadası, bu, İslam respublikasına aiddir.

Gülüşüb Fəriborzdan uzaqlaşdıq. Bir neçə addım gedəndən sonra Siyamək dedi ki, o, sadə və təmiz adamdır, problemlə gəncliyi olub. Əsirlikdən qabaq avara və yolkəsən olub. Son bir neçə ildə çörəkçi işləyib. Bütün

gənclik çılğınlığından indi yalnız bu tatular qalıb. Əsirlikdə vaxtını ayaqqabı tikməklə keçirir. Fəriborz tatu üçün bədəninin heç bir yerinə rəhm etməmişdi. O, hətta barmaqlarının üstünə də nəşə yazmışdı. Ayağının üstündə ox batmış ürək şəkli vardı. Bir gün ona dedim: "Fəriborz, bilirsən, sən yeganə adamsan ki, ürəyin sinəndə yox, ayağının üstündədir". Gülüb dedi: "Hə, qadası, bilirəm. Dəli olmuşam da, anlamamışam". Fəriborz sonralar öz keçmişindən çox uzaqlaşdı. O, namaz qılır, oruc tuturdu.

Tikanlı məftillərin arasında yerə sancılmış nişanların üzərinə yazılmışdı: "Tikanlı məftilə yaxınlaşma!" Yavaş-yavaş ərəbcəm yaxşılaşdığında bunu başa düşdüm və biz yaxınlaşmayıb düşərgənin girişinə sarı qayıtdıq. Nəzarətçilərin biri bir qucaq qəzetlə içəri girirdi. Siyaməkin məsləhətilə otaqlarına keçdik ki, hansı yeni xəbər yazıldığına baxaq.

Köhnə əsirlərin kamerası səliqəli idi, bizimkindən çox fərqlənirdi. Bizimki iki səbəbdən səliqəli qalmırdı: bizim dəcəlliyimizdən və qocaların zəifliyindən. Onların boşqabları bizimkindən çox dərin idi. Özləri bu formaya salmışdılar. Ortadakı səhəngin altında parçaya bükülmüş plastik qutularda yəqin ki yeməli şeylər vardı: mürəbbə, ya da turşu. Əsirlərin başı üzərində divara asılmış parçalarda diş məcunu, fırça, üzqırخان və qaşiq qoymaq üçün yerlər tikilmişdi. Kameranın divarlarından cürbəcür təsbehlər asılmışdı: torpaqdan, daşdan və ən çox da xurma tumundan. Boş yağ qablarından iynə-sap, düymə və digər kiçik əşyaları saxlamaq üçün qəşəng qutular düzəltilmişdilər.

Siyamək qatlanmış kilimini sərdi və mən ona qonaq oldum. O, hər bir ev sahibi kimi qonağına qulluq etməyə getdi. Özünün və dostunun metal stəkanını götürdü.

Kisədən stəkanların hər birinə iki qaşığı şəkər töküb səhəngə doğru getdi. İran səhənglərinin aşağısı yerin üzərində olur. Bu zaman da yerdən onun içindəki suya çirkin keçmə ehtimalı var. İraq səhəngləri isə konus formasındadır və üç metal ayaq üzərində durur. Səhəngin iti sonu yerdən aralı dayanır və mümkün damcıları plastik testə tökülür. Səhəngin altındakı yer əsirlər üçün soyuducu işini görürdü; yeyinti məhsullarını oraya qoyurdular ki, tez xarab olmasın.

Siyamək su və şəkərlə qayıdana qədər kamera başçısı bir neçə qəzetlə içəri girdi. Şərbəti başıma çəkdim və Siyamək qəzetləri vərəqləməyə başladı. İyirmi üç nəfərin şəkli adət üzrə, Əl-Sovrə qəzetinin birinci səhifəsinə vurulmuşdu. Ərəb dilini yaxşı öyrənmiş Siyamək şəklə aid yazıları mənə oxudu.

Müəllif bizi "qapı arxasında qalanlar" adlandıraraq Səddam Hüseyin bizi geri vermək istəyi barədə yazmış və sonda həmişəki yalanlarını vurğulamışdı: İran rəhbərliyi zorla cəbhəyə yolladığı uşaqları qəbul etmək istəmir.

Siyaməklə sağollaşmazdan qabaq şəkil albomunu vərəqlədim. Albomun cildini yuyucu tozunun qutusundan, səhifələrini də şəffaf neylondan düzəltmişdi. Səhifələrə rəngbərəng dəsmal sapları ilə gözəl haşiyələr tikmişdi. Hər səhifə bir rəngdə idi.

Palto

Oktyabrın ortalarında Rəmadinin havası artıq soyumuşdu. Köhnə əsirlər bir il mıxdan asıla qalmış tozlu paltolarını yuyub günün altına qoydular. Bir gün düşərgənin anbarının rəisi olan qaradərili Məhəmməd

gələndə Yəhya Qeşmini göndərdik desin ki, biz də palto istəyirik. O, mehriban adam idi. Güləndə iki sıra iri və səliqəli diş üzündə qara və ağ rənglərinin maraqlı təzadını nümayiş etdirirdi. Həftədə bir dəfə mətbəxin anbarının önündə dayanıb nəzarət edirdi, əsirlər yük maşınından düyü və lobya boşaldırdılar. Maşın boşalan kimi Yəhyanı axtarırdı. Onu görəndə ucadan deyirdi: "Ha, Əbu-Samirə,³⁰ necəsən?"

Yəhya Qeşminin dərisi də onunku kimi qara idi. Bu eynilik onun Yəhya ilə yaxınlığına səbəb olmuşdu. O, Yəhyanı çox istəyirdi, bəzən zarafatla ona deyirdi: "Əbu-Samirə, müharibədən sonra öz yanına gəl, qızımı sənə verərəm. Elə burada da qalarsan. Sən mərifətli oğlansan". Yəhya utanırdı, amma xəcalətindən qızarmırdı; yəni qızara bilmirdi!

Həmin gün anbar rəisinin Yəhyaya hörmətindən istifadə edib iyirmi üç nəfərlik qrup üçün palto istəməyi ona tapşırıdılar. Getdi, o da sözünü yerə salmadı.

Ertəsi gün bir neçə böyük kisədə paltolarımızı gətirdilər. Təzə deyildi; bəzisi cırılmışdı, bəzisini siçanlar çeynəyib deşmişdi və hamısı toz-torpağın içində idi. Yəqin ki illərlə anbarda qalmışdı. Bəlkə də İraqın keçmiş prezidenti Həsən Əl-Bikrin ordusundan qalmışdı. Çünki o zaman İraq ordusunda heç kim palto geyinmirdi, buşlat geyinirdilər. Amma nə olsa və tarixin hansı dönməindən qalmışdısa da, bizi Rəmadinin quru və şiddətli soyuğundan qoruya bilərdi. Məgər biz bir neçə qat tikanlı məftillər arasında sağlamlıqdan başqa nə istəyirdik ki?!

Paltoları yuyub yamadıq və geyindik. Ciddi tikişə ehtiyac duyduqda Həmid Müstəqimiyyə müraciət edirdik.

³⁰ Ərəblərin qara adamlara verdikləri ləqəbdir.

Həmidin atası korpusa qoşulmazdan öncə yaxşı dərzi idi, Seyrcan şəhərinin böyük küçələrindən birində kiçik bir dükanı vardı. Həmid yay tətillərində atasının dükanında şagirdlik etmiş və 14 yaşında dərziyi öyrənmişdi. O, nəinki paltoları bizim ölçümüyə saldı, hətta bizə öyrətdi ki, bir uzun ərəb donundan necə bir köynək və bir şalvar çıxarmaq olar. Həmid dərslərinə xələl gəlməyəcək həddə səxavətlə sifariş qəbul edirdi. Mən ilk baxışdan maşın tikişindən seçilməyən əl tikişini Həmiddən öyrəndim. Toxumağı da kameranın Quran oxuyan mollasından öyrənmiş, mili nəzarətçilərdən gizli şəkildə tikanlı məftildən düzəltmişdim. Toxuma sənətindən birinci və axırncı məhsulum bir araqçıdan ibarət idi. Sap bitdiyinə görə onun son sıralarını düyü kisəsinin iplərilə toxumuşdum.

Əhmədəli Hüseyni həmişəki kimi, bir gecə də öz çay payını Baba Əbuda apardı. Özü heç vaxt çay içməzdi. Deyirdi ki, ömür boyu çay içməyib. Bir neçə dəfə ona israr etdim ki, ən azı, bu bir qədər şəkəri yeməkdən ötrü çayını içsin, lakin heç vaxt aldanmadı və çayıçən olmadı ki olmadı. O, səhər-axşam çay stəkanını qocalara, xüsusən də Baba Əbuda verirdi. Qoca çayı içənə qədər Əhmədəli onunla söhbətləşir və onu tənhalıqdan çıxarırdı. Həmin gecə qocaya çay aparanda toxuduğum papağı da verdim ki, babaya versin. Qoca papaqdan ötrü o qədər sevinmişdi ki. Əhmədəli qayıdanda dedi: "Uşaqlar, Baba Əbud bu gecə ölməsə, yaxşıdır. Hər dəfə şama lobyə yeyəndə özünü ölümə hazırlayır".

Seyidin klubu

Soyuq Rəmadi payızı noyabrı arxada qoymaq üzrə idi. Mənsur, Həmid və Cavad həyətdə tikanlı məftillərin yanında dərs keçirdilər. Seyid Məhəmməd Hüseyni torpağı hamarlayıb çubuqla ərəb dilində bir cümlə yazır və sonra sintaksis təhlil edirdi.

Zeyd Əmri vurmuşdu. Mənsur, Həmid və Cavad bir-bir Seyid Məhəmmədə cavab verirdilər ki, "Zeyd Əmri vurdu" cümləsində Zeyd və Əmr qrammatik baxımdan nədirilər.

Yəhya Qeşmi və mən Əmrlə Zeydin davasından uzaqda, tikanlı məftillərin yaxınlığında gəzişirdik. Paltolarımızın yaxasını qulaqlarımıza qədər qaldırmışdıq və bir-birimizə vətən xatirələrimizi danışırıdık. Yəhya ilə həmişə öz ləhcəmizdə danışırıdım, o da Qeşm ləhcəsilə cavab verirdi. Bir-birimizi anlayırıdık.

Yəhya Qeşm adasındakı uşaqlığından danışırıdı; atasının balıqçılığından və onunla birgə balığa getməyindən. Mən də Yəhyaya öz kəndimizdən və xoşbəxt uşaqlıq günlərimdən əhvalatlar söyləyirdim; hündür yulğun ağaclarının başındakı bülbül yuvasından balasını götürməyimizdən, bülbül balalarının ən yaxşı qidası olan kiçik çəyirtkələri ovlamaq üçün saatlarla günəşin altında əziyyət çəkməyimizdən. Yəhya həmişə şad idi və ucadan gülürdü. O, tez-tez danışırıdı, məndən başqa hamı onu çətinliklə başa düşürdü.

Gəzişərkən Seyid Hisaməddin Nəvvabini gördüm. Paltosunu qulaqlarının üstünə çəkmişdi. Bizim əllərimizdən tutub bir küncə çəkdi. Seyid danışanda həmişə ətrafı yoxlayırıdı. O dedi: "Hüseyn ağaya çatdırdım ki, sən onu tanıyırsan. Salam yolladı və dedi ki, bu sirr aramızda qalsın". Seyid Hisam bunu deyib gülümsədi və

yoluna davam etdi. Bir şey başa düşməyən Yəhya Qeşmi soruşdu: "Hüseyn ağa kimdir?" Gizlədib dedim: "Bizim yerlimizdir; Ciroftdan, ya da Kəhnucdan. Üçüncü korpusda qalır. Düşərgədə Qvardiyaçı Hüseyn kimi məşhurdur. Çox istəyirəm onu görüm".

Bunu doğru demişdim. Haçan idi Qvardiyaçı Hüseyn haqda eşitmişdim. Onu yaxından görmək istəyirdim, amma novruz bayramına qədər gözləməli idim. Eşitmişdim ki, əsl familiyası Xalisi olan Qvardiyaçı Hüseyn düşərgənin yaxşı uşaqlarındandır. Şah zamanı hündür idmançı bədəninə görə şahənşah qvardiyasının zabitlərindən olmuş, şahlıq devriləndən sonra bütün güc və bacarığını İslama və vətəninə həsr etmişdi. Ürəyim istəyirdi ki, novruz bayramı tez çatsın və mən yerlimi görüm.

Həmin gecə sayma zamanı iraqılı zabit əvvəlcə qocalara, sonra isə bizə salam verdi. Əsirləri saydı, cibindən kiçik bir kağız çıxarıb Kazimə dedi: "Adlarını oxuyacağım adamlar əşyalarını toplayıb bayıra çıxsinlər". Canımıza qorxu düşdü. Məsələnin nədən ibarət olduğunu, kimin haraya gedəcəyini bilmirdik. O, adları oxumağa başladı: "Mənsur Mahmudabadi, Həmid Müstəqimi, Həsən Müstəşriq, Yəhya Kəsai Nəcəfi".

Məhəmməd Babaxani ən yaxın dostu və yerlisi Əhmədəlinin adının çəkilmədiyinə sevinə də, ürəyi dözmədi və Kazimə dedi: "Ağa Kazim, soruş ki, haraya aparırlar". Kazimə zabitdən soruşdu və dedi: "Deyir ki, 24-cü kameraya aparırlar".

Ürəyimiz sakitləşdi. Aparılanlar daha nəinki narahat deyildilər, hətta məmnun görünürdülər. 24-cü kamera düşərgənin mühüm adamlarının yeri idi. Bununla yanaşı,

dostlarımızdan ayrılmaq bizə çətin idi. Onlarla qucaqlaşib sağollaşdıq.

O gecə onların boş yerlərini görmək bizi çox darıxdırdı. Balaca Mənsur zarafat, gülüş və müsbət enerji mənbəyi idi. Daha Həsən Müstəşriq yox idi ki, ustalıq edib qüssələri dağıtsın və zorxana nəğmələri oxusun. Ona usta oğlan deyirdik. Qədimdə atası Sari şəhərində zorxana ustası olmuşdu. Həsən uşaq ikən bizə zorxanadakı xatirələrindən danışmış və gecələr ürəkəçən səsi ilə oxumuşdu:

- Şeypurçu, yavaş vur, yavaş vur görüm!

Həsən Müstəşriqin, yaxud Həmid Tağızadənin ifadəsilə desəm, Rəştli Həsənin bu lor nəğməsini haradan öyrəndiyini isə bilmirəm.

Bir neçə gündən sonra idmançı bədəni yaşına uyğun gəlməyən Seyid Abbas Səadət kameranın ortasında döşəkləri yan-yana düzüb dedi: "Uşaqlar, kim gülüş öyrənmək istəyir?"

Seyid Abbas kiçik Pariz şəhərində yaxşı gülüşçi olmuşdu. Çoxdan beyninə düşmüşdü ki, kamerada kiçik bir gülüş klubu açsın. Həsən Müstəşriq də Seyid Abbas və bütün mazandaranlılar kimi gülüş həvəskarı idi və deyirdi ki, qardaşı İran çempionu Rza Suxtesərai ilə gülüşmüşdür. O, Seyid Abbasın fikrini dəstəkləyirdi. Amma tale elə gətirdi ki, klub fəaliyyətə başlayanda usta oğlan aramızda olmadı.

Seyid Abbas mehriban uşaq idi. İlk dəfə istixbaratın zindanında Parizdən olduğunu deyəndə yadıma düşmüşdü ki, qardaşım Musa bir dəfə Bastani Parizinin yazdığı "Oğrular peyğəmbəri" kitabını gətirmişdi və mən oxumuşdum. Ondan sonra Seyid Abbas mənə Bastani Parizini xatırladırdı. Əsərin qəhrəmanı və hökumətin

düşməni olan Hüseyin xan Bıçaqçının da yəqin ki öz Seyid Abbasımız kimi idmançı bədəni olmuşdu.

Mən seyidin ilk şagirdlərindən oldum, onun sayəsində güləş fəndlərilə, parterlə tanış oldum. O vaxta qədər fikirləşirdim ki, güləşdə qolu güclü olan qazanır. Lakin bir dəfə gücü məndən çox olan Əbəlfəz Məhəmmədinin kəmərinə ayağımı ilişdirib arxasını yerə vuranda öyrəndim ki, güləşdə hər şey gücdən asılı deyil. Bu, təbii ki, yalnız bir dəfə baş verdi. Əbəlfəz seyiddən fəndləri öyrəndi və heç kim qarşısına çıxma bilmədi.

Seyid Abbasın güləş klubu yavaş-yavaş rəvnəqləndi və bizim çoxumuzu güləşlə tanış etdi. Bu klub nəzarətçilərin gözündən uzaq şəkildə bəzən gecələr də fəaliyyət göstərirdi. Qocalar uzandıqları yerdən bizim güləşimizə baxıb gülürdülər.

Seyid Abbas mərifətli və düşüncəli idmançılardan və umumilikdə yaxşı həmsöhbət idi. Bir məsələ barədə adamı əmin etmək istəyəndə deyirdi: "Cəddim haqqı". Mən bu sözü başlarına yaşıl şal atıb Kermanın cənub kəndlərinə nəzir yığmağa gələn Bəhbəhan seyidlərindən çox eşitmişdim. Amma Seyid Abbas "cəddim haqqı" deyəndə bu Pariz yeniyetməsi gözlərimdə imam övladı qədər müqəddəsləşirdi.

Bir dəfə yeməyə üzüm vermişdilər. Molla üzüm dənələrini bərabər şəkildə böldü. Hərəyə yeddi üzüm giləsi düşdü. Seyid Abbas son üzüm giləsini mənə verib dedi: "Al, Əhməd, ye. Süleymanın canı üçün, sən qismətin imiş". Üzümü alıb ağızma atdım və dedim: "Seyid, bu Süleyman kimdir?" Seyid oturub Parizin qoca dəmirçisinin əhvalatını danışdı. Parizdə bir dəmirçinin Süleyman adlı bir oğlu varmış. Dəmirçi Parizdə tikinti və əmək alətləri düzəldirmiş. Müştəri gələndə əvvəlcə

deyirmiş ki, yoxdur, amma içəridəki otaqda müştərinin istədiyi alət varmış. Müştəri israrla xahiş edəndən sonra içəridən istədiyini gətirər və deyərmiş: "Al, sonuncudur. Süleymanın canı üçün, sənin qismətin imiş".

Dördüncü fəsil: Qış

1983-cü ilin yanvar ayında donmuş Braziliya ətlərindən və sudan ibarət bozbaşı yeyib qabları yuduq. İraqlı zabit gəlib əvvəlcə qocaları, sonra isə cavanları salamladı, əsirlərin sayını dəftərçəsinə qeyd etdi, Casim Çirku qapını arxadan qıfılladı və biz yataq paltarlarımızı geyinib dərslərimizlə məşğul olmağa başladıq. Bu zaman bir mikroavtobus gəlib düşərgənin ştabının önündə dayandı. O, bəlkə də altı ay öncə bizi Əl-Rəşid qarnizonundan Rəmədiyə gətirən mikroavtobus idi.

Məni soyuq tər basdı. Qorxdum. Boğazım qurudu. Hülqumum o qədər böyüdü ki, az qaldı nəfəs yolumu kəssin. Nə üçün qorxaq olmuşdum? Əməliyyat gecəsi minalanmış sahədə qorxmurdum. Dindirmə otağında Fuad və İsmayıldan da bu qədər qorxmamışdım. O anda nə olmuşdu ki, qəhərlənmişdim, qulaqlarım qızarmışdı və ürəyim bərk döyünürdü?

İllər öncə kəndimizdən Cirofta qədər yüzkilometrlik yolda vanetin üstündə otururdum. Maşın kələ-kötür yollarda bir saat gedirdi. Sürətazaldana çatanda sürücü birdən tormoza basırdı və biz başdan-ayağa toz-torpağa bələşirdik. O anda səsboğucunun kəskin benzin iyi toz-torpağa qarışmış boğazıma gedirdi. Belə vaxtlarda badamcıqlarım böyüyürdü, ürəyim sıxılırdı, maşının üstündən yerə qusurdum. Mikroavtobus tikanlı məftillərin arxasında dayananda və nəzarətçilər düşərgənin darvazasından içəri girib bizim kameraya sarı gələndə də eynilə həmin halı yaşadım.

Kameranın qapısı açıldı. Casim Çirku və nəzarətçi Həmid içəri girdilər. Həmişəki kimi qaşqabaqlı olan və bığını çeynəyən Həmid kamera başçısına dedi: “Kazim,

onlara de beş dəqiqəyə koridorda olsunlar. De ki, əyinlərindəki paltardan başqa heç nə götürməsinlər”.

Beş dəqiqədən sonra onun dediyi formada koridorda idik. Bizi darvazaya sarı apardılar. Pəncərələrin arxasından keçə-keçə Seyid Məhəmməd Hüseyni, Məhəmmədrza Raşidi, Əli Benavənd, Seyid Hisam və digər yoldaşlarla sağollaşdıq. Hər bir pəncərənin önündən keçəndə bir xahiş eşidirdik.

- Əsirlərin salamını imama çatdırın.
- Salamət gedin! Allah sizə yar olsun!
- Bizim əvəzimizə də ayranla kabab-plov yeyərsiz.
- Məktub yadınızdən çıxmasın, şəkillə.
- Döyüşçülərə deyin ki, onları gözləyirik.

Günəş batırdı. Düşərgənin səsucaldanları yandırıldı və Mişavi Zümər surəsini oxumağa başladı. Abbas Purxosrovani dedi: "Mənsur, bəs bunlar?" Hüseyn Qazizadə dedi: "Odur, gəlirlər".

Mənsur, Həmid, Həsən və Yəhyanı üçüncü korpusdan gətirdilər. Görüşüb-öpüşdük. Dəyişmiş, sanki böyümüşdülər. Həqiqətən, böyümüşdülər. Yəhya ilə Həsənin saqqalı çıxmışdı, Mənsurla Həmidin isə hələ yox. Bir ay idi onları görmürdük.

Mikroavtobusu görəndə canıma düşən qorxu və iztirab yox olmuşdu. Düşərgədən çıxmazdan öncə qapıçıların otağında bir-bir bədənimizi yoxladılar, sonra bayıra çıxıb yerdə oturduq. Yəhya Kəsainin yoxlanması həddən artıq sürdü. Biz nigaran qaldıq. Abbas Mənsurdan soruşdu: "Mənsur, iyirmi dördüncü kameradan özü ilə nəşə gətirmiş olmasın". Mənsur dedi: "Şüar əzbərləməli idik. Məsud Rəcəvinin və Bəni-Sədrin əleyhinə ingilis və fransızca bir neçə şüar əzbərlədik ki, bizi Fransaya aparsalar, Paris hava

limanında bekar qalmayaq. Olmaya həmin şüarları tutublar?! İyirmi dördün uşaqları bizə öyrətmişdilər".

Nəzarətçilərin biri qatlanmış kiçik bir kağızla bayıra çıxdı. Yəqin ki, Yəhyadan götürmüşdü. Kağızı tabe olduğu zabıtə göstərdi. Yəhya hələ qapıçıların otağında idi. İraqlılar çətinliklə kağızı açıb oxudular: "Xomeyni, ey imam! Xomeyni, ey imam!"

"Xomeyni" sözünü görüb qəzəbləndilər. Qapının önünə atdıqları kabelləri götürüb otağa cumdular. Hamımız astadan Yəhya üçün dua edirdik. Axırncı əsgər kabelini götürüb içəri girəndə Yəhyanın qışqırtısı gəldi. Kabelin insan bədəninə vurulmasının səsi get-gedə bərkiyən yağış səsi kimi eşidilirdi. Qulaqlarımı bərk tutdum ki, Yəhyanın dərddə nalələrini eşitməyim. Yağış dayanandan sonra Yəhya axsaya-axsaya bayıra çıxdı. Bizdən bir az aralıda yerə oturdular. Nəzarətçi Həmid bizi saydı və mikroavtobusa sarı yollandıq. Yəhyadan başqa hamımız mindik. Hava tamam qaralmışdı. Mikroavtobusun pəncərəsindən əsirlərin kameralarda get-gəlini görürdüm. Azadlıqlarına qibtə edirdim. Mişavi isə bu ayəyə çatmışdı: "Rəblərindən çəkinib təqvalı olanlar da dəstə-dəstə cənnətə gətiriləcəklər".³¹

Yəhyanı bizi müşayiət edən qara cipin arxasındakı üstüaçıq baqaja atdılar. Mikroavtobus hərəkətə başladı, Fərat çayı üzərindəki körpüdən keçib Rəmədi şəhərini arxada qoydu. "Bağdad 100 km" yazılmış yol nişanından anladıq ki, Bağdada doğru gedirik.

Bağdad... Bağdad... Bu ada çox nifrət edirdim. Bu söz nə qədər vahiməli idi! Bundan ağırlı, üfunətli və darıxdırıcı bir söz bilmirdim. Necə pis qoxusu vardı Bağdadın; xəstəxanada iynə vurulan otağın qoxusu, gün

³¹ Zümər,73

görmədən quruyan paltarın qoxusu, laxta qan qoxusu, barıt qoxusu, Fuadın səfeh odekolonunun qoxusu!

Rəmədi şəhərini arxada qoyduq. Azca sevincimiz vardısı, Mənsur, Həsən və Həmidə yenidən gördüyümüzə görə idi. Yəhyanın döyülməsi və Bağdadda başımıza gələcəyini ehtimal etdiyimiz hadisələr hamımızı çox dilxor etmişdi. Yəhyanı aparən qara cip bizdən öndə hərəkət edirdi.

Mikroavtobusun işığı cipin üzərinə düşdü. Döyülmüş və tək qalmış Yəhyaya ürəyim yandı. Qorxurdum ki, Bağdada çatanda onu bizdən ayırar, ya da başına bir bəla gətirərlər.

Mikroavtobusda hamıdan fərqli olaraq, Mənsur həmişəki kimi pozitiv idi, iyirmi dördüncü kameradakı xatirələrindən danışdı: "İyirmi dördün uşaqları ingilis və fransızca çoxlu şüarlar öyrətdilər ki, bizi Fransaya aparsalar, orada Bəni-Sədrin və Rəcəvinin əleyhinə şüar verək. İyirmi dördüncü kameranın əsirlərinin düşündüyü bu fikir yaxşı fikir idi. Onlardan ingilis və fransızca bilən birisi bizim Fransa vasitəsilə İrana yollanacağımızı qəzətdən oxuyub kağıza şüarlar yazaraq əzbərləmələri üçün Mənsura və Həmidə vermişdi".

Mənsura dedim ki, oxu görüm fransızcadan nə öyrənmişən? O, fransızca nələrsə dedi, amma biz "Bəni-Sədr", "Rəcəvi", "Səddam" və "İran" sözlərindən başqa heç nə anlamadıq. Özü tərcümə etdi: "Bəni-Sədr və Rəcəvi xaindirlər. Ölüm olsun Rəcəviyə! Ölüm olsun Bəni-Sədrə! Ölüm olsun Səddama! Yaşasın İran!"

Bayırda hər yer qaranlıq idi. Sürücü Ümm-Gülsümün mahnısını dinləyir və bəzən yanında oturmuş bıqlı və yekəqarın əsgərlə danışdı.

Yəhya hələ maşının arxasında məzlumcasına oturmuşdu. Maşın sürətazaldandan keçəndə o da əlibağlı atılıb düşürdü. Ona ürəyim yanırdı. Maşının arxa oturacaqları boş olsa da onu baqajda yerə uzatmışdılar. Bağdada 10 km. qalanda Həsən, Həmid və Mənsurun iyirmi dördüncü kameradakı xatirələri bitmişdi. Bizi gözləyən qaranlıq gələcəyə dair narahatlıq yenidən şiddətləndi. Mikroavtobus Bağdadın küçələrindən keçib hər iki tərəfində qədim top arabası olan qapının önündə dayananda qeyri-iradi olaraq hamımız bir ağızdan dedik: "Yenə istixbarat".

Altı ay qabaq bu darvazadan İraq Müdafiə nazirliyinin böyük həyətinə daxil olanda istixbaratın zindanı haqda heç bir təsəvvürüm yox idi. Amma həmin gecə bilirdim ki, bir qədər irəlidə iki üçbucaq zindana gedən bir küçə var. Bu zindanlarda ürəyi daş kimi, ya da daşdan da bərk olan İsmayıl adlı bir adam var. Dustaqlara o qədər işgəncə verib ki, gecələr yuxuda kabus görüb çığırır. Bilirdim ki, zindana getmək üçün sonunda işgəncə otaqları yerləşən bir küçədən keçmək lazımdır. Küçənin sağında bir divar var. Divardakı kondisionerlərin səsi pətək arılarının səsi kimi havada dolaşır. Bilirdim ki, bu darıxdırıcı yerlərdə üçbucaq zindanların birində köhnə pambıq bir döşəyin üzərində mehriban bir kişi yatır. O, güman etməz ki, bir neçə dəqiqədən sonra bizimlə görüşəcək. O kişi Molla Salehdir.

Küçədən keçdik. Fuadın dindirmə otağının yanından keçəndə həmin acı günün xatirəsi gözlərim önündə canlandı. O gün iraqılı İsmayıl məni döymüş, iranlı Fuad isə söymüşdü. İsmayılın kabelinin göy rəngi üç ay bədənimdə qalandan sonra yavaş-yavaş itdi. Fuadın söyüşlərinin acısı isə unudulası deyil; heç zaman!

O soyuq qışda daha kondisionerlərin səsi gəlmirdi. O saatda işgəncə verilən dustaqların qışqırtısı da eşidilmirdi.

Küçədən keçdik. Zindana girən kimi Saleh sevinc və həyəcanla bizi qarşılayıb ucadan dedi: "Səlli əla Muhəmməd... Yenə siz?" Öz tərzilə dedik: "Ha, molla, yenə biz!" Altı ay ərzində sanki altı il qocalmış Saleh gülüb dedi: "Bunlar hələ sizdən əl çəkməyiblər?"

Zindanda Salehdən başqa heç kəs yox idi. Əgər olmuşsa da, bizdən qabaq yanaşı zindana köçürülmüşdülər. Hər yer əvvəlki kimi idi; soyuq və cansız. Hündürdəki pəncərəni müşəmbə ilə örtmüşdülər ki, soyuq girməsin. Qara və çirkli ədyallar daha da qaralmış və hələ də zindanın yerinə sərilib qalmışdı. Polkovnik Təqəvi ilə digər zabitlərin yeri boş idi. Şirazlı zabitin muğamlarını xatırladım. Tehranlı zabit isə çiyində səhəng olan bir qadın yaradıb Salehin başı üstündəki quru süd qutusunu üzərinə qoymuşdu. Divarda günləri sayan xətlər çoxalmışdı.

Axsaya-axsaya zindana gəlmiş Yəhya ilə görüşüb halını soruşurduq ki, bir əsgər içəri girib əlindəki kağıza baxdı və dedi: "Yəhya kimdir?"

"Yəhya tanınmamalıdır!" Bu fikir ildırım sürətilə hamımızın beynindən keçdi. Yəhya Qeşmi, kimsənin onu axtarmadığını bilə-bilə dedi: "Yəhya mənəm". Bu zaman həmin əsgərin arxasınca içəri girmiş bıqlı və yekəqarın əsgər dedi: "Yox, bu deyildi, ağ idi". Uşaqların biri qalxıb dedi: "Mənim adım da Yəhyadır". Üçüncü adam da qalxıb dedi: "Yəhya mənəm".

On nəfər ayağa qalxıb özünü Yəhya kimi təqdim etdi. Əsl Yəhya isə hamının arxasında yerə uzanmışdı. İraqlı əsgərlər bir-birinə nəsə deyib zindandan çıxdılar. Təhlükə sovuşdu. Seyid Əli Nurəddini Yəhyaya dedi: "Yəhya,

deyəsən, düşərgənin əsgərləri tapşırırdılar ki, bu gecə yaxşı Bağdad dəyənəkləri yeyəsən, amma aradan çıxdın".

Salehin eşitdikləri

Bağdad zindanında əsirliyimizin yeni dövrü başladı. Qış olsa da, zindanın soyuğu dözülməz deyildi. Saleh ağ uzun ərəb donunun üstündən İraq əsgərlərinin qış geyimi olan yaşıl yun gödəkcə geyinmişdi. Küçədən kabel səsi və dustaqların qışqırtısı eşidilirdi. Tək halda, ya da iki-üç nəfərlik qruplarda əsir düşən iranlılar zindanın həyətinə dindirilir və düşərgəyə aparılırdılar. Bizim qonşuluğumuzda saxlanan fərari İraq əsgərlərinin sayı yenə də çox idi.

Gəlişimizdən iki-üç gün ötməmiş dərzisi yenə peyda olub ölçülərimizi götürdü. Dərzisi gedəndən sonra Saleh eşitdiklərini bizə danışdı. O, dedi: "Bunlar gec, ya tez sizi Fransaya, ya da başqa bir ölkəyə aparacaqlar. Amma bu nəzarətçilərin də çox məlumatları yoxdur. Təzə gələnlər məndən soruşurlar ki, məgər bu uşaqları altı ay qabaq İrana göndərmədilər? İraq xalqı elə bilir ki, siz Səddamla görüşəndən sonra azad edilərsiniz. Dünən Əbu-Vəqqas deyirdi ki, İraq dövləti bu uşaqlar üzərindən böyük təbliğat apardığına görə hansısa yolla ölkələrinə qaytarmağa məcburdur". Cavad Xacui Salehə yaxınlaşıb dedi: "İran nə deyir?" Saleh dedi: "İki ay qabaq bir əsiri buraya mənim yanıma gətirmişdilər. Dediyinə görə, İran tərəfi deyib ki, uşaqlarımızın hər birinə qarşılıq on İraq zabiti verməyə hazırıq. Haşimi Rəfəncani də deyib ki, bizim əsirlərimizin heç biri uşaq deyillər, hamısı döyüşçülər".

Salehin sözlərini eşidəndən sonra bütün vücudumuz vətən eşqilə doldu. Düşündük ki, üzərimizə ağır bir

missiya düşür. Ölkəmizin başçıları bizim uşaq olmadığımızı demişlərsə, yəqin ki uşaq kimi hərəkət etməməyimizi gözləyirlər. Gərək bütün dünyaya göstərək ki, biz uşaq deyilik, döyüşçüyük. Buna görə də, düşmənin istəyi ilə razılaşmaq fikrini başımızdan çıxarmalıyıq. Əsla razı olmamalıyıq ki, Xalq mücahidlərinin fərari qızcığazları Paris hava limanında bizi qarşılasınlar, İraqın səfiri əlimizdən tutub Məsud Rəcəviyə versin və desin ki, bu siz, bu da ölkənizin uşaqları.

Bütün bunlardan əlavə, bu dönüşün fərdi rəzalətinə necə dözə bilərdik?! Səngər yoldaşlarımıza nə deyərdik?! Yanımızda şəhid olmuş uşaqların ailələrinə deyərdik ki, Səddam sizin uşaqlarınızı şəhid etdi, bizi isə gül-çiçəklə Avropaya göndərdi?! Bir yerdə əsir düşdüyümüz və hələ düşərgələrdə qalan dostlarımızın ailələrinə nə deyərdik?! Cəbhəyə yollanan gün önümüzü kəsib “siz uşaqsınız” deyən zabitlər təyyarə pilləkəninin aşağısında dayanıb "sizə demədikmi?!" desələr, onlara nə cavab verərik?!

İstixbaratın zindanına qayıtdığımız ilk günlərdə özümüzə bu sualları verirdik, amma heç birinə qaneedicici cavab tapmırdıq. Hamımızın vücudunda yavaş-yavaş kollektiv bir iradə formalaşırdı ki, nəşə etməliyik. Biz bu teatra son qoymalı və Fransa söhbətini bağlamalı idik.

Vətənin səsi

Həmin gün axşam Molla Saleh Abdullah adlı bir nəzarətçini razı salıb radiosunu müvəqqəti olaraq aldı. Saleh gecə ədyalını başına çəkib radionu açdı. Səsini o qədər azaltmışdı ki, özü də güclə eşidirdi. O, həmişə mehriban olsa da, həmin gecə tapşırırmışdı ki, radioya qulaq asdığı zaman heç kim ona yaxınlaşmasın. Bunu o qədər

ciddi demişdi ki, biz onun döşəyinə yaxınlaşmağa cürət etmədik.

Cümə axşamı idi. Saleh gecənin yarısına qədər ədyalın altında qalıb İran radiolarını dinlədi. Zindanın həyəti boş idi. Girişdəki qapıçıdan başqa hamı yatmışdı. Yanaşı zindandan da səs gəlmirdi. Biz oyaq qalmışdıq ki, Saleh ədyalın altından çıxıb eşitdiklərini danışsın. Nəhayət, ədyalın küncünü qaldırdı. Nəzarətçilərin yatdıqlarına əmin olandan sonra bizə dedi ki, sakitcə bir qədər ona yaxınlaşaq. O, radionun səsini bir qədər artırdı. Özü dinlədiyini bizim də eşitməyimizi istəyirdi. Radiodan həzin səs gəlirdi. Tehran mehdiyyəindən canlı Kumeyl duası yayımlanırdı. Dua bitmək üzrə idi. Məddah bir qədər dua edəndən sonra dedi: "İlahi! Bağdad dustağı İmam Musa Kazimin hörmətinə, bu saat bütün İslam dustaqlarının, xüsusən də indi Bağdad zindanlarında olan əzizlərin xilasına zəmin hazırla!" Tehranda mehdiyyədə camaat "amin" dedi, Bağdad zindanında da bizim gözlərimiz yaşardı. Saleh radionu söndürüb balışının altında qoydu və yatdı.

Doqquz aydan sonra ilk dəfə vətən səsi eşidirdik. Deməli, bizi düşünənlər vardı, biz unudulmamışdıq. Bizim üçün dua edən xalqımızın sevgisini cavablamalı idıq. Biz Fransaya getməməli idik.

Uzun qış gecələri

Səhər saat 9 idi. Zindanın həyətidən qarışıq səslər gəlirdi: bir qadının qəmli nalələri və bir kişinin ağlamaq hıçqırtıları. Qapının üzərindəki baca açıq qalmışdı. Boylanıb gördüm ki, bir ailənin kiçikdən-böyüyə qədər bütün üzvlərini dindirmək üçün zindana gətiriblər.

Görmədiyim bir yerdən ağlamaq səsi gəlirdi. Bu, işgəncədən ağlayan səs deyildi, qorxudan kədərli ağlamaq səsi idi. Qayıdıb Məhəmməd Babaxaninin yanında oturdum. Həyətdə gördüklərimi danışmaq istəyirdim ki, zindanın qapısı açıldı. Saleh cəld ədyalını radionu gizlətdiyi balışın üstünə atıb əsgəri qarşılamağa getdi. Əsgər Salehə fikir vermədən bizə sarı baxdı. Sanki birini axtarırdı. Baxışı hamıdan keçib Mənsurun üzərində dayandı. Yaxınlaşıb Mənsurun köynəyindən tutdu və öz ardınca bayıra çıxarıb qapını qıfılladı. Mənsurun salamatlığı üçün dua etdik. Bizim kimi Saleh də məsələnin nədən ibarət olduğunu bilmirdi. Bizə tərəf dönüb dedi: "Bu uşaq yenə diluzunluq edib? Yüz dəfə demişəm ki, Mənsur, bunlarla bu qədər mübahisə etmə. Nə işin var ki, müharibəni kim başladıb, kim daha cəsarətlidir, kim haqq və kim nahaqdır?!"

Deyəsi sözümüz yox idi. Mənsur doğrudan da bəzən əbəs yerə özünə problem yaradırdı. Məsələn, o gün ştabda iraqılı əsgərlər haqda demişdi ki, bunlar nə qədər qorxaqdırlar. İzzəddin də ona möhkəm bir sille ilişdirmişdi.

Mənsurun gəlişi gecikdikcə nigaranlığımız da artırdı. Bir neçə dəqiqədən sonra zindanın qapısı açıldı və Mənsur gülə-gülə içəri girdi. Dövrəyə alıb bir ağızdan soruşduq: "Mənsur, nə olub?" Dedi: "Əşi, heç nə. Bir iraqılı ailənin hamısını zindana gətiriblər. Böyük oğulları qorxusundan tır-tit əsib ağlayırdı. Əsgər məni aparıb ona göstərdi, başına bir sille vurub dedi ki, ay inək, bu iranlı uşağın 12 yaşı var, doqquz aydır əsirdir, amma həmişə gülür. Sən bu boy-buxunundan utanmırsan?! Səni heç kim vurmayıb, amma ağlayırsan. Bunu eşidəndən sonra oğlanın ağlamağı dayandı".

Birinci həftə keçdi. Düşərgənin qələbəliyini gördüyümüzə görə istixbaratın kiçik zindanına dözmək çətinləşmişdi. Yeni nəzarətçi olan Şakir hər dəfə zindana girəndə etiraz və şikayətə başlayırdıq ki, bizi hansı günahımıza görə burada saxlayırsınız? Şakirin hövsələsi olanda əlini təyyarə kimi göydə uçurur və təyyarə səsi çıxarıb deyirdi: "Paris. Sizi Parisə aparacaqlar; adamlar dolu küçələr, gözəl qızlar!" Bıkef olanda isə cavab vermədən qapını bərk örtüb gedirdi.

Bir gün buraxılışdan yeni qayıtmışdı, biz də deyilməyə başlamışdıq. İçəri girib qapını bağladı, çəkmələrilə ədyalları kənara itələyib bizimlə dərdləşdi.

- Niyə mənə bu qədər sual verirsiniz? Bezdirdiniz mənə. Məgər mən bilirəm sizi nə üçün digər əsirlər kimi düşərgədə qalmağa qoymurlar? Məgər bizim ixtiyarımız çatır ki, yuxarılardan nəsə soruşaq? Bura ordudur, İraq ordusu. Burada heç kimin sual vermək ixtiyarı yoxdur!

Şakir o anda çəkməsini zindanın divarına vurub dedi: "Bu divar ağdır. Amma Əbu-Vəqqas qırmızı olduğunu desə, gərək mən də deyim ki, düzdür, ağam, siz düz deyirsiniz, qırmızıdır". Zindanın qapısına sarı baxıb sözünə davam etdi: "Ayda bir dəfə evə gedəndə qardaşımın yoldaşı məndən ərini soruşur, dayım öz oğlunun vəziyyətini. Hamı hansı cəbhədə öldürüldüyü və ya əsir düşdüyü bilinməyən əzizlərini məndən soruşur. Hər dəfə gedəndə görürəm ki, məhəlləmizdə hansısa ailə qara geyinib, uşaqları müharibədə həlak olub. Bunları görəndə buraxılışı yarımçıq qoyub buraya qayıdıram ki, beynim rahatlaşsın. Burada da siz qoymursunuz, hey sual verirsiniz..."

Şakir ürəyini boşaldıb yüngülləşdi və zindandan çıxdı. Qapı bağlandıqdan sonra Saleh dedi: "Uşaqlar, gördünüz?!"

Səddamın ordusunun əhval-ruhiyyəsi belədir!" Əməliyyat gecəsi beynimdə yaranan suala cavab tapmışdım. Həmin gecə düşünürdüm ki, bunlar nə üçün tez təslim olur, qaranlıqdan istifadə edib qaçmırlar.

Uzun qış gecələrində İrandakı keçmiş xatirələrimizdən danışırıdıq. Söhbətimiz qızıqşanda dairəvi oturub ayaqlarımızın üstünə ədyal atır və əsirlik qəmini unudaraq deyib-gülürdük.

Bir gecə Salman Zadxoş Kermanın came məscidini yandırmış dilənçilərin əhvalatını danışdı. Dedi ki, hər il məscidin yanmasının ildönümündə hadisənin şəkilləri çap olunanda məscidin önündə yanmış velosipedini də görür.

Əbəlfəz Məhəmmədi Zəncanın Qidar kəndində fars qonşusu xanım Kəlantərinin əhvalatını danışdı. O, kəndin əhalisi və Əbəlfəzin anası ilə danışmaq üçün nə qədər problemlər yaşamış və bu dilbilməzlikdən necə şirin xatirələr qalmışdı.

Həsən Müstəşriq atasının müəllim olduğu zorxanadan, həmçinin Sarinin Saat meydanında atasının velosiped mağazasının önündə velosipedlərin diskini təmir etməsindən danışdı.

Hüseyn Behzadi kəndlərindəki nadinc bir oğlan haqda danışib deyirdi: "Bizim kəndimizdə balaca bir oğlan uşağı kotanın üstündə oturmuşdu. İnəklər onu çəkirdilər və yer şumlanırdı. İnəklər birdən hürkürlər və uşaq kotanın yerinə düşür, başı orada ilişir. İnəkləri saxlamaq üçün qışqıran atası uşağın səsini eşitmir. Uşaq isə qışqırırmış: "Ata... inəklər... xırman... kəlləm..." Ondan sonra hər dəfə Hüseyn Behzadının yanında oturanda başını sıxıb deyirdim: "De ki, ata... inəklər... xırman... kəlləm..." Deməyincə buraxmırdım.

Həmid Müstəqiminin bostan və Fəthülmübin əməliyyatlarından xatirələri vardı. Yəhya Qeşmi gecə düşəndə, amma hələ atası körfəzdən qayıtmayanda anasının nigaranlığından danışırdı.

Bir gecə xatirə məclisinin qızğın çağında zindanın qapısı açıldı və Saleh yerindən hoppandı. Hamımız qapıya sarı döndük. Təxminən qırx yaşlı bir kişini içəri saldılar. Ağ uzun ərəb donu geyinmişdi. Uzun və qarışıq saçından və sinəsinə qədər uzanan sıx saqqalından təxmin etmək olardı ki, uzun müddət başqa bir zindanda olmuşdur. Divarın küncündə oturdu. Qəmli və məyus baxışını tavana yapışmış hərəkətsiz ventilyatora dikdi. Gözünü qırpmırdı. Sanki ətrafındakı biz iyirmi üç nəfərin heç birini görmürdü. Gələndə əlində olan və divarın qırağına qoyduğu selofanda bir neçə qutu papiros vardı. Deyəsən, səhərədək hamısını tüstülətmək istəyirdi. Saleh Şakirdən çox tez informasiya topladı. O, bir neçə ordu zabitini güllələmiş və hərbi tribunalın qərarı ilə ölümə məhkum edilmişdi. Gecə edam olunacaqdı.

Ömrünün sonuna yalnız bir neçə saat qalmış bir adamla görüşmək o yaşda bizə çox tez idi. Amma mənim və dostlarımda 16 yaş qəm və qorxu saniyələri ilə dolu idi. Həmişə iraqılı dustaqlarla tez dostlaşsaq da, buna yaxınlaşa bilmədik. Tərcih etdik ki, ömrünün son saatlarında onu narahat etməyə, yoldaşı və uşaqları, eləcə də son dayanacağı çatmış qırxillik həyatı haqda düşünsün.

Gecə yarısı sinəsinə bir anlıq istirahət verdi və növbəti papirosu yandırmadı. Əvəzində qalxıb iki rəkət namaz qıldı və yenə də gözlərini sönmüş ventilyatora zillədi.

Gecə gec yatdıq. Sübh namazına oyananda isə ondan əsər-əlamət yox idi. Getmişdi.

Xoş xəbər

Həmin günlərdə Ənbər düşərgəsindən bir əsir gətirdilər. Adı Əziz idi. Bilmirdik nə etmişdi ki, istixbaratın zindanına. Həyatını danışmağa həvəs göstərmirdi. Bununla belə danışıqlarından Ənbər düşərgəsinin vəziyyətini öyrəndik.

Bir gün Əziz diqqətlə üzümə baxıb soruşdu: "Sən haralısan?" Dedim: "Necə məgər?" Dedi: "Çox tanış gəlirsən". Dedim: "Kermanlıyam, Kəhnuc rayonundan". Əziz dedi: "Həsən Taciki tanıyırsan? O da Kəhnucdandır".

Ürəyim bərk döyünməyə başladı. Söhbət bayramdan qabaq şəhadət xəbəri gələn dayım oğlu Həsən Tacikşirdənmi gedirdi? Demişdilər ki, cəsədi tankın tırtılları altında əzilib. Səbirsizliklə və təbii ki, inamsız halda soruşdum: "Bu Həsən Tacikin familiyasının sonu necədir?" Əziz dedi: "Həsən Tacikşir. Amma uşaqlar ona düşərgədə Həsən Tacik deyirlər". Sevincimdən qışqırdım. Bədənimin bütün hüceyrələri vəcdə gəldi. Əziz Həsənlə qohum olduğumu biləndən sonra dedi: "Mən də deyirəm üzün niyə bu qədər tanış gəlir. Sən Həsənə çox oxşayırsan. Danışığın da eynilə onun kimidir". Sonra danışdı ki, Həsənin ayağına güllə dəyib, dizinin yuxarısı sınıb, uzun müddət düşərgənin xəstəxanasında yatıb. Həsənin sağ olduğuna görə Allaha şükür etdim və Əzizə tapşırıdım ki, düşərgəyə qayıtsa mən və dostlarım haqda Həsənə danışsın.

Həmin gün başqa bir maraqlı hadisə də baş verdi. Günorta çağı orduya mənsub iki gənci zindana gətirdilər. Əvvəlcə razı görünürdülər, fəxrlə deyirdilər ki, əsgərdirlər, sığınacaq üçün düşmən cəbhəsinə yaxınlaşıb və ağ bayraq qaldıraraq təslim olublar. Həmin iki nəfərin danışığını

dinləyərkən Həsən Müstəşriqin çöhrəsi maraqlı hala düşmüşdü.

Digərinə nisbətən bir qədər narahat görünən gənc bizə dedi: "Biz neçə günə İraqdan çıxarıq?" Həsən Müstəşriq dedi: "İnşallah, haraya?" Gənc dedi: "Avropaya. Təyyarədən səngərlərimizə səpdikləri elanlarda yazılmışdı ki, iraqlılara təslim olan hər bir əsgər İraqdan ürəyi istədiyi ölkəyə gedə bilər. Radioları da hər gün belə elanlar verir". Həsən Müstəşriq dedi: "Təsadüfən, təyyarədə cəmi iki yer boş qalmışdı, hamı sizi gözləyirdi. Yaxşı ki gəldiniz. İndicə hərəkət edərlər".

Aldanmış gənc Həsənin onu ələ saldığını bildi. Kədərli və narahat halda soruşdu: "Yəni yalan idi?" Necə böyük səhvə yol verdiklərini onlara başa saldıq. Dedik ki, iraqlılar əsirlərlə sığınacaq istəyənlərdən daha yaxşı davranırlar. Biri soruşdu: "Belə şey olar?" Həsən Müstəşriq dedi: "Rinqü, bunlar deyirlər ki, öz ölkəsinə xəyanət edən bizim ölkəmizə etməzmi?! Necə bilmişdin, dadaş?!"

Gənc yoldaşına etiraz və qəzəblə baxmağa başladı. Sonra bizə sarı dönüb dedi: "Allaha and olsun, buna dedim ki, bu sözlər yalandır. Bu isə əl çəkmədi, dedi ki, gedək təslim olaq. İndi mən başıma haranın külünü töküm?!"

Əlirza Şeyxhüseyni mülayimliklə dedi: "Bax, mənim qardaşım, bir səhvdir etmisiniz. Məncə, yaxşı olar ki, dindirmə zamanı özünüzü əsir kimi aparasınız, sığınacaq istəyən kimi yox. Belə olsa, ən azı bir gün qayıdarsınız".

Ertəsi gün onları naməlum bir yerə apardılar. Getməzdən öncə Saleh onların birində kiçik bir radio görmüşdü. Onu alıb demişdi ki, iraqlılar radionu görsələr, səni döyərlər. Zavallı Salehdən xahiş etmişdi ki, radionu alıb məhv etsin. Saleh radionu bizə verdi. Rza

İmamquluzadə və Həmid Müstəqimi xəbər məmurları oldular. Gecələr ədyalın altında xəbərləri dinləyir, ertəsi gün bizə danışirdılar.

Həmin iki gəncin getməsindən bir həftə ötməmiş gecə yarısı zindanın qapısı açıldı və onlar içəri girdilər. Nə qədər əziyyət çəkdikləri üzlərindən bəlli idi. Hər biri bir neçə kilo arıqlamışdı. Gözləri çökəyə düşmüş, rəngləri ağappaq ağarmışdı. Başlarına gələnləri bizə danışdılar:

- Bizi buradan qaranlıq bir zindana apardılar. Kamerada saç, saqqal və dırnaqları uzun olan üç-dörd iranlı bir küncdə büzüşmüşdülər. Soruşduq ki, siz kimsiniz? Biri dedi: "Biz yeddi ay qabaq İraqa sığınmışıq. Kaş heç sığınmaydıq! Yeddi aydır bu kamerada qalmışıq. Sonra soruşdular ki, siz də sığınacaq istəmisiniz? Sizin sözlərinizi xatırlayıb dedik ki, yox, biz cəbhədə yolumuzu azıb iraqlıların əlinə düşmüşük. Sonra qapının arxasına keçib ağladıq. İraqlı əsgər soruşdu ki, nə istəyirsiniz? Dedik ki, bizi səhvən buraya gətiriblər, biz müharibədə əsir düşmüşük. Bir həftə boyu ağlayıb yalvardıq. Nəhayət, bizi dindirməyə apardılar. Orada dedik ki, biz əsirik, siz Allah, qoyun gedək əsir düşərgəsinə.

Bir neçə gündən sonra sadələvhlüklərinin cəzasını çəkmək üçün həmin iki nəfəri əsir düşərgəsinə köçürdülər.

İstixbaratın zindanı yorucu və sıxıcı idi. Gündə bir dəfə tualetə getməyə qoyurdular. Hamam yox idi, paltarlarımızı bit basmış, bədənimiz iylənmiş, əl-ayağımız qabıq vermişdi. Bir gün Əhmədəli Hüseyni Salehin kibrit qutusunu boşaldıb içini bitlə doldurdu. Hirsindən bir qədərini Əbu-Vəqqasın paltarlarının üstünə atdı, qalanını da tualetə gedəndə nəzarətçilərin paltarına tökdü ki, evə hədiyyə aparsınlar.

İstixbaratın zindanına ikinci gəlişimizdən iyirmi gün ötürdü. Bü müddətdə bir neçə dəfə yerli və xarici jurnalistlər gəlib xəbər hazırlamışdılar: "Əsir uşaqlar Paris yolunda". Biz isə Paris yolunda yox, istixbaratın quyusunda əziyyət çəkirdik. Dərzinin yeni paltarlarından da bir xəbər çıxmadı. Bu bizə ümid verirdi ki, iraqılılar fikirlərindən dönmüşlər.

Mühüm bir qərar

Məcid Zeyqəmi ehtiyatla bacadan həyəti izləyirdi. Ağrılı nalələr eşidilirdi. İşgəncə maşını fəaliyyətdə idi. Məcid gözləri yaşlı və qəzəbli halda içəri girib dedi: "Bu bədbəxti öldürürlər, deyirlər boynuna al ki, pasdarsan. Etiraf etmir. Barmaqlarının arasına kibrit qoyub yandırırırlar. Özüm gördüm ki, namərd nəzarətçi saqqalından bir topa tük qopardı. Şərəfsiz!"

İraqlıların işgəncə verdiyi məzlum əsir Seyid Məhəmməd Təbatəbai idi. Bunu bir neçə gündən sonra öyrəndik. Haralı olduğunu və nə etdiyini bilmirdik. Saleh adını qovluğun üzərində görmüşdü.

Ona hər gün işgəncə verirdilər. O isə ağzını açıb pasdar və ya komandır olduğunu etiraf etmirdi. Seyid Məhəmməd Təbatəbiyə qarşı böyük zülm yavaş-yavaş bizim kollektiv etirazımıza səbəb oldu. Bu nəticəyə gəldik ki, bundan artıq sakit qalmaq olmaz. Qəribə taleyimizlə bağlı dərdlərin yanında o kimsəsiz əsirin nalələri də ruhumuza yara vururdu.

Bir gecə Gizlətdi oyununun görüntüsü altında bir neçə saat məsləhətləşdik. Biri dedi: "Gərək məsələmizi aydınlaşdıraq. Biz nə üçün buradayıq?" O birisi dedi: "Pəncərənin arxasına yığışib "Allahu-Əkbər" deyək".

Başqa birisi dedi: "Gecə yarısı birimizi pəncərədən qaçıraq, bəlkə başqaları bu vəziyyətdən xilas olarlar". Daha birisi dedi: "Aclığa başlayaq". Hərə bir təklif irəli sürdü. Oyun görüntüsünü bitirəndən sonra hərə öz yerinə keçdi. Lakin yekdilliklə bir qərara gəlmişdik: aclıq aksiyası.

Ertəsi gün bu təhlükəli işin bütün tərəflərini düşündük. Aclıq aksiyasının iki nəticəsi ola bilərdi: ya ölüm, ya da düşərgəyə qayıtmaq. Üçüncü yol yox idi. Birgə and içdik və birinci nəticəni qəbul etdik. Hər şeydən öncə əhd bağladığımız ki, bir-birimizi yalnız qoymayaq. Qərara gəldik ki, etirazımızın bütün mərhələləri kollektiv həyata keçirilsin ki, çətinlik bir-iki nəfərin üzərinə düşməsin.

Salehi bu böyük qərarımızdan xəbərdar etdik. Yerində donub qaldı. İzah etdik ki, nə həmvətənlərimizin işgəncəsinə dözə bilərik, nə də Xalq Mücahidləri Təşkilatına uşaq adı altında təhvil verilmək istəyirik. Biz düşərgəyə qayıtmaq istəyirik, vəssalam.

Saleh fikrə getdi. Belə təhlükəli bir addıma icazə vermək ona çətin idi. Dedi: "Tağut zindanında biz də bəzən aclıq edirdik. Xeyri ola bilər; bəlkə də yox. Mən sizə yalnız bir şey deyə bilərəm: Bu işdə başçı olmamalıdır. Bir olsanız, uğur qazanacaqsınız. Amma aranızda təfriqə yaransa, hamınızın fatihəsi veriləcək". Saleh bundan artıq fikir bildirməyi uyğun görmədi, hər şeyi öz ixtiyarımıza bıraxdı.

Cümə gecəsi son qərarımızı qəbul etdik: sonadək aclıq aksiyası. Tələbimiz dümənin təbliğat oyununa son qoymaq, Qırmızı xaçın nümayəndələrilə görüşmək və düşərgəyə qayıtmaq idi. Həm də qərara gəldik ki, bu üç istəyi hər adama deməyə; nə nəzarətçilərə və nə Əbu-

Vəqqasa. Bunu yalnız bütün əsir düşərgələrinin rəisi General Qəduriyə deyəcəkdik.

Aclığın ilk günü

Ertəsi gün səhər iraclılar üçün hər şey adət üzrə gedirdi, bizim üçünsə belə olmayacaqdı. Səhər yeməyini gətirdilər. Adətən, bir nəfər gedib onu əsgərdən alırdı. Həmin gün isə heç kim yerindən tərpənmədi. Əsgər qışqırdı: "Səhər yeməyi!" Heç kim ayağa qalxmadı. Təəccübləndi. Podnosu yerə qoyub Salehə dedi: "Saleh, bunlara nə olub?" Saleh dedi: "Nə bilim, vallah. Deyirlər yemirik". Əsgər dedi ki, soruş gör nə üçün yemirlər. Saleh bizə dedi: "Deyir nə üçün səhər yeməyinizi yemirsiniz?" Cavab vermədik. Çünki aksiyamızın səbəbini General Qəduridən başqa heç kimə deməyəcəkdik. Saleh iraclı əsgərə baxıb sükutumuzu sükutla da tərcümə etdi. Əsgər təəccübündən mat qalmışdı. Zindanın qapısını bərk örtüb nəzarətçilərin başçısı olan İsmayla xəbər verməyə getdi. Onlar birgə qayıtdılar.

İsmayıl Salehdən, Saleh də bizdən yemək yeməməyimizin səbəbini soruşdu. Biz isə razılaşdığımız kimi sükut etdik. Digər nəzarətçilər də qapının önünə yığılıb içəriyə baxırdılar. İsmayılın təkrar sualları cavabsız qaldı. Qapını bağlayıb Əbu-Vəqqasa məruzə etməyə getdi.

Yarım saat ötmədən Əbu-Vəqqas tələsik zindana girdi. Salehə dedi ki, nə baş verib?

- Ağam, deyirlər yemək yemirik.
- Nə üçün?
- Bilmirəm. Deyirlər aclığa başlamışıq.

Əbu-Vəqqas zorla qəzəbini cilovlayıb dedi: "Yaxşı, bəs nə üçün?" Saleh dedi: "Deyirlər ki, General Qəduridən başqa heç kimə deməyəcəklər".

Əbu-Vəqqas Bəs xəfiyyəsi idi. Biz heç vaxt onun rütbəsinin nə olduğunu öyrənə bilmədik. Səddamla görüşə gedəndə adını eşidərək Əl-Zora sarayına gedən bütün yolları açdılar. Səddamın Mühafizə qvardiyasının zabitləri onu görəndə farağat dururdular. Səddamın sarayında da səmimi dostları vardı. Həmin anda o bizim qarşımızda durub aclıq aksiyasının səbəbini bilmək istəyirdi, biz isə onu saymırdıq, yalnız General Qəduri ilə danışmaq istəyirdik.

Zindana bir anlıq sükut çökdü. Saleh qorxmışdu, biz də həyəcanlı idik. Əbu-Vəqqas barıt çəlləyinə dönmüşdü. Qəzəbli gülüslə dedi: "Saleh, onlardan soruş bilirlərmi ki, İraqda aclıq aksiyasının cəzası ölümdür? Nə etdiklərini bilirlər? Onlara de ki, İraqda aclıq edənləri istixbarata gətirirlər, siz isə istixbaratda aclıq aksiyası keçirirsiniz?!" Sonra məsələnin uzanmaması və yuxarıların bundan xəbər tutmaması üçün mehriban tonda dedi: "Eybi yoxdur. İndi ki bu aksiyanın cəzasını öyrəndiniz, yeməyinizi yeyin və daha belə sözlər danışmayın. Bunu deyib podnosu ayağı ilə bizə sarı itələdi. Heç kim yerindən tərpənmədi. Barıt çəlləyi partlamaq üzrə idi. Ürəklərimiz qartal görmüş sərçə ürəyi kimi döyünürdü. Əbu-Vəqqas əlini cibinə salıb siqaret qutusunu və alışqanını çıxardı. Bir siqaret yandıraraq dedi: "Deyəsən, xoş dil anlamırsınız". Sonra Salehə sarı dönüb dedi: "Saleh, onları başa sal. And olsun Allaha, əgər mənə problem yaratmaq istəsələr, çox sərt cəzalandıracağam". Bunu deyib qapıya doğru bir addım atdı və sözünə davam etdi. "Mən yarım saatdan sonra qayıdacağam. Qayıdanda yeməyinizi yemiş olun.

Yeməsəniz, şərəfimə and olsun, əmr edəcəyəm sizi qaynar suya salsınlar. Yaxşısı budur oynamağı kənara qoyun". Bu hədədən sonra Əbu-Vəqqas zindanın qapısını bərk çırpıb getdi.

Saleh əllərilə başını tutdu. Kədərli və pərişan halda döşəyi üzərində oturub ərəbcə nəsə pıçıldadı. Öz-özümə fikirləşdim ki, kaş qaynar su ilə işgəncə haqda Salehdən heç nə eşitməmiş olaydım. Deyirdilər ki, istixbaratda qorxulu bir zindan var. Orada dustaqlardan etiraf almaq üçün onları qaynar suya salırlar. Bütün vücudumu vahimənin bürüməsi üçün yalnız bunu düşünmək kifayət edirdi. İstixbaratın zindanında aclıq aksiyası keçirməyin təhlükəli olduğunu bildik, amma İraqda bunun cəzasının ölüm olduğunu bilmirdik. Ölümə hazır idik, amma düzünə qalsa, qaynar su ilə işgəncədən çox qorxduq.

Əbu-Vəqqasın getməsindən beş dəqiqə ötdü; qorxu və həyəcan dolu beş dəqiqə. Seçim üçün iyirmi beş dəqiqəmiz qalmışdı: ya aclığı dayandırmaq, ya da qaynar suya girmək. Qapı açıldı. Şakir içəri girdi. Təhdidlərin təsir edib-etmədiyini öyrənmək üçün soruşdu: "Yemək yeyirsiniz?" Bir ağızdan dedik: "Yox!" Şakir söyüş söyüb qapını örtüdü və getdi.

Saniyələr ağır keçirdi. Həmişə səs-küylü zindan qəbiristanlıq effekti verirdi. Saleh tez-tez ah çəkib zikr deyirdi. Biz də nə qədər dua bilirdiksə, yavaşca zümzümə edirdik. Nəzarətçilər hər dəqiqəbaşı bacadan baxırdılar ki, görsünlər yemək yeyirik, yoxsa yox.

Əbu-Vəqqasın xəbərdarlığının sonuna yaxınlaşdıqca ürəklərimizin döyüntüsü artırdı. Yarım saat bitdi. Qapı açıldı. Əbu-Vəqqas içəri girdi. Əl vurulmamış səhər yeməyinə və sonra bizim hər birimizin üzünə baxdı. Dərin

bir qullab vurur siqaretini ədyalın üstünə atdı və ayağı ilə əzib dedi: "Yemirsiniz?" dedik: "Yox!"

Barıt çəlləyi partladı. Əbu-Vəqqas dəli kimi nərə çəkib 10-15 nəfəri ayırdı və dedi: "Çıxın bayıra".

Mən içəridə qalanlardan idim. Axırncı adam çıxandan sonra zindanın qapısı bağlandı və sanki birdən leysan yağmağa başladı. Onlarla əlikabelli əsgər bayırda hazır vəziyyətdə dayanmışdılar. Onların hamısı uşaqlara hücum edib dayanmadan kəbellə vurmağa başladılar. Hamımız qapının arxasına yığışdıq. Dayanıb başqalarının qışqırtısına qulaq asmaq döyülməkdən betərdir.

Məcid Zeyqəmi qapıya möhkəm bir təpik vurdu. Nəzarətçilərin biri qorxu içində qapının arxasına gəldi. Məcid bacadan qışqırdı: "Bizi də aparın vurun". Nəzarətçi qapını açıb Məcidin yaxasından tutdu və bayıra çəkdi. Uşaqları bacardıqları qədər döyəndən sonra hamısını kameraya tökdülər.

Növbə ikinci qrupa çatdı. Şakir bu dəfə yalnız iki nəfəri seçdi: məni və Abbas Purxosrovanini. Onun kabel işarəsilə zindandan çıxdıq. Hamısı üstümüzdə töküldülər. Hara qaçdıqsa, önümüzdə bir əsgər peyda olurdu. Nəzarətçilərin otağına qaçdıq. İçəridə iki-üç ədəd ikimərtəbəli çarpayı vardı. Otaq kiçik idi və yalnız iki əsgər kəbellərini qaldırıb başımıza vura bilirdi.

Abbas ağrının şiddətindən bir çarpayının altına girdi və divarın qırağında uzandı. Mən döyülə-döyülə və qışqıra-qışqıra Abbası da görürdüm. Əsgər onu hədələyirdi ki, çarpayının altından çıxsın, o isə çıxmırdı.

Şakir bir an məndən əl çəkib ləhləyə-ləhləyə dedi: "İndi yeyirsən, yoxsa yox?" Razılaşdığımız kimi dedim: "O birilər yesələr, mən də yeyərəm!" Yenə vurmağa başladılar. Digər nəzarətçilər də nəhayət, Abbası

çarpayının altından çıxarıb soruşdular: "Sən yeyirsən, yoxsa yox?" Abbas da dedi: " O birilər yesələr, mən də yeyərəm!" Dəli kimi yenidən bizi döyməyə başladılar. Əldən düşəndən sonra bizi buraxdılar. Kameranın qapısı açıq idi. Mən tez kameraya qaçdım. İçəri girəndə kabel zərbəsindən sınan və qan daman baş barmağımın dırnağını ovcumun içində sıxdım ki, qanı kəsilsin. Sonra bir anın içində çöhrəmi ağlamaqdan gülüş vəziyyətinə çevirib kameraya girdim. İstəmirdim ki, uşaqlar ağlayan üzümü və qanlı əl-ayağımı görüb ruhdan düşsünlər. Gülə-gülə Babaxaninin yanında oturdum və orada gördüm ki, ayaq dırnağım da sınımış və barmaqlarım qaba boyanmışdır. Əlim, ayağım - bütün bədənim ağrıyırdı, amma o anda yaxşı hisslər keçirirdim. Başıma gələnlərdən razı idim. Əgər kabelle döyülməsəydim, özümü bağışlamazdım. Dostlarımla eyni ağrını bölüşməməkdən acığım gəlirdi. Hamımız döyülmüşdük və hamımız ağrı çəkirdik. Bu birlik çətinlikləri asanlaşdırırdı.

Bir-birimizi müayinə edib yaralarımızı yoxlayırdıq ki, qapı açıldı və Əbu-Vəqqas içəri girdi. Kameranın ortasındakı ədyalın üstündə dayanıb dedi: "İndi yemək yeyirsiniz, yoxsa yox?" Döyülmək sanki cəsarətimizi daha da artırmışdı. Bu dəfə də bir ağızdan və daha möhkəm səslə dedik: "Yemirik!"

Gözlədiyimizin əksinə olaraq, Əbu-Vəqqas çox coşmadı. O, dedi: "Deməli, siz qəhrəmanlıq etmək istəyirsiniz! Siz Babi Sandaz³² kimi məşhurlaşmaq istəyirsiniz! Amma bunu görməyəcəksiniz, elə buradaca

³² İngiltərə dövlətinə etiraz edən bu irlandiyalı mübariz 66 gün aclıq aksiyasından sonra 1981-ci ilin 5 mayında 27 yaşında Belfast həbsxanasında dünyasını dəyişdi.

acından öləcəksiniz. Səsiniz bu divardan o tərəfə də keçməyəcəkdir". Bunu deyib zindandan çıxdı.

Bir yerə topladıq. Bir addım irəliləmişdik. Qələbə hissi keçirirdik. Bundan əlavə, qaynar su ilə işgəncə hədəsi də həyata keçməmişdi. Ümidvar idik ki, sona qədər gedəcəyik.

Günortaya qədər zindanın qapısı açılmadı. Günorta nəzarətçilərin biri nahar podnosunu gətirib ortada qalmış səhər yeməyinin yanına qoydu. Podnosu qoyan kimi maraqla bizim reaksiyamızı izlədi. Heç kim yeməyə tərəf baxmadı. Nəzarətçi əmin olmaqdan ötrü soruşdu: "Yeyirsiniz, yoxsa yox?" Dedik: "Yemirik!" Bütün bu müddətdə Saleh kədərli halda yerində oturmuşdu.

Günbatan çağы Ramazan ayını xatırladırdı. İftar zamanı kimi elə də susuz yox, amma çox ac idik. Namazımızı qılıb kameranın dörd tərəfində divara söykənilib oturuq. Şam yeməyi də gəldi. Bir podnos yağlı ərəb plovu, içində də iri ət tikələri. Nəzarətçi podnosu səhər və günortadan qalmış yeməklərin yanına qoydu. Xörəyin gözəl ətri zindana doldu. Saleh öz payını götürüb könülsüz yedi.

Biz eləcə divara söykənilib oturmuşduq. Şakir və İsmayıl növbə ilə gəlib bacadan içəri baxdılar. Heç kim plov və ət podnosuna sarı getmədi. İndiyədək zindanda belə yemək verilməmişdi. Yəqin Əbu-Vəqqas fikirləşib ki, bu dadlı xörəkdən keçmərik. Biz isə keçdik.

Gecə yarısı nəzarətçilərin biri gəlib hər üç podnosu apardı.

Zindanın həyətində nəzarətçilərin kiçik otağında bir qaz sobası vardı. Onun üzərində həmişə qaynamaqda olan kiçik bir qəhvədan olardı. Qəhvədan göründüyündən çox ağır idi. Onun bu qeyri-adi ağırlığının səbəbini öyrənmişdim. Qəhvədanın dibinə qalın ərp yığılmışdı.

Gecənin sonunda Saleh çayla dolu həmin qəhvədanı nəzarətçilərdən alıb özü üçün zindana gətirdi. Hər birimizə stəkanın dibində şirin çay verdi. Əvvəlcə içmək istəmirdik, amma o dedi: "Çayın eybi yoxdur. Oruc deyilsiz ki, batil ola!"

Razılaşdıq. Həmin iki qurtum şirin çay bizi özümüzlə gətirdi. Sonra acqarına yatdıq.

Aclığın ikinci günü

Bağdadda bir məsciddən gələn azan səsinə oyandıq. Həmişəki kimi toz-torpaqlı ədyalların üstündə təyəmmüm etdik. Salman Zaxoş öz daimi üsulu ilə təyəmmüm etdi. O, uzanmış halda, ədyalın altından çıxmadan əllərini qaldırıb açıq pəncələrini başının üstündən iki dəfə divara vurub üzünə və əllərinə çəkir və ucadan deyirdi: "Allahu-Əkbər!"

Namazdan sonra yata bilmədik. Növbəti gün haqda fikirləşdik. Görəsən, Əbu-Vəqqas yenə bizi kabellə döydürüb məsələni həll etməyə çalışacaqdı, yoxsa General Qədurinin yanına aparacaq və o da bizi düşərgəyə yollayacaqdı?

Hərbi marş səsi gəlirdi. Hər gün səhər saat 7-də bir dəqiqə belə gecikmədən eşitdiyimiz şeypur, təbil və sinc səsi. Əsirliyimizin ilk günündən istixbaratın zindanında bu marşı eşidirdik. Yəqin ki Müdafiə nazirliyində sıra baxışı keçirilirdi.

Baxış qurtaran kimi yeni növbətçilər postları təhvil alırdılar və rəsmi iş günü başlayırdı.

Həmişəki kimi saat 7-də zindanın qapısı açıldı. Ayaqyoluna getdik. Qayıdıb divara söykənib oturduq və yeni hadisələri gözləməyə başladıq. Əsgər səhər yeməyini

gətirib dünənki yerə qoydu. Qarınlarımız quruldayır, ürəklərimiz tappıldaıyır. Səhər yeməyinə fikir vermədik və hərə öz yanındakı ilə pıçıldışırdı. Gözləyirdik ki, Əbu-Vəqqas gəlib yenidən bizi döyməyi əmr etsin. Lakin o, günortaya qədər görünmədi. Aclığın ikinci günü yarı oldu. Günorta namazını qılıb aclıqdan və zəiflikdən hərəmiz oturduğumuz yerdə uzandıq.

Dünənki kimi nahar podnosu gəlib səhərki podnosun yanında oturdu və hər ikisi əl dəyməmiş halda ortada qaldı. Xörəyin ətrindən ağzım sulanırdı. Gözümü yeməkdən nə qədər çəkirdimsə, yenidən ona tərəf gedirdi. Aclığın gücündən ayağa qalxıb qapının önündəki vedrədən bir stəkan su götürüb başıma çəkdim. Su boğazımda qaldı, sonra da qarnım ağrıdı.

Günbatan çağı ayaqyoluna getmək üçün qapını açdılar. Biz yalnız dəstəmaz və təmiz hava almaq üçün bayıra çıxdıq.

Axşam şam yeməyini gətirib digər yeməklərin yanına qoydular və gecə yarısı hamısını apardılar.

O gecə mən və bəlkə digər uşaqlar da yavaş-yavaş ölüm haqda düşünməyə başladıq. Düşünürdüm ki, 9 ay əsarət çəkmiş və yanlış qidalanma səbəbindən üzülmüş bir bədənle aclığa nə qədər dözə bilərəm. Bu nəticəyə gəlirdim ki, çox tez öləcəyəm və hər şey bitəcək. Ölümü qəbul etdim. Hamı qəbul etdi. Bu iki gündə heç kəs zərre qədər zəiflik göstərməmişdi. Hamı fəaliyyətdə və ölümə hazır idi.

Aclığın üçüncü günü

Ömrümdə heç vaxt bu qədər ac qalmamışdım. Aclığı hələ də yadımda qalan ilk orucumu xatırladım.

Ramazan ayı idi. Mən hələ həddi-bülüğa çatmamışdım. Bacıma tapşırıdım ki, məni obaşdana oyatsın. Süh azanından qabaq nə qədər bacarırdım yeyib-içdim. Bununla yanaşı, gün yarı olanda susuzluq taqətimi aldı, aclıq məni əldən saldı və çox çətinliklə iftara qədər dözə bildim.

Ağzımıza bir tikə belə qoymadan aclığın üçüncü gününə keçmişdik. Ötən iki gün kimi yenə səhər yeməyi içəridə idi və biz ona əl vurmamışdıq. Saleh bundan artıq davam gətirmədi. Bir qədər çörəyi kiçik tikələrə bölüb dedi: "Uşaqlar, əsas aclıq odur ki, bir şey yemədiyinizi göstərəsiniz. Bu çörəkləri aparın ədyalın altında yavaşca yeyin ki, Allah eləməmiş, ölməyəsınız. Salehi birinci gün iraqlılara verdiyimiz cavabla yola saldıq: "Yemirik".

Aclığa dair ilkin razılığından peşman görünən Saleh dedi: "Axı belə getsə, hamınız tələf olarsınız". Biri dedi: "Nə olsun ki?!" Başqası dedi: "Çörək yesək, özümüze gələcəyik və iraqlılar daha istəklərimizə məhəl qoymayacaqlar". Başqa birisi dedi: "Saleh, biz ölümü gözə alaraq bu aksiyaya başlamışıq. Heç kimlə zarafatımız yoxdur". Saleh heyrət içində uşaqlara nəzər saldı. Sonra isə döşəyini səliqəyə sala-sala yavaşca dedi: "Halal olsun sizə!"

Canıma qorxu düşmüşdü. Yatmaq istəyirdim. Gözlərim qaralırdı. Elə bildim yuxuya gedirəm. Düyü və ət dolu buluda sarı əlimi uzadıb böyük bir tikə götürüb iştahla ağzıma qoydum. Gözlərimi açanda isə tavana yapışmış hərəkətsiz ventilyatoru gördüm. Plov və ət buludu yox idi, amma səhər yeməyi hələ öz yerində idi. Dəfələrlə belə xəyal görürdüm. Əbu-Vəqqas daha kameraya gəlmirdi. Bəzən həyətdən səsin eşidirdik; İsmayla və Şakirə nəsə deyib gedirdi.

Günorta yeməyini gətirəndə çətinliklə namazımızı qılıb yerə sərələnmişdik. Hər an özümdən gedəcəyimi gözləyirdim, amma bunun nə üçün baş vermədiyini bilmirdim. Canımız bərkimişdi. Mənim kimi digərləri də aclığa qarşı müqavimətlərinə təəccüb edirdilər.

İraqlıları vəziyyətimizin çox təhlükəli olduğundan xəbərdar etmək qərarına gəldik. Halları daha pis olan Mənsur Mahmudabadini və Rza İmamquluzadəni seçdik. Danışdıq ki, özlərini huşsuzluğa vusunlar və biz hay-küy salmaq ki, bunlar ölürlər, gəlin xəstəxanaya aparın.

Mənsur və Rza razılaşıdılar. Lakin planın icrasından öncə, aclığın üçüncü gününün günəşinin batdığı zaman Əbu-Vəqqas nəhayət, kameraya gəlməyə məcbur oldu. O bizi ölüm halında görüb hər birimizə məzəmmətlə baxdı və təəssüflə başını yelləyib dedi: "Aranızdan bir nəfəri seçin aparım Qədurinin yanına". Mat qaldıq. Məqsədə daha da yaxınlaşmışdıq. Oturub məsləhətləşdik. Müzakirə üçün Həmid Müstəqimi seçildi, amma ona dedik: "Sən bizim nümayəndəmiz deyilsən, yalnız istəklərimizi Qəduriyə çatdırmağa gedirsən".

Həmid dualarımızla yola saldıq. O, Əbu-Vəqqas və Salehlə birgə zindandan çıxdı. Həmid bir saat çəkmədən zindana qayıtdı və dedi: "Uşaqlar, mən sizin istəklərinizi çatdırdım. İndi özünüz bilərsiniz. Qəduri məndən nə qədər dəlil istəsə də, mən cavabdan qaçıb dedim ki, mən onların nümayəndəsi deyiləm, özlərindən soruşun".

Həmid işini düzgün və plana uyğun yerinə yetirmişdi. Heç kəs bu aksiyanın başçısı kimi tanınmamalı idi. O, sözünə davam etdi: "İndi əmr edib ki, daha üç nəfəri onun yanına aparsınlar". Daha üç nəfər seçdik: Əlirza Şeyxhüseyni, Məhəmməd Sardui, Seyid Abbas Səadət. Onlar Əbu-Vəqqasla getdilər General Qəduriyə desinlər

ki, biz uşaq deyilik, Qırmızı xaçla görüşmək və düşərgəyə qayıtmaq istəyirik. Bizim üç mühüm istəyimiz bunlar idi.

Axşam təxminən saat 9-da nəzarətçi qapını açdı. Gedənlərdən bir xəbər yox idi. Başlarına bəla gəlməsindən qorxduq. Nəzarətçi dedi: "Hamınız mənimlə gəlin!" Yerimizdən qalxanda vücudumuzu sarmış zəiflikdən agah olduq. Çətinliklə ayaq üstə dayandıq. Əsgər öndə, biz də arxasınca hərəkət etdik. Küçəyə girdik. Hər yer qaranlıq idi. Biz taqətsiz bədənimizi çətinliklə nəzarətçinin arxasınca sürüyürdük. General Qədurinin bizim zindanımızın yaxınlığında yerləşən otağına çatdıq.

Otaqda böyük bir stolun arxasında hündür qarabuğdayı bir kişi oturmuşdu. Stolun bir tərəfində ölkəsinin böyük bayrağı, digər tərəfində də bir asılqan vardı və ütülü bir hərbi geyim asılmışdı. Otağın bir tərəfinə səliqəli çarpayı qoymuşdular. Digər yerlərdə də stullar düzölmüşdü.

Məhəmməd, Əlirza və Seyid Abbas həmin stulların üstündə oturub bizi gözləyirdilər. Saleh də yanlarında idi. Polkovnik təbəssümlə hamıya xoşgəldin dedi və otağında hamıya yetəcək stulun olmadığını görüb işarə ilə bildirdi ki, yerdə oturaq.

O, bizim vəziyyətimizi diqqətlə nəzərdən keçirdi və hamı oturandan sonra dedi: "Ölüm halındasınız. Bu nə işdir başınıza açırsınız?!"

General Qəduri ilə ikisaatlıq qızğın müzakirə o andan başladı. İstəklərimizi bildirdik və o, diqqətlə qulaq asdı. Dedik ki, bizdən təbliğat məqsədilə istifadə olunmamalıdır. Dedi: "Hansı təbliğat?! Bu, cənab prezident tərəfindən xeyirxah bir addımdır". Ona dedik ki, biz bu xeyri istəmiriksə, kimi görməliyik?! Məgər biz uşağıqmı?! Hər saatdan bir qəzetlərinizdə bizim adımızdan yanlış sözlər yazırsınız. Kim deyib ki, bizi zorla cəbhəyə

gətiriblər?!" Qəduri dedi: "Qəbul edirəm ki, siz uşaq deyilsiniz. Başqa istəyiniz nədir?" Dedik ki, biz Qırmızı xaçın nümayəndələri ilə görüşmək istəyirik. Dedi: "Yeni il tətiləri ilə əlaqədar olaraq Cenevrəyə gediblər. Bağdadda onlardan heç kim qalmayıb". Dedik: "Hətta bir nəfər də?" Dedi: "Ancaq bir qadın var". Həmin qadını görmək istədiyimiz bildirdik. Dedi: "O sizin üçün bir iş görə bilməz. Ümumiyyətlə, siz yalnız bir qadınla necə görüşə bilərsiniz?! Günah deyil?!" Dedik ki, günahı bizim boynumuza. Dedi: "Olmaz. Başqa istəyiniz nədir?" Dedik ki, düşərgəyə digər əsirlərin yanına qayıtmaq istəyirik. Dedi: "Üç gündən sonra bizdə Ordu günüdür, tədbirimiz var. Bayramdan sonra göndərərəm". Qəbul etdik. Dedi ki, indi gedin zindana və şam yeməyinizi yeyin. Dedik ki, sizin bayramınızdan sonra yeyəcəyik. Dedi: "Yəni üç gündən sonra?" Dedik: "Onda qoyun tez gedək. Burada çətin bir şey yoxdur. Yalnız bir mikroavtobus lazımdır, bir sürücü və bir nəzarətçi". Dedi: "Olmaz. Başqa istəyiniz nədir?" Dedik ki, başqa istəyimiz yoxdur.

Buraya qədər Qədurinin yalnız bir üzünü görmüşdük. O biri üzünü yavaş-yavaş göstərirdi. O dedi: "Sizə kim uşaq deyibsə, doğru deyib. Siz təkcə uşaq deyilsiniz, həm də axmaqsiniz. Mən sizinlə xoş dillə danışırım, amma siz elə danışırırsınız ki, elə bil əsir bizik". Heç nə demədik. General sözüne davam etdi: "Ordu bayramından sonra göndərəcəyimi dedimsə, deməli, göndərəcəyəm. O vaxta qədər yemək yeyin. Tapşıracağam ki, sizi hamama da aparsınlar. Qəbuldur?" Qəbul etməyib dedik ki, biz yalnız düşərgədə yemək yeyəcəyik. General bir an sakit dayandı. Hirsini soyudurdu. Bəlkə də öz-özünə belə deyirdi: "Heyf ki, cənab prezidentin yanına getmisiniz və görüntülər bütün dünyaya yayılıb. Yoxsa elə buradaca hamınızı

öldürərdim". Sakitləşəndən sonra dedi: "Siz dediniz ki, uşaq deyilik. Mən də deyirəm ki, uşaq deyilsiniz. Mən də kişiyəm, siz də. Kişi kimi danışırıqsa, bunun bir nəticəsi olmalıdır, yoxsa yox?" Dedik ki, bəli. Zəngin düyməsini basdı. Bizi zindandan gətirəndən sonra qapının arxasında soyuqda dayanmış əsgər içəri girdi. General ona dedi: "İndicə bunları zindana apar. De ki, onlara isti xörək versinlər. Sabah səhər də hamısını göndərin hamama. Ordu bayramından sonra isə düşərgəyə qayıdacaqlar". Əsgər sevincək hərbi hörmət bildirib otaqdan çıxdı. Ona görə sevinirdi ki, müzakirəmizin bitdiyini və daha soyuqda dayanmağın lazım olmadığını düşünürdü.

General Qəduri müzakirənin bitdiyini elan etmək üçün əminliklə dedi: "Tamammı?" Biz onun baxışından qaçmaq üçün başımızı aşağı salıb bir ağızdan dedik: "Xeyr, biz yalnız düşərgədə yemək yeyəcəyik". Qəduri çox əsəbiləşdi. Daha bizimlə danışmayıb Salehə dedi: "Çox çalışdım ki, bunlara kömək edim, amma deyəsən, özləri yaşamaq istəmirlər".

General ikinci dəfə zəngi basdı. Əsgər içəri girdi. General qəzəblə ona əmr etdi: "Bunları qaytar zindana. Bundan sonra kimsə bunlara su verməsin. Ayaqyolu da qadağandır. Zindanın qapısını qıfıllayın və qoyun hamısı içəridə ölsünlər. Aydındır?" Əsgər ayaqlarını bir-birinə bacardığı qədər möhkəm çırpıb cavab verdi: "Aydındır, cənab General!"

General Qəduri təhqirlə bizi otağından qovdu. Qayıdarkən nəzarətçi əsgər də dayanmadan söyüş və təhqir yağdırırdı. Lakin döyməyə haqqı yox idi. O vəziyyətdə döyülmək anındaca ölmək demək idi. İraqlılar bunu bilirdilər və General Qəduri buna görə bizim

zindanda acından ölməyimizi tərcih etdi ki, məsuliyyət onun üzərində qalmasın.³³

Zindana çatan kimi halsızlıqdan yerə sərildik. Həmin təhlükə dolu anlarda qəribə hisslər yaşayırdıq. General bizi düşərgəyə qaytarmaqla razılaşmadı. Önümüzə yalnız bir yol qalmışdı: ölənə qədər aclıq aksiyasını davam etdirmək. General demişdi ki, bizə su da verməsinlər. Buna görə düşündük ki, tez bir zamanda bir-bir öləcəyik. Bununla belə, Qəduri ilə ikisaatlıq müzakirədə duruş gətirdiyimiz və yalanlarına aldanmadığımız üçün sevinirdik. Həmin qərib gecənin son saniyələrində nəzarətçi Şakir hirsə içəri girib su vedrəsini apardı və hamını rahatlatdı.

Aclığın dördüncü günü

Kəndimizin ilk şəhid əsgəri olan Qasim Övliyainin cəsədini Cirofta gətirəndə ordu orkestri üçrəngli vətən bayrağına bürünmüş tabutun önündə hərəkət edirdi, təbil, şeypur və sinc səsi şəhərin küçələrini başına almışdı.

Mən və qardaşım Yusif kədərli musiqi altında özümüzü cəsədi kəndə aparacaq təcili yardım maşınının içinə atdıq. Hələ də şeypur və təbil səsləri gəlirdi və mən Qasimin tabutu üzərində ağlayırdım. Maşın yavaş-yavaş camaatın arasından kəndə doğru yola düşdü.

Aclıq aksiyasının dördüncü səhərində Müdafiə nazirliyinin həyətindən sinc, təbil və şeypur səsləri gəlirdi. Sanki Qasimin tabutu camaatın qolları üzərində gedirdi. Sanki şəhadət ətri gəlirdi.

³³ Qırmızı xaç tərəfindən adları qeyd olunmuş əsirləri öldürmək beynəlxalq qanunlara ziddir. Biz o vaxta qədər bir dəfə Bağdadda, bir neçə dəfə də Rəmadidə Qırmızı xaçın nümayəndələri ilə görüşmüşdük.

Daha bədənimizdə taqət qalmamışdı. Mənsur Mahmudabadi və Rza İmamquluzadənin halı daha pis idi. Dünənki planın tam zamanı idi. Amma bu, daha plan deyildi, həqiqət idi. Mənsur və Rza əldən gedirdilər. Onları zindanın ortasında uzatdıq. Bir nəfər gedib əsgəri çağırırdı. Əsgər bacanı açanda hamımız dilləndik ki, bu iki nəfər ölürlər. Şakir və İsmayıl içəri girdilər. Onlar Mənsurla Rzanı görəndə kimi cəld vəziyyəti yuxarıya məruzə etdilər. Yarım saatdan sonra onları xəstəxanaya apardılar.

Rza və Mənsur gedəndən sonra zindan bir az da qəmə batdı. Daha əvvəlki günlər kimi səhər yeməyi də yox idi ki, gecəyə qədər qalsın və heç kim ona əl vurmasın. Ayaqyolunu da general qadağan etmişdi. Həmin gün yalnız iraqılı dustaqları ayaqyoluna apardılar.

İyirmi üç nəfərlik qrupumuz daha Şakiri bezdirən nadinc və enerjili yeniyetmələr deyildilər. Onlar səhrada yolunu azmış karvana bənzəyirdilər: ac-susuz halda ömürlərinin son saatlarının keçməsinə gözləyirdilər.

Dördüncü gün də keçdi.³⁴

Aclığın beşinci günü

Beşinci gün səhər saat 10-da daha oturmağa da taqətimizin qalmadığı bir şəraitdə zindanın qapısı açıldı. Əbu-Vəqqas içəri girdi. Əvvəllər ya hörmətdən, ya da qorxudan divara söykənərdik, həmin gün isə ədyalın

³⁴ Nə qədər fikirləşirəmsə, dördüncü gün baş verən hadisələri yadıma sala bilmirəm. Səbəbi həmin gün yaşadığım şiddətli halsızlıqdır. Qrupumuzun digər üzvləri də həmin gündən bir şey xatırlamırlar. Dəqiq bildiyimiz budur ki, həmin gün və gecə zindanın qapısı bağlı qaldı və biz bit dolu qara ədyalların altında ölümü gözlədik.

altından çıxmadıq. Onun əmrindən sonra Saleh elan etdi: "Cənablar, lütfən ayağa qalxın. Ya Allah! Qalxın!" Çətinliklə və tələsmədən bir-bir qalxdıq. Başımız gicəllənirdi. Hərəməz divarın bir hissəsinə söykənmişdik ki, yerə yığılmayaq. Əbu-Vəqqas qəzəb və nifrətlə bizə baxırdı. Daha iş-işdən keçmişdi və heç nədən qorxmurduq. Ona heç baxmadıq da. O isə elə bir söz dedi ki, bütün dalğın diqqətimizi topladı və baxışlarımızı özünə çəkdi:

- Hazırlaşın. Sizi düşərgəyə aparırıq.

Yuxu və xəyal deyildi. Əbu-Vəqqas və ondan da böyük olan General Qəduri geri çəkilməmişdilər. Qələbə çalmış və sözumüzü yeritmişdik. Düşmən məğlub olmuşdu. Sanki Xürrəmşəhri yenidən almışdıq. Bütün vücudumuzla Allaha şükür etdik.

Əbu-Vəqqas Salehə nəşə deyib zindandan çıxdı. Qıvraq şəkildə yerimizdən qalxdıq. Sanki bayaqdan ölüm ayağında olan biz deyildik. Bədənimizə qüvvə gəlmişdi. Koolektiv qələbə münasibətilə bir-birimizi təbrik etdik, ədyallarımızı qatlayıb divarın kənarına qoyduq və getməyə hazırlaşdıq.

Aclıq aksiyasının beşinci səhərində saat 11-də Bağdad zindanını tərk etdik. Yenə həmin küçədən keçdik. Mikroavtobusu görəndə əmin olduq ki, hər şey həqiqətdir və biz düşərgəyə qayıdırıq. Minməzdən öncə bizi düşərgəyə aparan əsgərlərdən biri bizi saydı. Mikroavtobusa minmək istəyəndə önümüzü kəsdi və minməyə qoymadı. Hamını küçəyə sarı yönləndirdi. Şakir bizi zindana qaytarıb Salehə dedi: "Xəstəxanadakı iki nəfərin ardınca adam göndərmişik. Onlar gəlsinlər mikroavtobus çıxacaq". Rahat nəfəs aldığımız və səbirsizliklə Mənsurla Rzanın gəlməsini gözlədik. Saat 12 oldu. Onlardan nigaran olmağa başladığımız. Həmin vəziyyətdə

zindanın qapısı açıldı. Əbu-Vəqqas içəri girdi. Üzündən məğlubiyyət əlamətləri sezilirdi. O dedi: "İndi ki gedirsiniz, nahar yeməyinizi yeyib gedin".

Bəşci yaramazın təhlükəli planı vardı. Bizi qələbənin kandarından qaytarıb məğlub etmək istəyirdi. Ona inanıb ac qarınlarımızı doyursaydıq, hər şey bitəcəkdi. İlk pilləyə qayıdacaqdıq və iraclılar öləcəyimizdən qorxmayıb bizi arxayın döyəcək, aksiyanı dayandıрмаğa və təslim olmağa məcbur edəcəkdilər. Bu fikirlər eyni zamanda hər birimizin beynindən keçdi. Ona görə də hamı bir nəfər kimi dedik: "Düşərgədə yemək yeyəcəyik". Əbu-Vəqqas ağzının suyunu bizə tərəf tulladı, söydü və zindandan çıxdı.

Günorta namazından sonra taqətləri qalmayan və rəngləri qaçmış Mənsuru və Rzanı xəstəxanadan gətirdilər. Əllərinin üzərində iynə yeri vardı.

Günorta saat 2-də Şakir və İsmayıl hərəkət əmri verdilər. Bir-bir Salehlə sağollaşdıq. Mehriban ərəb kişi vida zamanı gözlərinin yaşını güclə saxlayırdı. Üzümüzdən, başımızdan öpüb deyirdi: "Allah amanında! Xudafiz, balaca qəhrəmanlar! Salamət gedin!"

Rəmədi düşərgəsinə doğru

Mikroavtobusda Məhəmməd Sarduinin yanında oturmuşdum. Məhəmmədin bədəni zəif idi, aclıq və susuzluq onu əldən salmışdı. Heç kim danışmırdı. Yalnız mikroavtobusun səsi gəlirdi. Əl-ayağım boşalmışdı. Beş gün aclıqdan sonra ümid yalnız Allaha qalmışdı və düşərgəyə çatmaq bizi həyatda saxlaya bilərdi. Mikroavtobusun pəncərəsindən Rəmədinin arxasında batan qırmızı günəşi görürdüm. Dirsək zərbəsi və baş

işarəsi ilə mənzərəni Məhəmmədə göstərdim. Baxdı və dodaqlarına taqətsiz təbəssüm qondu.

Mikroavtobus böyük Rəmədi çayının körpüsündən keçdi və bir neçə dəqiqədən sonra uzaqdan düşərgənin binaları görüldü. Bizi ştabın önündə mikroavtobusdan endirdilər. Kapitan İzzəddin maşının yanına gəldi. Mikroavtobusdan çətinliklə enib səraya düzüldük. İzzəddin deyəsən, aclıq aksiyamızdan xəbərdar idi. Cərgədəki birinci adam ayaq üstə dayana bilməyib oturdu. İzzəddin yaxasından tutub onu qaldırdı və itələdi. O, ikinci adamın, ikinci də üçüncünün üstünə düşdü və beləcə hamımız yerə yıxıldıq. Çətinliklə ayağa qalxdıq və düşərgəyə yola düşdük. Gecə sayına az qalmışdı. Hamı şam yeməyini yemişdi və qabları yuyurdular. Şam yeməyinə gecikmişdik.

Düşərgədəki əsirlər əvvəlcə bizi tanımadılar. Elə bildilər ki, yeni əsir gətiriblər. Lakin çox keçmədən başa düşdülər ki, biz bir ay öncəyə qədər onların yanında olan 23 nəfərik. Bütün vücudları ilə ah çəkdiilər. Bir nəfər dedi: "Vay... Aman Allah! Sizi nə hala salıblar!" Başqa biri dedi: "Siz niyə belə dəyişmişiniz?" Daha birisi dedi: "Bədənlərində bir tikə ət qalmayıb". Maşallah Mircavəndi dedi: "Siz Fransanın hansı qarajından qayıtmısınız ki, bu qədər qaralmısınız?"

Biraylıq əhvalatı sonraya saxladıq. Dedik ki, bizə yemək və su verin.

Çox keçmədən hərə düşərgənin bir boşqab məşhur bozbaşı ilə səkkizinci kameraya gəldi. Onu oruc tutmaq üçün obaşdana saxlamışdılar. Ərəb qocalar bizim halımızı görüb ağlayırdılar.

Köhnə əsirlər bizim beşgünlük aclığımızdan xəbər tutub ehtiyat çörəklərini gətirdilər və bozbaşlara

doğradılar. Biz aclıq aksiyasından beş gün sonra Əbu-Vəqqasdan və General Qəduridən yüz kilometr uzaqda yeməyə başladıq. Şam yeməyindən sonra və daxilol fitindən qabaq dəstəmaz alarkən aynada yanaqları batmış, üzündə yumşaq və qara tüklərdən nazik xətt yaranmış çox arıq bir gənc gördüm. Aman Allah! Mən nəhayət, saqqal çıxarmışdım. Mən böyümüşdüm.

Şəkil və sənədlər

Müəllifin 1996-cı ilində Səddama yazdığı məktub

İraq prezidenti cənab Səddam Hüseyn!

1982-ci ilin yayında 16 yaşım olarkən mən Əhməd Yusifzadə İranın minlərlə cəsarətli gənci ilə birgə parolu "Ya Əli ibn Əbu-Talib" olan Beytülmuqəddəs adlı böyük bir əməliyyatda yeddinci korpusun komandiri Mahir Əbdürrəşidi məğlub edib əziz Xürrəmşəhrimizin yaralı bədənini sənin işğalçı əsgərlərinin çəkmələri altından çıxardıq. Tale belə gətirdi ki, biz əsir düşdük və sənin Mühəmmərə adlandırdığın Xürrəmşəhrin azadlıq bayramında iştirak edə bilmədik.

Bu qədər acı məğlubiyyətə dözməyib məni və digər iyirmi iki yeniyetmə döyüş yoldaşımı digər əsirlərdən ayıraraq ağır məğlubiyyətin acısından qaçmaq üçün sui-istifadə etməyi tapşırdın.

Təbliğat vasitələrin gecə-gündüz car çəkdiyə ki, İran rejimi uşaqları müharibə alovuna atıb və hər birinin boynundan bir açar asıb ki, ölsələr, cənnətin qapılarını onunla açsınlar.

Sənin məmurların Bağdadın əyləncə parkında bizi uşaq maşınlarına mindirdilər ki, imamımızı və ölkəmizi ələ salıb Xomeyninin əsgərlərinin uşaqlardan ibarət olduğunu desinlər.

Bir neçə gündən sonra bizi saraylarının birində zorla səninlə üz-üzə oturtdular və sən arxasında Xürrəmşəhrin məğlubiyyətindən dolayı göz yaşlarını gizlətdiyin

təbəssümlə bizimlə "mehriban" danışdın. Dedin ki, biz uşağıq və uşağın yeri cəbhə deyil, məktəbdir. Dedin ki, dünyanın bütün uşaqları bizim uşaqlarımızdır. Dedin ki, bir də cəbhəyə qayıtmamaq şərtilə bizi azad edəcəksən.

Cənab Səddam Hüseyin! Yadındadırsa, bizdən başqa bir istəyin də vardı. Demişdin: "Mən sizi azad edəcəyəm ki, gedib dərslər oxuyasınız, doktor və mühəndis olasınız və mənə məktub yazasınız. Mən bu gün universiteti bitirmişəm və istəyinə cavab olaraq, bu məktubu yazıram.

Doğrusu, yadındadır ki, deyirdin dünyanın bütün uşaqları bizim uşaqlarımızdır?! Məgər Hələbçədə ölmüş anaların qucaqlarında süd yerinə zəhərli qaz udan uşaqlar bu dünyanın uşaqları deyildilər?! Məgər Kermandan olan 15 yaşlı Əmir Şahpəsəndi bu dünyanın övladlarından deyildi ki, İraq düşərgələrində ən ağır işgəncələr gördü, sənə Nəqib Məhəmməd adlı zabitin qamçı altında bədənini qaraltdı, sonra isti ütü ilə ayaqlarının ətinə qopardı, həmin yanıq ayaqlarla onu qum üzərində qaçmağa məcbur etdi?!

Səddam Hüseyin! 1982-ci ilin aprelində qəbul etdiyiniz biz kiçik döyüşçülər sənə sarayından istixbaratın rütubətli zindanına qayıtdıq, beşgünlük aclıq aksiyası ilə dövlətini məcbur etdik qəbul eləsin ki, biz döyüşçüyük, uşaq deyilik!

Ömrümüzün ən şirin illərini şərhini bu məktuba sığmayan işgəncələrlə sənə zindanlarında keçirib nəhayət, alnıaçıq halda vətənimizin torpağına qədəm qoyduq. Bu gün biz doktor və mühəndis olmuşuq və ölkəmizin quruculuğunda iştirak edirik.

Sonda iranlıların bu məsələni də yadında saxla: Qış keçəcək, üzüqaralıq isə kömürə qalacaq.

Rəmədi düşərgəsində 4213 sayılı əsir Əhməd Yusifzadə

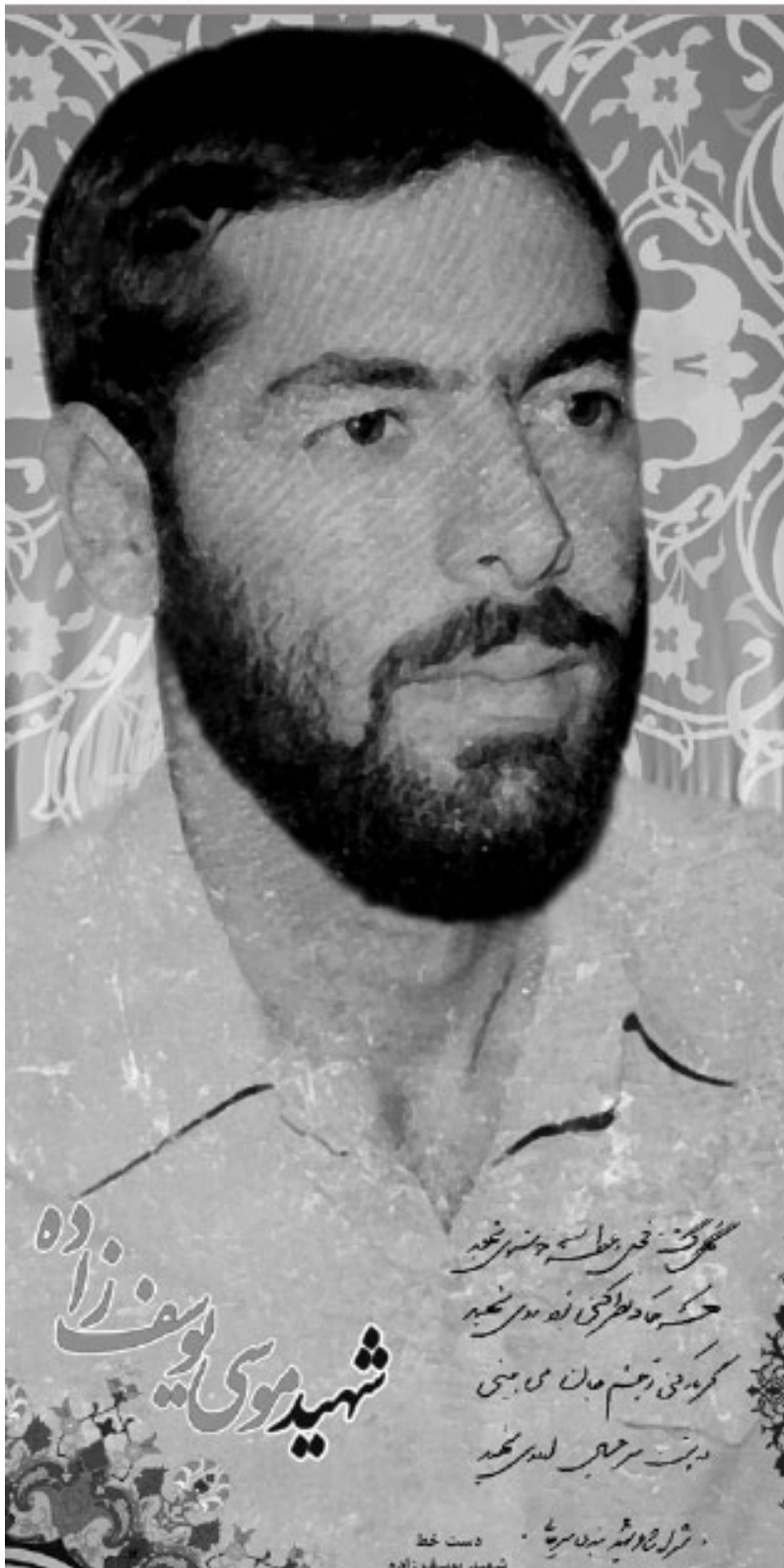
Sağdan: Şəhid Əli Tacik, Əhməd Yusifzadə və İshaq Tacik. Mart 1982, Əsirlikdən bir ay öncə.

Mən və Həsən İskəndəri Məşhəd səfərində, Mart 1982

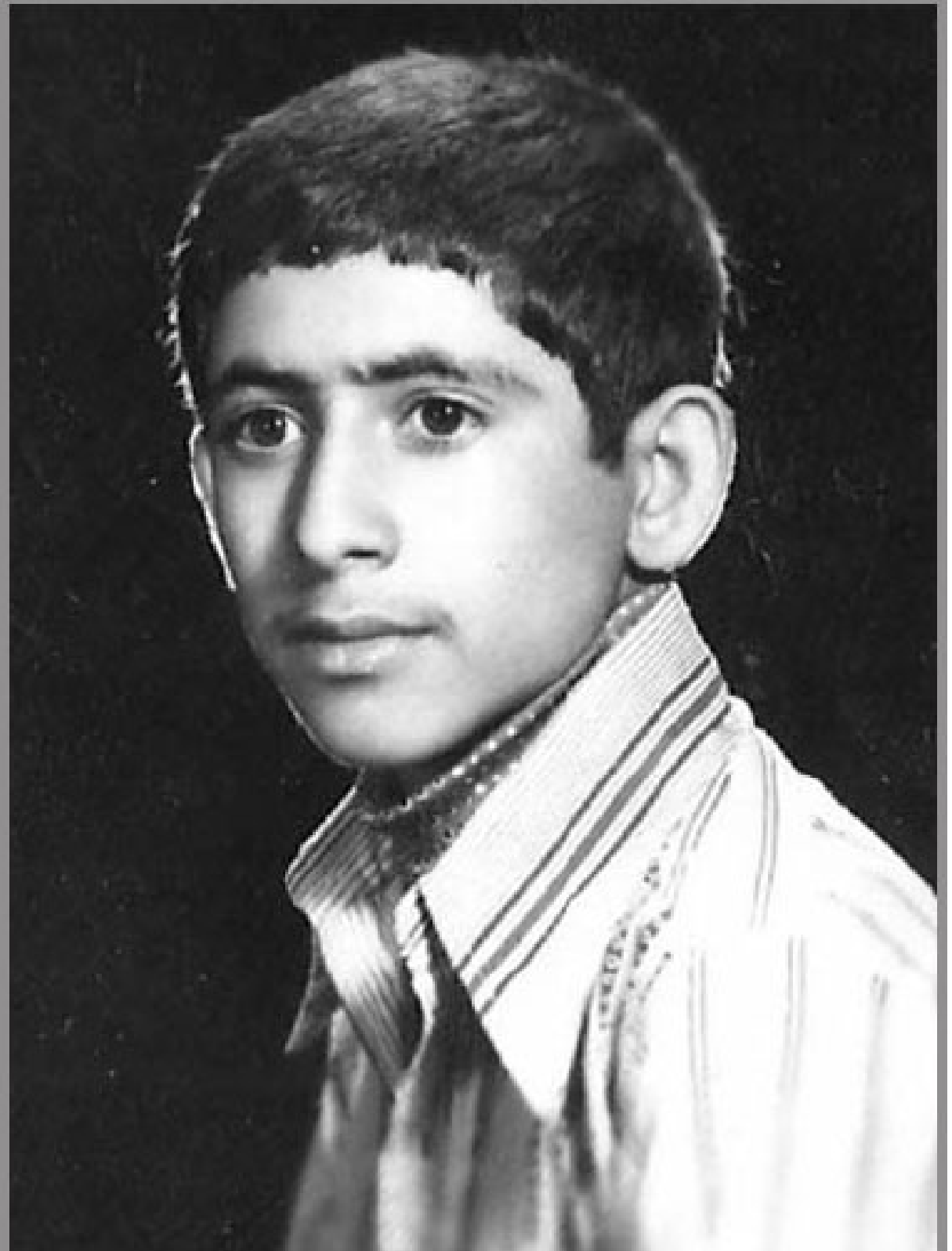
Qardaşım Həsən Yusifzadə, 1976

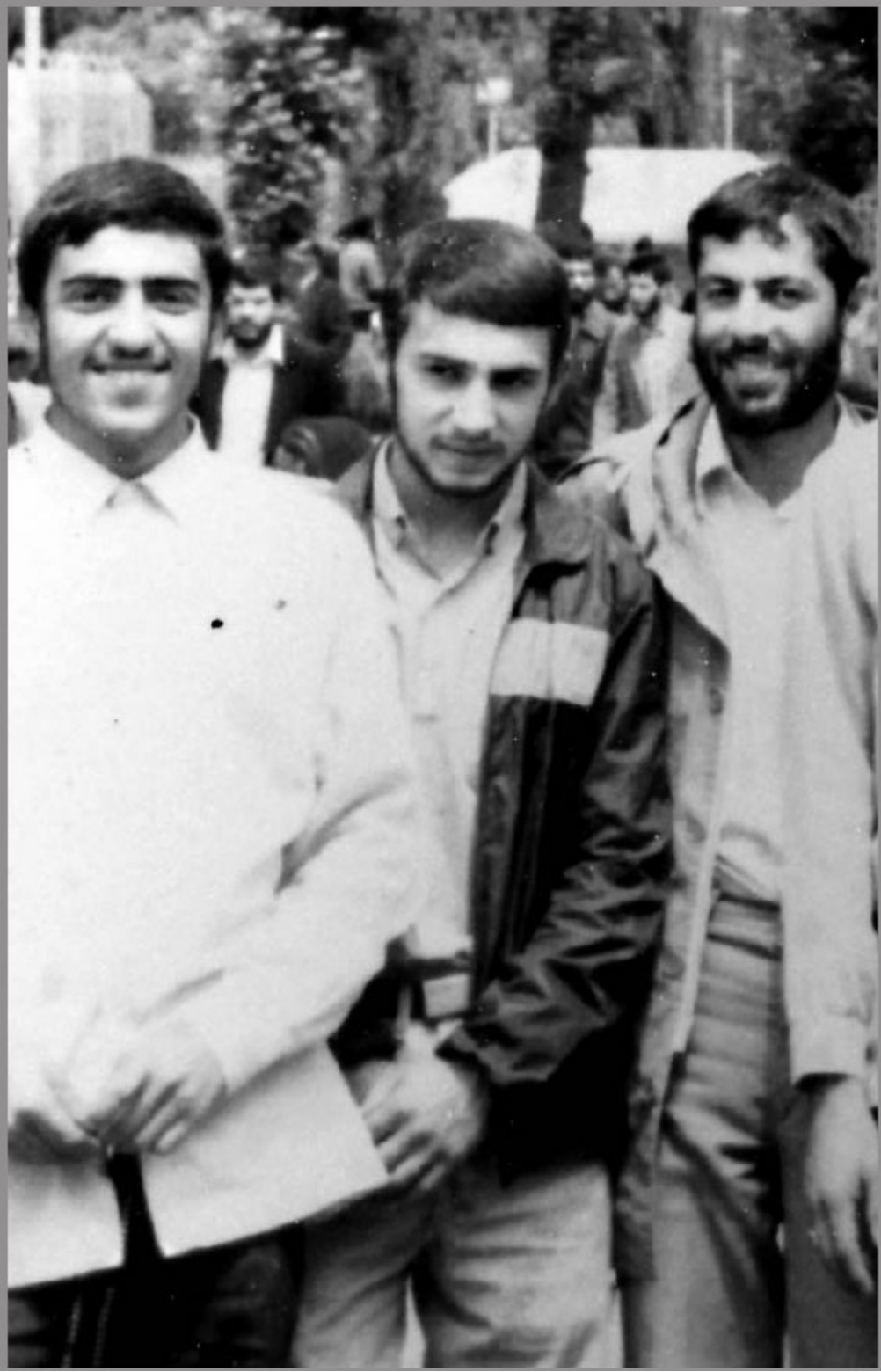
Şehid Musa Yusifzadə

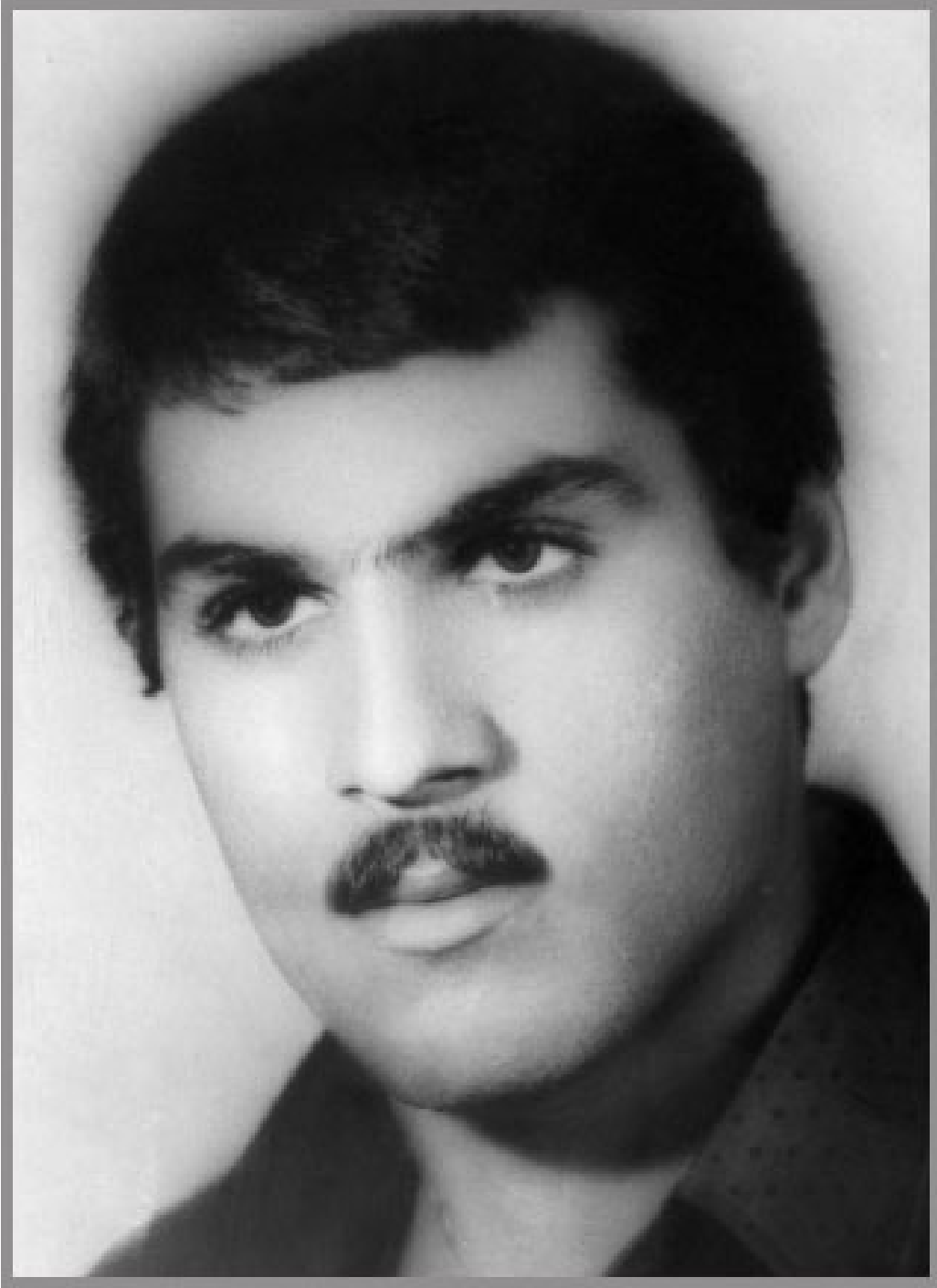
Sağdan: Yusif Yusifzadə (qardaşım), Şəhid Bəhruz Təvəkküli, Şəhid Musa Yusifzadə (qardaşım). Şələmçə, 1984

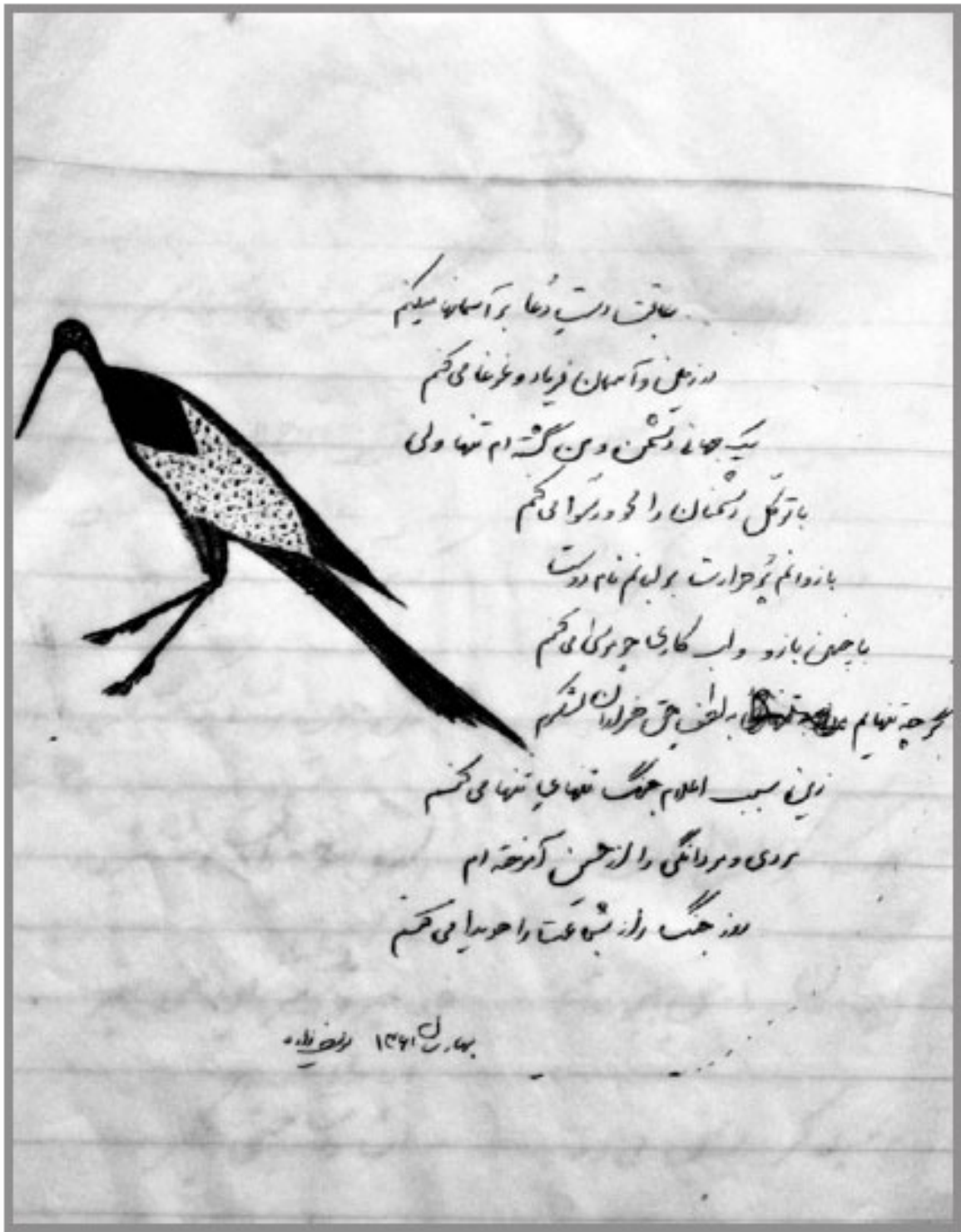
Əsirlikdən azad olmuş müharibə əli Həsən Tacikşir

Sağdan: Şəhid Musa Yusifzadə, tanımadığım adam, müqəddəs müdafiənin yazıçı şəhidi Həbib Qənipur. Tehran universiteti, 1983.

Cəsədi itkin düşmüş Şəhid Əkbər Daneşi

Şəhid qardaşım Musanın əlyazma və şeirlərindən nümunə

Əl-Düstur qəzetinin müxbiri Həmid Müstəqimiyyə suallar vermiş və cavabları özündən uydurmuşdu.

Müsahibənin tərcüməsi:

- İndi nə arzulayırsan?
- Evimizə, anamın yanına qayıtmaq istəyirəm. Həm də arzu edirəm ki, bu müharibə bitsin.
- İndi nə etmək istəyərdin?
- Dostlarımla futbol oynamaq.
- Sonra başqa bir yaralı iranlı uşaqla rastlaşırım.
- Adın nədir?
- Əhmədrza Müstəqimi (məqsədi Həmidrza Müstəqimidir).
- Neçə yaşın var?
- Doqquz (Əsir düşəndə Həmidin 15 yaşı vardı).
- Neçənci sinifdə oxuyurdun?
- Üçüncü sinifdə (Həmid səkkizinci sinifdə oxuyurdu).
- Haçandır cəbhədəsən?

- Bilirsənmi indi haradasan?
- Bəli, mən Bağdadda əsirəm.
- Bağdad haqda nə eşitmişdin?
- Deyirdilər ki, İran təyyarələri Bağdadı dağıdıb. Lakin mən maşınla Bağdadın küçələrindən keçəndə təəccüb etdim. Sanki Bağdad heç vaxt müharibə görməyib. Halbuki İranda hər gün həyəcan signalı çalınırdı.
- Nə üçün?
- İraq təyyarələri hücum etdiyinə görə.

Beytülmuqəddəs əməliyyatı üçün İraq qəzetinin seçdiyi qərribə manşet belə idi: Yerusəlim məğlub oldu.
Şəklin çəkildiyi yer: Kazimeyndə imamların məqbərəsi

Sağdakı şəkil Həmid Müstəqiminindir. İraq qəzeti onun adını Məhəmməd Salehi kimi göstərmişdi. Soldakı isə 23 nəfərlik qrupun Bağdadda bir parkda şəklidir.

Mənsur Mahmudabadi ilə maraqlı bir müsahibə. O, öz kimliyini köynəyinin arxasına yazmışdır: Sarəllah briqadası, Mənsur Mahmudabadi, Seyrcan. Allahu-Əkbər. Şəhid Bahünər alayı, Şəhid Behiştı bölüyü, Şəhid Mütəhhəri tağımı. Maraqlıdır ki, qəzətdə şəklin altında onun köynəyinin arxasına belə yazıldığı bildirilir: Kərbəla ziyarətçisi və şəhidi. Halbuki köynəyin arxasındakı yazı aydın oxunur və orada belə bir cümlə yoxdur. Yeri gəlmişkən deyim ki, digər ərəb nəşrləri də bizim adımızdan belə yalan müsahibələr yayırdılar. Bizi aclıq aksiyasına vadar edən amillərdən biri də bu idi.

Bu səhifə Əl-Düstür qəzetinin müxbirinin Mənsur Mahmudabadi ilə uydurma müsahibəsidir. Müsahibənin başlığı belədir: "Səddam Hüseyn onları analarına qaytardı".

Müsahibənin tərcüməsi:

İraq xalqı Bağdad televiziyasından ordumuzun qələbəsi və təcavüzkar İran qoşunlarının məğlubiyyətilə nəticələnən döyüşlərin canlı görüntülərini görüb bu böyük qələbəyə görə sevinc və qürur hissi keçirdilər. Onlar eyni zamanda İran əsgərləri arasında onlarla əsir uşağı görüb təəccübləndilər. Səddam bu uşaqların Qırmızı Xaç Cəmiyyəti vasitəsilə mübadiləsiz olaraq İrana təhvil verilməsini əmr edəndə xalq bunu müsbət qarşıladı, İraqın humanistliyinə və alicənablığına bariz nümunə hesab etdi. Əl-Düstur qəzeti Bağdadda bu iranlı uşaqların bir neçəsi ilə görüşmüş və cəbhəyə gəlmələri haqda onlarla danışmışdır.

Bağdad – Əbdülvəhhab Əl-Qeysi

Görüşdüyüm ilk iranlı uşağın arıq üzü vardı. Adını və yaşını soruşdum. Dedi:

- Adım Mənsur Mahmudabadidir və doqquz yaşım var.
- Necə oldu cəbhəyə gəldin?
- Mənə dedilər ki, Kərbəlanı almışıq və istəyirsənsə, pulsuz və heç bir problemsiz ziyarətə gedə bilərsən.
- Bunu kim dedi?
- Kəndimizin kəndxudası. Məni cəbhəyə o yolladı. Mən bekar olanda atamla qoyun otarırdım (Mənsur Seyrcan şəhərindən və atası ordu zabiti idi). Kərbəla ziyarətindən danışanda sevindim və getmək istədim. Məni və digər uşaqları böyük bir avtobusa mindirib özəl bir yerə apardılar. Yeddi gün bir qarnizonda qalıb ilkin tibbi yardım təlimləri keçdik və sonra bizi cəbhəyə gətirdilər.
- Ata-anan sənə cəbhəyə gəldiyini bildilər?
- Yox, ata-anamın xəbəri yox idi. Onlar elə bilirdilər ki, mən Kərbəlaya ziyarətə gedirəm. Təlim qarnizonuna

gedəndən sonra kəndxuda mənə dedi: "İraqla müharibə ata-anadan da mühümdür".

- Xamenei deyir ki, bizim əməliyyatımızda dörd nəfərdən artıq yaralanan olmayıb. Bu, doğrudur?

- Mən üç yüzdən çox yaralı gördüm. Onlar qan itirir, qışqırır və kömək istəyirdilər.

- Sən onlara kömək etdin?

- Yox. Mən böyük yaralara tibbi yardım göstərməyi bacarmırdım.

- Yaralılar sizinlə necə davranırdılar?

- Heç yadımdan çıxmır. Yarasının qanı dayanmayan biri ağlayaraq komandirinə deyirdi: "Siz məni ölümə verdiniz. Allah sizdən intiqam alsın!" O, az sonra öldü.

- Harada və nə vaxt əsir düşdün?

- Günorta saat 12-də əsir düşdüm. İraq ordusu top və raketlərlə hər tərəfdən bizi atəşə tuturdular. Bizi iyirmi gün idi cəbhəyə gətirmişdilər. Gizləndiyim zaman valideynlərim yadıma düşdü. Kəndxudanı söydüm və bizi ölümə aparan bu müharibəni min dəfə lənətlədim.

- Müharibə sizi necə ölümə aparır?

- Bizim nəyimiz vardısı, bu müharibəyə verdik və daha yaşaya bilmirik. Bizə deyirdilər ki, müharibə həyatdan əhəmiyyətlidir.

- Belə sözlər haqda indi nə düşünürsən?

- İndi kəndxudanı gördüyüm anı lənətləyirəm. Mən bir dostumla evimizin qabağında oynayırdım. O gəlib bizi Kərbəla ziyarəti bəhanəsilə qarnizona apardı.

- Necə əsir düşdün?

- Dediym kimi, bir yerdə gizlənmişdim. Mühasirəyə düşdüyümüzü biləndə əllərimi qaldırdım. Bərkdən ağlayırdım. İraq əsgərlərinin mənə yazıqları gəldi, məni incitmədilər, su, yemək və meyvə verdilər.

- İran-İraq müharibəsi haqda nə bilirsən?

- Bizə deyirdilər ki, iraclılar kafirdirlər və onlarla vuruşmaq vacibdir. Deyirdilər ki, İraq yaxşı və məhsuldar yerdir, bizim ölkəmizin bir parçasıdır və onu geri qaytarmalıyıq. Bir də deyirdilər ki, bu torpağı və sərvəti iranlı kasıblar arasında bölməliyik.

- Bunu kim deyirdi?

- Bu, Xomeyninin sözüdür. Kəndxuda da bunu deyirdi, Xomeyninin pasdarları da, iraclıların hücumunda ölənlərim Məhmud Məhəmmədi də. Mən onun ölümünə çox üzüldüm.

(Sonralar Mənsuru ələ salıb deyirdik: "Mənsur, biz heç bilmirdik ki, kəndxuda səni qoyunların yanından tutub cəbhəyə gətirib!")

İraqlılar Həmidin yaralı ayağını sarımaq üçün şalvarının ayağını kəsmişdilər. Qəzetdə isə şəklin altında yazılmışdır: Onları belə cırıq paltarlarla müharibə alovuna atmışlar.

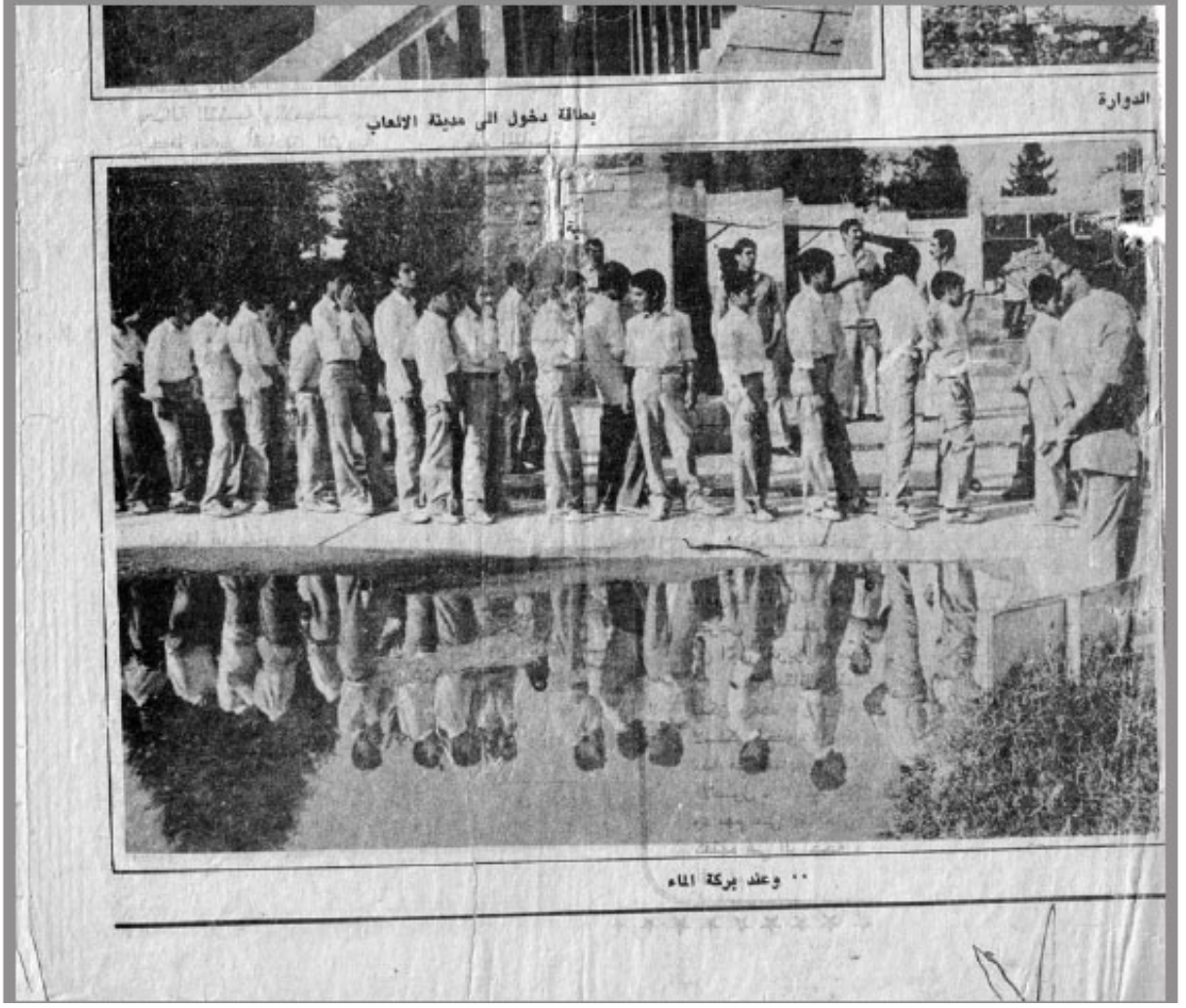
Öndən sıra ilə: Seyrcan cəngavərləri Mənsur Mahmudabadi, Həmid Müstəqimi və Cavad Xacui əsirliyin ilk saatlarında

Rəmadi düşərgəsi, 1983-cü ilin qışı. Cavad Xacui jurnalistlərin kamerası önündə üz-gözünü turşudub başını aşağı salıb. Düşərgənin komandiri əli ilə Cavadın çənəsinə vurur ki, başını qaldırsın.

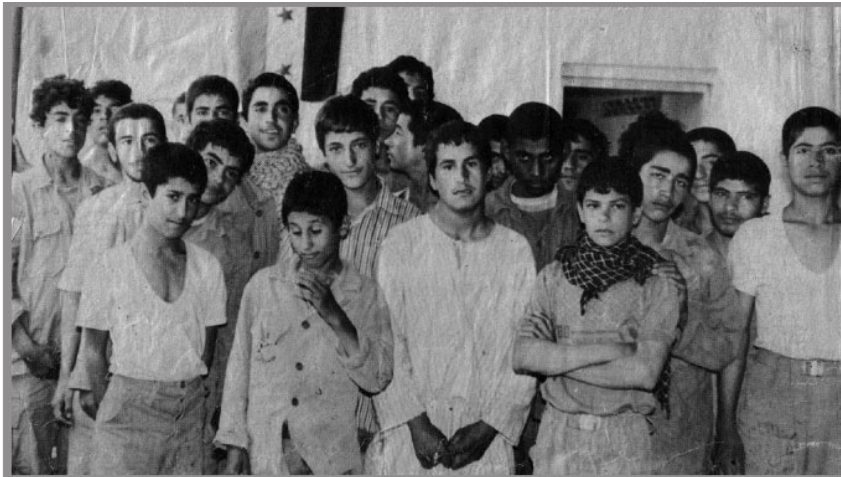
Bağdadda bir parkda. Şəkildə bir neçə iraqılı uşaq da görünür.

İyirmi üç nəfərlik qrup Bağdadın əyləncə parkında gölün kənarında

Məhəmməd Sardui və Hüseyn Behzadi Kazimeyndə
imamların qəbri kənarında

Qrupumuzun Bağdadda ilk günü. Həmişəki kimi ən
axırda dayandım ki, fotoaparata düşməyim.

Kazimeyndə məqbərədə bir qoca bizim üçün ziyarətnamə və dua oxudu. Sonralar bildik ki, o, Səddamın salamatlığı üçün də dua etmiş və biz “amin” demişik.

نامہ ای از منم فقید مری برتف زار - برادرش احمد زینت - کہ در اسارت دشمن در مری بود
 سلام بر همه برادران اسیر در زندان عزیز و بندگان محض خدا و راجعان نور و شوریگان بر کفر
 و یاوران روح است ، سلام بر محبت زند دستان ، سارزان ، یاران - آزارگان ، آزارگان و یاران
 همیشه جاوید تاریخ ، سلام بر برادریم احمد فرزند امام ، حاج قرآن ، فرید گمراہ انقلاب
 لیدیک گوی هفت زہن ، ما جو نہ سبیل است - آرزوی برادریم امیدوارم در گوشه اسارت و در دیار غربت
 زندگی را با سوزنازی دردی پاک و دلہ قروی بگذرانند ، خدا را قسم می دهم : محمد ال صلید آزادی دستفراہ
 از نفسی عطر آگین ایران اسلامی را نصب می بنویسد ، شما را با آغوش خانہ نصیب بازگرماتہ ، شما را
 آیینہ درمی بیند آرزویم است کہ آنگہ سال از اسارت آموزش رسیدہ اید - بیلم اسرار ایران در اردوہ ،
 مملی و جہدہ ای نورانی و پر خاشاک دولت دشمن را بہ تعجب داراست ، گفتہ از این جا آید دی با کتبا
 و ترمسیدک و شورش ها و یا سخا و دایمانہ دستانہا کہ عملاً در صحنہ آرزوی شما برآید نمودہ و جہدہ
 غرق در ہریت ساقیید ، عجب در قلب دشمن و بیعت دشمنان در قلب دشمن دستاکی - در قلب
 دشمن د آرزوی ما آرزوی ما داریم ہم از دولت قرآن دارہ ، قرآن شما را یاد کند ای بچہ شیرازی در توجہ
 دای علی اکبر ای گرفتار دای ماسم ؟ جوان دای حسب این منظومہ و منطلعہ و ابوزہرہ
 کہ اسلام را بہ جلالت موعظہ نمودہ ، شما را خدا برای ما مہم دانستہ کہ ہم جمع
 آری برادریم ؛ می رسد مری کہ بزجر غلام کشتند ، آن زمین فرسودہ می آید دمی آید
 آن با حقیقت گوی آید دمی آید

والسلام بر من برتف زار

Şəhid Musanın 1984-cü ildə mənə yazdığı məktub
 (Bu məktub düşərgədəki əsirlər tərəfindən coşqu ilə qarşılandı, oxumaq üçün bir-birinə ötürdülər və uşaqlara yüksək əhval-ruhiyyə bəxş etdi.)

Soldan: Əhməd Yusifzadə, Məhəmməd Salehi, Rza Yusifian, Həmid Əkbərnəya və Məcid Zeyqəmi, 2 saylı Mosul düşərgəsi, 1985.

İlk əsir geyimi. Rəmədi düşərgəsi, 1982.

Soldan: Əhməd Yusifzadə, Məhəmməd Sardui və Əlirza Şeyxhüseyni Bağdadın Əl-Zora sarayında Səddam Hüseynlə görüşdə.

Həsən Müstəşriq Səddam Hüseynin beşyaşlı qızı Həladan gül alarkən

İyirmi üç nəfərlik qrup Əl-Zora sarayında Səddam
Hüseynlə görüşdə
Rəmədi düşərgəsinin yeniyetmə əsirləri, 1983.

İyirmi üç nəfərlik qrupun Səddam Hüseyinlə görüşü. Səddam bizim qaşqabaqlı və narazı çöhrəmizi dəyişdirmək üçün qızını lətifə danışmağa vadar etdi. Qızcığaz isə bundan boyun qaçırıb uşaqcasına dedi: "Nırç!" Qızın bu reaksiyası bizdə xəfif gülüş yaratdı və fotoqraflar bundan məharətlə istifadə etdilər. Məhz buna görə bu şəkil bütün yerli və xarici nəşrlərdə dərc olundu.

Sağda: Molla Saleh Qari. Abadan, 1979.

Səkkiz il üç ay on yeddi gün əsirlikdən sonra Kəhnuca dönüşün ilk saatları

Mündəricat

Ayətullah Xameneinin rəyi.....	4
Giriş	5
Başlangıç.....	7
Nord	9
Gözəl əlyazma.....	10
Həsən İskəndəri ilə görüş.....	13
Bir hadisə	15
Yeni peşə	16
Məşhəd.....	18
Birinci fəsl: Bahar	20
Həsən Tacikşir	22
Anam	24
Ezam	26
Əkbər Daneşi.....	28
Çətin gün.....	29
İxrac olunanlar	31
Vağzal	32
Ruhani	33
Əhvaz.....	35
Kinoteatr.....	36
Dəşt-Azadəqana səfər	37
Partizan Həmid.....	39
Fərsiyəyə doğru.....	42
İntizarın sonu	45
Son şam yeməyi	47
Beytülmuqəddəs əməliyyatı	49
Əlvida, azadlıq!.....	58
Əsirliyin ilk silləsi	60
Dindirmə.....	64
Bəsrəyə doğru	67

Mordan	71
Bəsrə.....	73
Bəsrədə bir gecə.....	75
Camaat namazı	76
Əsirlikdə açılan səhər	78
Bağdada doğru	79
Uşaqlığım	81
Bağdad.....	83
Bir ərəb kişi	85
Fuad.....	86
Macəranın başlanğıcı.....	92
İyirmi üç yeniyetmə.....	94
Məhbəs günləri	95
Bir mübariz.....	100
Əbu-Vəqqas	102
Təbliğatın başlanması.....	104
Molla Saleh	105
Bir müəmmmanın həlli	111
Təbliğat.....	111
Bir uşaq oyunu	115
Mühüm görüş	117
Yeni qonaqlar.....	125
Mübahisə	128
İbtisam Abdullah	129
Xoş xəbər intizarında	131
Çiyində səhəng olan qadın.....	132
Səfalı qoca.....	133
İkinci fəsil: Yay	136
Ramazan ayı.....	137
Naməlum yerə doğru	139
Qara xaç.....	145
Başqa bir səfər	148
Mehriban təbəssümlər.....	153

Soyuq qış gecəsi	156
Mühüm məlumat	160
Onlar bizim uşaqlarımız deyillər!	162
Qəmli bir gecə.....	165
Susuz balıqlar	167
Mayorun “nəvazişləri”	170
Seçkilər	171
Üçüncü fəsil: Payız	174
Alpinist kişi.....	176
Palto	179
Seyidin klubu.....	182
Dördüncü fəsil: Qış.....	187
Salehin eşitdikləri	193
Vətənin səsi.....	194
Uzun qış gecələri	195
Xoş xəbər	200
Mühüm bir qərar.....	203
Aclığın ilk günü	205
Aclığın ikinci günü.....	211
Aclığın üçüncü günü	212
Aclığın dördüncü günü	218
Aclığın beşinci günü.....	219
Rəmədi düşərgəsinə doğru	221
Şəkil və sənədlər	224
Müəllifin 1996-cı ilində Səddama yazdığı məktub	224
Bağdad – Əbdülvəhhab Əl-Qeysi	239